

VLAGYIMIR ZE'ÉV ZSABOTYINSZKIJ

— ◆ —
Életem története

SZERK. VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij

ÉLETEM TÖRTÉNETE

**Szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel
ellátta: Veszprémy László Bernát**

Kiadó: **Magyar-Izraeli Média Center Egyesület**

Budapest, 2026

Felelős kiadó: Jerez Julio

Fordította: Veszprémy László Bernát

Olvasószerkesztő: Sebes Gábor

Borítókép: Jabotinsky Institute

A borítót tervezte: Ravasz Klaudia

E-mail: info@huilmediacenter.com

www.huilmediacenter.com

© Veszprémy László Bernát, 2026

© Magyar-Izraeli Média Center Egyesület, 2026

ISBN 978-615-6799-02-9

Tartalomjegyzék

<i>Veszprémy László Bernát: A liberális anarchiától a militáns cionizmusig – Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij és a zsidó jobboldal</i>	<i>4</i>
<i>Eredetem.....</i>	<i>13</i>
<i>Gyermekkorom és ifjúkori éveim</i>	<i>20</i>
<i>Bern és Róma.....</i>	<i>29</i>
<i>Az újságíró.....</i>	<i>39</i>
<i>Kisinyov</i>	<i>49</i>
<i>A Cionista Kongresszus.....</i>	<i>54</i>
<i>Szentpétervár</i>	<i>59</i>
<i>Vándor.....</i>	<i>64</i>
<i>Az „orosz tavasz” viharáiban.....</i>	<i>68</i>
<i>Helsingfors.....</i>	<i>78</i>
<i>Választások, házasság, Bécs.....</i>	<i>83</i>
<i>Konstantinápoly</i>	<i>87</i>
<i>Válaszúton.....</i>	<i>95</i>
<i>Amikor kitört a vulkán.....</i>	<i>102</i>
<i>Harci kedv?.....</i>	<i>108</i>
<i>A front közelében</i>	<i>114</i>
<i>A zsidó szempont.....</i>	<i>118</i>

Veszprémy László Bernát: A liberális anarchiától a militáns cionizmusig – Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij és a zsidó jobboldal

Az első világháború utolsó előtti évében Arthur James Balfour brit külügyminiszter ígéretet tett egy zsidó állam brit védhatalom alatt történő felállítására a történelmi Izrael területén. Ám Nagy-Britannia nem siette el a zsidó népnek 1917-ben tett vállalásának betartását : a cionista mozgalom hirtelen nyert társadalmi tőkét, elégtelenné vált, s a korábban baloldali politikusok által uralt mozgalom rövidesen széjjelszakadt. Az ellenzék, mely céljával az előző, szerintük lagymatag és megalkuvó cionista politikát kívánta felülvizsgálni, azaz revízió alá venni, a revizionista-cionista nevet választotta magának, s vezetője az odesszai születésű orosz zsidó mozgalmár és tárcaíró Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij lett.

Zsabotyinszkij ódivatú tizenkilencedik századi nemzeti liberális és elkötelezett demokrata volt, ám máig történészi vita tárgya, hogy ugyanez elmondható-e híveiről is. A cionista író korai világnézetét „liberális anarchiaként” írta le, melyben „minden egyén [annyit ér, mint egy] király”. A szabadpiac, a sajtószabadság, a nők egyenjogúsága és a kisebbségi jogok tisztelete gondolkodásának alapvető tételei voltak. A történészi viták azonban okkal dúlnak Zsabotyinszkij nézetei körül. A jobboldali cionista politikus gondolkodásában ugyanis a fentiek jól megfértek a militáns retorikával, a kérlelhetetlen nacionalizmussal, és az állam – indokolt esetben – az egyén fölé rendelésével. Zsabotyinszkij a zsidó állam és egy zsidó hadsereg feltétlen szükségességét hirdette, az európai zsidóság teljes kivándorlását akarta látni, és a zsidó állam bibliai határaiig való kiterjesztését akarta elérni: „A Jordán két partján éled a dal: / Enyém a jobb és enyém a bal!” – szölt egyik verse korabeli magyar fordításban.

Ellenfelei Zsabotyinszkijt gyakorta nevezték „Vlagyimir Hitlernek,” követőit pedig „zsidó horogkereszttel játszadozó gyerekeknek”. Az is tény, hogy 1933-ban egy náci lap egyszerűen úgy mutatta be Zsabotyinszkijeket, hogy „ők ma a fasiszták a zsidók között”. A lap interjúalánya egy revizionista-cionista volt, azaz saját szavaival: „*ein jüdischer Faschist*”.¹ Amennyiben igaz volt Zsabotyinszkij öndefiníciója – miszerint nézetei mindig is a tizenkilencedik század liberalizmusára épültek, és ilyen értelemben ő politikai „vénember” volt –,

¹ *Jewish Telegraphic Agency*, 1933. szeptember 10.; *Der Angriff*, 1934. szeptember 27., 3-4.

mivel adhatott okot a vádakra? Noha ő maga tisztázta, hogy „nem hisz a zsidó fasizmusban,”² mégis perspektívába kerülnek a rá aggatott jelzők, ha megvizsgáljuk, hogyan is vélekedett Zsabotyinszkij a tekintélyelvűségről és az erőszak használatáról, ha a fasizmustól elvonatkoztatva kellett véleményyt alkotnia a témában. Zsabotyinszkij maga szólta meg a fasizmust, miszerint az „fegyelemkultusz,” de ám ifjúsági szervezetét – melyet Zsabotyinszkij az arabok elleni harcokban elesett bajtársáról, Joszif Trumpeldorról nevezte el *Brit Trumpeldornak*, azaz Trumpeldor-szövetségnek, röviden *Betámak* – már úgy jellemezte, hogy azok egyetlen „központi parancsra, egyazon pillanatban” cselekszenek, és „büszkén” vállnak „géppé, igen, géppé.”³ 1927-es *Sámson* c. regényének központi szála, hogy pogány álbibliai hőse filiszteusok – értsd: arabok – közé kerül, hogy kifürkésze titkaikat. Sámson karakterén keresztül Zsabotyinszkij a következő – irodalmiságuk okán részletesebb idézést érdemlő – sorokban értékelte a tömegeket megmozgató nacionalizmus erejét:

„[Sámson] egy nap egy fesztivált tekintett meg egy gázai templomnál. A tereken fiatal férfiak és lányok tömege járt törzsi táncokat . . . egy borotvált arcú pap vezette őket. A templom legmagasabb lépcsőjén állt, egy nehéz vasrúddal a kezében . . . A hatalmas tömeg mozdulatlanul állt . . . A szakálltalan pap elsápadt, és úgy látszott, mintha szemeit a táncosokéba mélyesztette volna, akik engedelmesen az övéibe tekintettek. Egyre inkább és inkább elsápadt: a tömegnek pedig minden elnyomott energiája a pap mellkasába tűnt összegyülemelni, mígnem már majd' megfulladt tőle. Sámson érezte, hogy a vér a szívébe árad: ő maga is fulladozni kezdett volna, ha a várakoztatás még egy pillanattal tovább elhúzódik. Hirtelen, egy gyors, szinte észrevehetetlen mozdulattal a pap megemelte rúdját, mire a tér összes fehérfigurája lerogyott bal térdére, és az ég felé lendítette jobb karját – egyetlen mozdulat volt, s egyetlen hirtelen, morajló összhanggá állt össze az egész. A több tízezzer bémészakodó felsóbajtott, Sámson pedig megtántorodott: véres volt az ajka, olyan erősen szorította össze a száját . . . Gondolataiba merülve hagyta el a helyet. Nem tudta volna megfogalmazni gondolatait, de úgy érezte, hogy ott, abban a látványban, ahogyan több ezer ember egyetlen valaki akarátát követte, megpillantotta a politikai elméjű népek nagy titkát.”⁴

A történet későbbi héber fordításában a jobb kézről bal kéz lett – a fordító nyilván nem tudta feldolgozni a baljós hasonlatot. Azonban a *Sámson* a kor szellemébe teljesen illeszkedett: Menachem Begin későbbi jobboldali izraeli miniszterelnök úgy emlékezett vissza a *Sámsonra*, hogy „a teljes generációnk azon a könyvön nőtt fel.” A műben Sámson alakja üzenetet is küld zsidó népének: „Vasat kell szereznünk. Mindent el kell adniuk a vasért: ezüstjüket és aranyukat, borukat és marháikat, asszonyaikat és lányukat. Bármit a vasért! Semmi nincs a világban, ami fontosabb, mint a vas. [Emellett] király kell! Egy

² Vladimir Jabotinsky: *My Answer to Dr. Wise, Jewish Telegraphic Agency*, 1935. május 17.; *Revisionists Prepare New Group's Constitution*, Ua., 1935. szeptember 11.

³ Shlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása. A zsidó állam szellemi gyökerei* (Budapest: Századvég, 1994), 192., ill. 202-203.

⁴ Vladimir Jabotinsky: *Prelude to Delilah* (New York: Ackerman, 1945), 200-201.

ember, aki ki fogja adni nekik azt a jelet, amire majd hirtelen ezrek fogják fellendíteni a karjaikat. Így van ez a filiszteusokkal is: és ezért van, hogy a filiszteusok Kánaán urai.” Noha egy másik írásában Zsabotyinszkij tisztázta, hogy szerinte a „vezér” egy „abszurd szó,” mert „csak a bivalyok követik a vezetőt [és] a civilizált embereknek nem kell vezér,” a Betár alapszabályaiban mégis lefektette, hogy egyetlen személy utasításainak kell engedelmeskedni, aki a „Parancsnok, az Építész, a Vezér.” A Betár feje pedig nem volt más, mint ő maga. Ugyanígy érdemes szólni a revizionisták hivatalos egyenruhájáról, a barna ingről. Állítólag a föld árnyalatait jelképezte a szín, de amikor barna inges nációkkal voltak telve a zsidó lapok hírei, a kor olvasója kevés különbséget láthatott a kettő között – s ezen tényt előszeretettel fel is emlegette a baloldali cionista sajtó. Zsabotyinszkij azonban fontosnak tartotta az uniformitást:

„Egy egyszerű trükk segítségével a legrosszabb asszimilánst is magával sodorhatja – legalább egy pillanat erejéig – a zsidó nemzeti lelkesültség: végy néhány száz zsidó ifjút, öltöztessd egyenruhába s vonultasd fel őket a szeme előtt – szabályos menetben, amelyben e kétszáz kölyök minden lépése mennydörgésként szól –, mintha egy gépet látna. A világon semmi sem olyan hatásos, mint az emberi tömeg azon képessége, hogy bizonyos pillanatokban egyetlen lényként érezzen és cselekedjen, egyetlen akarattal átítatódva, egyetlen ritmusban. Ez különbözeti meg egymástól a sokaságot, a csőcseléket és a nemzetet.”⁵

Mikor azzal vádolták, hogy ő és a Betár militáns, Zsabotyinszkij is csak annyit felelt, hogy kacifántos „latin szavak nem tarthatják vissza.”⁶ A fasiszta jelzővel is főleg az volt a baja, hogy nem kellő figyelemmel használták ellenfelei: „[A faszizmust] lehet kritizálni, de nem szabad megrugdosni. Van elég kifejezés, amivel káromkodhatunk (náciizmus, hitlerizmus, rendőrállam, stb.), de a *fascismo* Olaszország védjegye alatt áll, és ezért csakis a megfelelő fajta beszélgetésekre kell azt félretenni, és nem a kocsis-diskurzusok során kéne alkalmazni” – figyelmeztette társait.⁷ Politikai gondolkodásában pedig tetten érhető Izrael állam máig létező politikája, miszerint inkább keresi a nacionalista országok – megértő – támogatását, mint a liberális-demokratikus országok alkalmanként kevésbé lelkes szövetségét.

Zsabotyinszkij példának okáért az ukrán zsidóság megvédésének érdekében hajlandó lett volna együttműködni az ukrán nacionalisták olyan képviselőivel is, akiknek neve mára a pogrom szóval forrott egybe. A korabeli antiszemitákkal való kooperáció keresése nem volt számára ellentmondásos kérdés, ugyanis a cionizmus egyik alapvető tételéből merítve – miszerint a biztonságos zsidó élet

⁵ Avineri: *Modern cionizmus*. I. m. 203.

⁶ Walter Laqueur: *A History of Zionism* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972), 342.

⁷ Vladimir Jabotinsky: *Jews and Fascism – some Remarks, and a Warning*, *Jewish Telegraphic Agency*, 1935. április 11. A cikk szövegét magyarul közöltem: Veszprémy László Bernát (szerk.): *Cionizmus és antiszemizmus: források, 1878-1945*. 65. sz. dokumentum, 161-162.

a diaszpórában eleve lehetetlen – a Palesztinán kívüli zsidó létet Zsabotyinszkij nem tartotta sokra. Erről így írt egyik provokatív esszéjében:

„Hány pogromnak lehattunk már tanúi, és én mégsem tudom magamat arra kényszeríteni, hogy a hasonló események iránt belső érdeklődést érezzek . . . Amikor a pogromok részleteit beszéljük el nekem, figyelmem akaratlanul is elkalandozik, és másfelé téved . . . Egy zsidó újságíró nemrég a bjelosztoki pogrom kapcsán lelkemben vájkált, hogy rátapintson, milyen a »pogromfilozófiám.« És arra jutott, hogy számomra közömbös a zsidók bánata. Nem válaszoltam neki – abboz túlságosan is jól értem az ilyen emberek hangulatát, hogy az igazságtalanság vagy sértés miatt megharagudjak rájuk . . . Nem válaszoltam neki, de nem is volt mit válaszolnom: nincs nekem semmiféle pogromfilozófiám . . . Nem keresek hiába gyógyírt a gálut [a diaszpóra-lét – V. L. B.] egyes keléseire, mert az ilyen orvosságban nem hiszek . . . Sékelekkel [cionista adomány – V. L. B.] akarok kereskedni a pogrom közepette, kéek bélyeget [ua.] ragasztok a halottak listájára, s erre büszke vagyok. A lelkemben vájkáltatok, és közönyön kívül semmit sem tudatok benne kitapintani . . .”⁸

A cári Oroszország szétesését követő években különálló pogromok során közel 30 ezer zsidót mészároltak le a bolsevikellenes ukrán-orosz fehér csapatok; az egységek többsége Szemjon Petljura ukrán nacionalista vezetése alatt állt. 1921 augusztusában Maxim Szlavinszkij, Petljura követe Prágában találkozott Zsabotyinszkijjével, s a két nacionalista politikus szerződést kötött egy fehér zsidó csendőrség felállításáról – a korabeli zsidó közvélemény felháborodása mellett.⁹ A cionista csendőrség az ukrán csapatokat kísérte volna azok bolsevikellenes hadjárata során, Zsabotyinszkij szerint a helyi zsidó közösségek védelmének céljából. A szervezet végül sosem állt föl, mivel az ukrán támadás hamar kudarcba fulladt.¹⁰ Az alku majdnem kettétörte Zsabotyinszkij karrierjét: kollégái távozását követelték a Cionista Világszervezetből (WZO), melyet aztán el is hagyott. Mentségére azt hozta fel, hogy szerinte mindkét fél oldalán létre kéne hozni zsidó csendőrségeket, hogy megelőzzék a pogromokat – a vörös, a fehér, „akár a hupilila” oldalon is.¹¹ Petljurát végül egy zsidó diák lőtte agyon, s Zsabotyinszkij még a gyilkosság után is védelmébe vette az ukrán vezetőt.¹² Kritikusainak úgy érvelt, hogy „Palesztináért még az ördöggel is hajlandó lenne

⁸ Vladimir Jabotinsky: *Days of Mourning* (1906), itt: *Jabotinsky Institute* (Tel-Aviv, továbbiakban *Jl*), F-1906/201/EN. Magyar fordításban: *Jabotinsky írásai*ból. Szerk. Ambrus Katalin, Bassa László (Budapest: Ambrus Katalin, 1990), 24-27.

⁹ Zsabotyinszkiját árulónak nevező felháborodott cikkek: *Jl*, A1-4/15. Az egyezményről szóló Zsabotyinszkij-kéziratot magyar fordításban közöltem: Veszprémy (szerk.): *Cionizmus és antiszemitizmus*. i. m. 57. sz. dokumentum, 147-149.

¹⁰ Joseph B. Schechtman: *The Jabotinsky-Slavinsky Agreement*, *Jewish Social Studies*, XVII. (1955), 289-306. o.

¹¹ Nahum Levin: *Jabotinsky and the Petlura Agreement*, *The Jewish Standard*, 1940. augusztus 6.

¹² Israel Kleiner: *From nationalism to universalism. Vladimir (Ze'ev) Zhabotinsky and the Ukrainian question* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2000), 131.

együttműködni.”¹³

A politikai flexibilitás mellett revizionista-cionista világnézeti támpontokat is megismerhetünk Zsabotyinszkij Olaszországgal való kapcsolatkereséseiből. Benito Mussolini 1922 októberének végén Rómába menetelt fasiszta követőivel, ott rövidesen átvette a hatalmat, és ezzel Olaszország elérkezett modern történelmének talán leghírhedtebb fejezetéhez, a fasizmus korszakához. A fasiszta párt első tagjai, majd később valódi szentként tisztelt esettjei között nem egy olasz zsidó akadt, ahogy Mussolini későbbi miniszterei között is több olasz zsidó szolgált. A fasiszta Olaszország első évtizede a szakirodalom szerint nagyban mentes volt a zsidógyűlölettől, s ezt Zsabotyinszkij már akkor is felismerte: „Bármit is gondolunk a fasizmusról más szempontokból, ahhoz kétség sem fér, hogy a fasiszta ideológia, legalábbis annak olasz válfaja egy faji egyenlőséget hirdető eszme. Ne legyünk olyan szerények, hogy azt tettetnénk: ez nem számít.”¹⁴

Két hónappal a Rómába való fasiszta bevonulás, és egy évvel a főszókratú cionista és a revizionista irányzat közötti szakítás előtt Zsabotyinszkij, ekkor még WZO-*Wunderkind*ként, felettesei utasítására támogatást kívánt keresni a cionizmus iránt az Antant egykori államai között, s ebből az okból levelet írt az olasz diktátornak. Az „igen kedves Mussolini úrnak” „kiváló tisztelettel” küldött iratban Zsabotyinszkij azzal érvelt, hogy az ókori Róma mediterrán területeire pályázó olasz nacionalista mozgalomnak az arabok helyett a cionistákra kéne támaszkodnia, hogy erősítsék egymás pozícióit a Földközi-tenger partjain. Emellett kioktatta Mussolinit a zsidókról is: „Mussolini úr, úgy tűnik, Ön nem ismeri a zsidókat. Lehet, hogy tévedek, de úgy látszik, az Ön szemében a zsidók tanulékony, mézesmázos és ravasz lények . . . ha meg akarja ismerni valóban mennyire életrevalóak vagyunk, tanulmányozza a saját fasisztáit, csak, hogy hozzáad hasson még egy kis tragédiát, egy kis kitarást – és talán több tapasztalatot.”¹⁵ Ugyan a két politikus sosem találkozott, Mussolini egyszer megosztotta pozitív véleményét a cionista vezetőről David Prato római főrabbiával: „A cionizmusnak kell egy zsidó állam, egy zsidó zászló, és egy zsidó nyelv. Aki ezt igazán jól tudja, az a maguk fasisztája, az a bizonyos Zsabotyinszkij”. Zsabotyinszkij, mint láttuk, nem volt fasiszta, és olasz kapcsolataiból is csupán egy 1934-ben megnyílt cionista tengerészeti akadémia született Civitavecchia olasz kikötővárosban. Zsabotyinszkij azonban a harmincas években is a fasizmus kritizálásának elkerülésére intette olasz zsidó híveit: „Ne fogalmazzatok meg véleményt az olasz politikával kapcsolatban. Ne kritizáljátok a jelenlegi olasz rezsimet, se a korábbi. Ha megkérdeneznek titeket

¹³ Edwin Black: *The Transfer Agreement. The Untold Story of the Secret Pact between the Third Reich and Jewish Palestine* (New York: Macmillan, 1984), 77.

¹⁴ Jabotinsky: *Jews and Fascism*. I. m.

¹⁵ Zsabotyinszkij levele Mussolini számára, 1922. augusztus 16. *Jl*, A1-2/12. A dokumentumot magyarul közölte: Veszprémy (szerk.): *Cionizmus és antiszemitizmus*, i. m. 59. sz. dokumentum, 151-153.

politikai és szociális hitetektől, felelősek ezt: »Cionista vagyok. Legnagyobb vágyam egy zsidó állam.«” De sietve hozzátette, hogy azt is mondják el: „A mi országunkban ellene vagyunk az osztályharcnak. Ez a mi teljes hitünk.”¹⁶ A korabeli nacionalista tömegmozgalmak hívei azonban igenis láttak egymás irányzatai között némi átfedést. Mikor olaszországi revizionista-cionisták Mussolini *A fasiszmus doktrínája* c. 1935-ös írását elküldték Zsabotyinszkijnek, ő mindössze annyit felelt erre, hogy reményei szerint „megengedtetik azt remélnem, hogy képesek leszünk saját doktrínánkat felállítani, mások kopírozása nélkül.”¹⁷

A revizionista-cionista mozgalom radikálisabb ifjúsága pedig már nem csak Mussoliniben, de ironikus módon Adolf Hitlerben is fel vélte fedezni bizonyos „nacionalista értéket”. Abba Achimeir jobboldali cionista író példának okáért még 1933 tavaszán is amellett érvelt, hogy ha a hitlerizmus levetné az „antiszemita héjat”, a „nacionalista mag” értékelhető lenne.¹⁸ Zsabotyinszkij Mussolini-párti híveivel szemben még megértő volt, akkor csupán így kommentálva különös szimpátiájukat: „Az egész merő frazeológia.”¹⁹ Azonban a Hitler iránti szimpátia több volt a soknál. Először Achimeirt rendelte magához, így beszélve vele (Achimeir későbbi szavai szerint): „Ezen cikkek íróját beszélgetésre hívta Zsabotyinszkij. Többet között kifejtette nekem . . . hogy ő . . . a vezérimádat elvétől rosszul volt. Nem óhajtott megvitatni, milyen érdeme volt a fasiszmusnak abban, hogy megmentette Olaszországot a polgárháborútól . . . Zsabotyinszkij a következőkkel zárta megbeszélését, melyet ezen sorok írójával folytatott: »Soha nem szoktam parancsot adni senkinek. 'Megkérem' Önt, uram, hogy . . . ne vegyen át idegen kifejezéseket.«”²⁰ Másik híve, Jehosua Hesel Jeivin pedig ezt a levelet kapta tőle:

„A [palesztinai revizionista-cionista sajtóban] megjelenő cikkek és megjegyzések Hitlerről és a hitlerista mozgalomról számomra és mindannyiunk számára olyanok, mint egy kés a hátunkban. Követelem, hogy azonnal szűnjön meg ez a koszos hisztéria . . . Követelem, hogy a lap feltételek nélkül és teljességgel csatlakozzon . . . a hitlerizmus levadászásához is, a szó legszorosabb értelmében. Ha az újság még egy sort le mer írni, amit úgy lehet értelmezni, mint zsidó fiúcskák áradozását egy öntelt gojrról, aki véletlenül hatalomra talált kerülni, kirúgatom őket a pártból, és minden személyes kapcsolatot megszakítok velük, mivel az én

¹⁶ *The Political and Social Philosophy of Zeev Jabotinsky. Selected Writings.* Szerk. Mordechai Sarig (Portland, Or.: Vallentine Mitchell, 1999), 32.

¹⁷ Zsabotyinszkij levele Leone Carpi számára, 1934. január 29. *Jl*, A1-2/24/1.

¹⁸ Tom Segev: *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust* (New York: Henry Holt and Company, 1991), 23.

¹⁹ Colin Shindler: *The Triumph of Military Zionism. Nationalism and the Origins of the Israeli Right* (London: I. B. Tauris, 2005), 174.

²⁰ Aba Achimeir: Mi pinkaszo sel fasiszتان. *Cherut*, 1949. március 18. 4. (ivrit, a fordításért köszönet illeti Ronald R.-t). A dokumentumot magyarul közöltem: Veszprémy (szerk.): *Cionizmus és antiszemitizmus*, i. m. 81. sz. dokumentum, 182-184.

munkámat nebezzítik arroganciájukkal és olcsó pimaszságukkal.”²¹

Maga Zsabotyinszkij tehát összetett nézetrendszert képviselt: az egyén értékét hangsúlyozta az állam felett, ám a nemzetet még az államnál is fontosabb dolognak tartotta. Praktikus politikájának kacskaringóit pedig államtalan államférfiúságából is le lehet vezetni: hiába volt kritikus a szörnyállam túlkapásaival szemben, mégis államra volt szüksége – zsidó államra. Követőinek – akik gyakran maguk is leegyszerűsítve tekintettek Zsabotyinszkijre, példának okáért „zsidó Mussoliniként” ábrázolva őt palesztinai héber lapjukban – szélsőséges szimpátiáit igyekezett megregulázni, több-kevesebb sikerrel. Még a revizionista irányzat jobbszélétől – Achimeir úgynevezett „maximalista” körétől – is jobbra állt Avraham Jajir Stern és híveinek marginális csoportja, akik a második világháború alatt is az olasz- és német-cionista szövetség teóriáját dédelgették, abban a reményben, hogy majd Nagy-Britannia ellen fordulhatnak.²² Zsabotyinszkij 1940-ben, brit uralom alatt álló hazájából száműzve, az Egyesült Államokban halt meg, 1964-ben temették újra Jeruzsálemben.

Zsabotyinszkij öröksége azonban nem csak a cionizmus szélsőjobboldali irányzatában ismerhető fel. Napjainkra ő a legfontosabb politikai gondolkodó Izraelben – már ha az örökségét képviselni kívánó pártok számát és jelentőségét, illetve a talán még beszédesebb utcaneveket nézzük. (A jobboldali cionizmus atyjáról van elnevezve a legtöbb közterület az országban, s talán semmi sem mutatja jobban Zsabotyinszkij máig ható jelentőségét, hogy még egy izraeli portál szerzője is – tévesen – a Likud alapítójaként utalt rá²³). A kapcsolat napjaink izraeli kormánypártja és Zsabotyinszkij között azonban nem légből kapott. A Likud egyik elődje ugyanis a Cherut (Szabadság) párt volt, Menachem Begin jobboldali miniszterelnök kormánypártja, mely 1977-ben került először hatalomra. Maga Begin a Zsabotyinszkij által alapította Betar lengyelországi vezetője volt fiatal éveiben, noha kapcsolata a mozgalom vezetőjével nem volt konfliktusmentes. Ahogyan Zsabotyinszkijt is – saját, ám történészek által vitatott elmondása szerint – Herzl Tivadar rángatta le a szónoki pódiumról az 1903-as cionista kongresszuson, túl szélsőségesnek ítélve a fiatal orosz zsidó aktivistát, úgy Begint is Zsabotyinszkij nevezte egyik utolsó találkozásukkor „öngyilkos álmok” dédelgetőjének a későbbi miniszterelnök heves nacionalizmusa okán. Napjaink Likudjával azonban továbbra is szoros a

²¹ Joseph Schechtman: *Fighter and Prophet: The Jabotinsky Story - The Last Years, 1923-1940* (New York: Thomas Yoseloff, 1961), 216.

²² Veszprémy László Bernát: „Sztálinista szélsőjobb”. A Lohamej Herut Jisrael katonai tevékenysége és eszmei kötődései Palesztinában, 1940–1948. *Belvedere Meridionale*, 2018/2. 45-68.

²³ Jabotinsky most popular street name in Israel. Lásd online: <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3476622,00.html> (utolsó letöltés: 2019.02.26.).

szellemi kötődés: Benjamin Netanjahu apja, a történész Bencion Netanjahu Zsabotyinszkij személyes titkára volt annak New York-i éve alatt, Zsabotyinszkij unokája, a nagypjával azonos nevű Ze'ev Zsabotyinszkij pedig 2008-ban sajtóhírek szerint belépett a Likudba.²⁴ A Likud brutalista stílusú pártközpontjában (a Zsabotyinszkijről elnevezett Mecudat Ze'évben, azaz „Ze'ev Erődjében”) működik a jobboldali cionizmus örökségét ápoló Jabotinsky Institute is. (Igaz, Zsabotyinszkij radikálisabb híveinek is voltak családi kapcsolatai a modern izraeli jobboldalhoz: Achimeir fia, Joszi Achimeir szövívőként ténykedett Jichák Samir likudos kormányában, a Jabotinsky Institute levéltárának igazgatója pedig sokáig Amira Stern, Avraham Jair Stern testvérének a lánya volt).

A történelmi és családi szálakon túl pedig nem lehet elfelejteni Zsabotyinszkij szellemi hagyományát. Izraelben 2005 óta törvénybe van iktatva a Zsabotyinszkij-emléknap (a héber naptár szerint Tammuz 29, Zsabotyinszkij 1940-ben augusztus 4-ére eső halálának napja), melynek 2017-es megülésén Netanjahu arról beszélt, hogy „Zsabotyinszkij munkái ott vannak a polcomon, és gyakran olvasom őket”. Mint elmondta, irodájában még a cionista vezető kardja is helyet foglal. Az izraeli miniszterelnök ekkor úgy vélte, Zsabotyinszkij filozófiájának lényege a nemzeti önvédelem és a kultúra erősítése: „Lélek nélkül nincs erő, erő nélkül pedig nincsen lét”.²⁵ 2018-as beszédében pedig a demokrácia és a kisebbségi jogok megóvásának fontosságát emelte ki Zsabotyinszkij munkásságából.²⁶ Ha más nem, a két beszéd során kiemelt értékek magukban is mutatják a cionista író és politikus gondolkodásának kettősségét: egyéni jogok és erős állam, demokrácia és nemzeti szuverenitás, illetve cionizmus és – korszakának forradalmi hevületében avítottak nézett, ám az idő által igazolt – humanizmus. Ezek jellemezték Zsabotyinszkij gondolkodását, és talán ezek azok a gondolatok, melyek a legjobban meghatározzák napjaink Izrael államát is.

Ze'ev Zsabotyinszkij alább közreadott önéletrajza az első világháborúig tárgyalja életét. Eredetileg héberül jelent meg 1936-ban *Szjipur jámaj* címen. Az eredeti kézirat azonban angolul készült el, napjainkban a tel-avivi Jabotinsky Institute-ban található — ez a kötet is az eredeti angol szöveg fordításán alapszik.²⁷ Az emlékirat kétségtől tanulságos és szórakoztató olvasmány,

²⁴ Ze'ev Jabotinsky joins Likud. Lásd online:

<http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/128513> (utolsó letöltés: 2019.03.01.).

²⁵ Lásd online:

<http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechJabo230717.aspx> (utolsó letöltés: 2019.03.01.).

²⁶ Lásd online:

http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speech_jabotinsky120718.aspx (utolsó letöltés: 2019.03.01.).

²⁷ *Jl*, A1-6/10/6.

részben Zsabotyinszkij sziporkázó stílusa miatt, részben pedig a tárgyalt történelmi jelentőségű folyamatok, események okán. Azonban egy jelenség kétségkívül szemet szúrhat az olvasónak: Zsabotyinszkij írásából hiányzik szinte bármifajta mélyebb zsidó szempont, életérzés, a judaizmushoz való kötődés, vagyis a jiddiskeit. Ez nem meglepő a korszak cionistái kapcsán, sőt voltaképpen gyakori, még az orosz zsidók esetében is: sokan közülük szinte teljesen asszimilálódott közegből származtak, és csak egészen felszínesen tartoztak a zsidó néphez és valláshoz, mielőtt felfedezték magukban – általában az antiszemitizmus hatására – a zsidó nacionalistát. Hasonló utat járt be Herzl Tivadar és Max Nordau is, s talán nem véletlen, hogy ez a két (magyar) zsidó szerző volt Zsabotyinszkij legnagyobb inspirációs forrása. A kéziratot abban a reményben teszem közzé, bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel ellátva, hogy segíthet jobban megérteni a cionizmus eme sokak által tisztelt – és nem kevésbé vitatott – szerzőjét, és kedvet adhat újabb magyar kutatóknak, akik szeretnének Zsabotyinszkij életével foglalkozni.

Eredetem

Anyám Berdicsevben született mintegy száz évvel ezelőtt, a kereskedőcsaládból származó Meir Zak leányaként Tudomásom szerint családom történetében nincsenek rabbik vagy más „szellemi méltóságok”; egyetlen lehetséges vigaszom talán az lehet, hogy legalább feleségem családja kapcsolatban állt a dubnói Maggiddal.²⁸ Anyám gyermekkoráról soha nem hallottam részleteket, de abból a kevésből, amit elmondott nekünk, az a benyomásom támadt, hogy családját a város legelőkelőbb családjai között tartották számon.

Az általa elmesélt történetekből néhány kép máig élénken él az emlékezetemben, különösen a szombati szertartások pompája és a nagyapám házában tartott pészah-széder.²⁹ A század elején jártam Berdicsevben, és még akkor is találtam a pályaudvaron olyan keresztény hordárokat, akik nálam sokkal jobban beszéltek jiddisül, sőt orosz beszédükben is fel lehetett fedezni a jiddis dallamosságát. Berdicsev akkor még Ukrajna legzsidóbb városa volt, anyám gyermekkorának idején pedig még inkább az lehetett. Kétségtelen, hogy nagyapám haladó szellemű maszkil³⁰ volt, talán a maga környezetében még apikóresznek³¹ is számított, hiszen anyámat egy modernizált héderbe³² küldték, ahol németül és nyugati modorra tanították. Ez utóbbit versbe szedve kellett megtanulnia. Ha például egy előkelő hölgynek mutattak be, ezt kellett mondani: „Bonjour Madame charmante.”³³ És nyomban megcsókolni a kezét.

²⁸ Jacob ben Wolf Kranz, 18-19. századi zsidó prédikátor és történetmesélő.

²⁹ A pészah-széder a pészah ünnepének első estéjén tartott hagyományos zsidó vacsora és rituális est, amelynek során az Egyiptomból való kivonulás történetét idézik fel.

³⁰ A maszkil a zsidó felvilágosodás, a haszkala híve és követője volt.

³¹ Az apikóresz a zsidó hagyományban eredetileg eretneknek, a rabbinikus tanításokat elutasító vagy azokkal szembeszegülő személyt jelentő kifejezés.

³² A héder a hagyományos zsidó elemi iskola, ahol a gyermekeket elsősorban héber olvasásra, a Tórára és a vallási alapismeretekre tanították.

³³ Francia: „Jó napot, bájos hölgyem!”

Anyám beszélt németül; hibázott ugyan, de a kifejezéseiből meg lehetett állapítani, hogy az irodalmi nyelvet tanulta. Ifjúkorának kedvenc szerzői Schiller és egy másik férfi voltak, akit ma már Németországban is elfeledtek: Zschokke. Az orosz nyelvet viszont csak házassága után tanulta meg, nyilván azért, mert beszélnie kellett a cselédekkel. Bár egész életében oroszul beszélt velem és a nővéremmel, az orosz nyelvtant alaposan megnyomorította. Értette a hébert, a Biblia és az imák nyelvét, szeretett tanulni, és nagyon szigorúan ragaszkodott a vallási szokásokhoz. Egyszer megkérdeztem anyámat: „Mi haszidok³⁴ vagyunk?” Erre szinte dühösen azt felelte: „És szerinted mik vagyunk – mitnagdim?”³⁵ Ettől a pillanattól fogva mind a mai napig született „haszidnak” tartom magam.

Még egy döntő fontosságú dolgot tanultam meg tőle rövid válaszain keresztül. Körülbelül hétéves lehettem, talán még fiatalabb, amikor megkérdeztem: „Nekünk, zsidóknak is lesz majd egyszer királyságunk?” Mire ő azt felelte: „Hát persze, hogy lesz, te buta fiú!” Attól fogva mind a mai napig nem kérdeztem meg újra; már tudtam, hogy így lesz.

A nővéremen, Tamaron kívül volt egy bátyám is, Miron vagy „Mitya”, a legidősebb gyermek, de egyáltalán nem emlékszem rá, mert még kisfiú voltam, amikor meghalt. Amíg apám élt, jó módban éltünk, de hatéves koromban meghalt, és fillér nélkül hagyott bennünket; ez egészen addig tartott, amíg a nővérem fel nem nőtt, és tizenhat éves korától órákat nem kezdett adni, amivel megmentett bennünket a nyomortól. Emlékeim a nélkülözés életéhez kötődnek. Tetőtéri lakásban éltünk, és gazdag játszótársaim szülei, akikkel az udvaron játszottam, nem engedték meg gyermekeiknek, hogy hozzám feljöjjenek, nehogy megfertőzze őket a szegénység szelleme; anyám pedig azt sem engedte, hogy átlépjem a küszöbüket.

Anyámat általában „büszke” asszonynak tartották. Apám halála után, amikor két árvájával visszatért Ogyesszába, családi tanácsot hívtak össze anyai nagybátyám, Abraham Zak házában, hogy megtárgyalják, mi legyen velünk. Egyik fia, egy sikeres ügyvéd, így foglalta össze a véleményét: „Elég sok »tudósunk« van már; küldjétek el a lányt varrni tanulni, a fiú pedig tanuljon asztalosnak.” Talán józan tanács volt, de azokban az

³⁴ A haszidok a 18. században Kelet-Európában kibontakozó haszidizmus vallási mozgalmának követői, amely a vallásos áhítatot, az örömet és a személyes vallásos élményt hangsúlyozta.

³⁵ A mitnagdim a haszidizmussal szemben álló, a hagyományos rabbinikus zsidóságot követő vallásos zsidók elnevezése a 18–19. században.

időben az osztályváltás gondolata még nem hatolt be a középosztály szívébe – és attól fogva soha többé nem mentünk az ügyvéd házába, és ő sem jött hozzánk. Ha az utcán találkoznék a feleségével és gyermekeivel, nem ismerném fel őket, pedig a legközelebbi rokonaim.

Mintegy húsz évvel a családi tanácskozás után unokatestvérem megpróbált beszélni anyámmal a zsinagóga előtti udvaron. Bocsánatot kért tőle, és elmagyarázta, hogy félreértette őt. Anyám ezt válaszolta: „Nem haragszom, Isten veled”, majd felment a női karzat, az ezrat-násim lépcsőjén.

Nem vagyok Jáfet és leszármazottai rajongója (Semé és szemita leszármazottaié sem...), de van egy jellegzetes vonása az északi népeknek, amely bennem is megvan, és amelyre büszke vagyok: a nők imádata. Meggyőződésem, hogy kivétel nélkül minden átlagos nő arkangyal. Ha még nem mutatta meg, mire képes, az csupán azt jelenti, hogy még nem kényszerítette rá az élet; de várjuk meg, amíg eljön a megfelelő alkalom, és meglátjuk.

Az élet három nőhöz hozott közel, és mindhármukban ugyanazt a természetet találtam. Az elsőről – anyámról – egyetlen olyan napra sem emlékszem életében, amikor ne kellett volna küzdenie, előretörnie és akadályokat leküzdenie. Apám betegségének éveiről csak kis történetekből tudok, de ezek a történetek egy egész eposzt alkotnak; nem valami rendkívüli eseményre gondolok, hanem éppen ellenkezőleg: olyan történetre, amely hasonló ahhoz a több ezer történethez, amely több ezer nő életében nap mint nap hőstettnek számít.

Gazdagnak született, gazdagon élt. Egyik napról a másikra azonban mindene odalett: társadalmi helyzete, pénze, jövője; férje, aki saját környezetében nemesember, király és uralkodó volt, egyik napról a másikra öreg, beteg és halálra ítélt ronccsá vált, ő pedig egyedül maradt ennek a terhével. Összeszedett bennünket, és Berlinbe vitt. A legjobb orvosokat hívta el; megvizsgálták apámat, kopasz fejüket csóválták, latin szavakat suttogtak egymásnak, majd közérthető német nyelven kijelentették: a gyógyulás hosszú időt vesz igénybe. Két hónapra otthagyt bennünket, visszatért Ogyesszába, eladta vagy zálogba adta a bútorokat és az ékszereket, majd visszajött, hogy megküzdjön apám életéért.

Mintegy két éven át a professzorok azzal áltatták magukat, hogy a rák talán mégsem rák. Végül reménytelenül lehajtották a fejüket. Anyám azonban nem adta fel: Oroszországban is vannak híres sebészek – ki tudja? Elvitt bennünket Kijevbe, majd Harkovba. A rendőrség ki akart utasítani bennünket Harkovból, mert apám már nem fizette a kereskedőcéhes tagsági díjat, és így többé nem volt joga a városban tartózkodni. Anyám megjelent a kormányzónál, és elérte, hogy a műtét utáni időszakig meghosszabbítsák tartózkodásunkat.

De ez sem segített. Nem tudom, miért költöztünk innen éppen Alekszandrovszkba, egy kisvárosba a Dnyeper partján. Talán apám szülőföldjén akart meghalni, az „Öreg Folyó” partján, amely gyermekkorát táplálta, és tanúja volt egykori dicsőségének.

Halála után visszatértünk Odesszába. Emlékszem a kis szobákra, és arra, hogy anyám minden reggel friss kenyeret adott a nővéremnek és nekem, miközben ő maga csak az előző napról megmaradtat ette. De unokatestvérem tanácsát határozottan elutasította: engem és a nővéremet is gimnáziumba küldött.

Apámra egyáltalán nem, vagy csak alig emlékszem, de sok történetet, sőt legendát hallottam róla. Abban az időben Ogyessza volt egész Ukrajna gabonakereskedelmének központja, és úgy tűnik, apám azok között állt az élen, akik „megcsinálták” a várost. A Russian Steamship & Trade Co., orosz kezdőbetűivel ROPIT, uralta a gabonapiacot, apám pedig egyik vezető ügynöke volt – egyesek szerint a vezető ügynöke – a Dnyeper egész környékéről származó búza felvásárlásában. Ez a vidék akkoriban egész Európát ellátta élelemmel.

Hosszú regényt lehetne írni – és érdemes is lenne (de ettől nem kell tartani, nincs rá időm) – apám ROPIT-gőzösökön tett utazásairól, a hatalmas folyón Herszontól egészen azokig a sziklás zuhatagokig, amelyeket oroszul poroginak („küszöbök”), ukránul pedig hirlónak („torok”) neveznek. Hatalmas kíséret vette körül: segédek, szakértők, talán léhűtők vagy naplopók is. Úgy látszik, apámat igen nagyra becsülték a ROPIT vezetőségében, mert sok évvel halála után is gyakran láttam anyánk lakásában az egyik igazgatót, aki minden alkalommal meglátogatta, amikor Ogyesszában járt. A nevére is emlékszem: Pcselnyikov. Megivott egy csésze teát, és lelkesen dicsérte apámat.

A zsidók apámat „Jonának”, az oroszok „Jevgenijnek” hívták. Nyikopolban született, egy kisvárosban a Dnyeper partján. Apja mintegy hét postakocsiváltó állomással rendelkezett az egyik nagy országút mentén; akkoriban a vasút még nem érte el Ukrajnának ezt a részét. Ezek az állomások egyszerre voltak fogadók, kocsmák, postahivatalok és a postakocsik lovainak istállói. Egyik barátom rátalált nagyapám nevére az első Oroszországban kiadott héber újság, a *Ha'melic* első előfizetőinek listáján, ha jól emlékszem.

Csihacsov admirális, a ROPIT igazgatója egyszer ezt mondta apámnak: „A maga neve Jevgenij, maga pedig egy »genyi« (oroszul: zseni).” Talán túlzott, talán igaza volt. Valahányszor a Dnyeper vidékén jártam, sok embertől ugyanazt hallottam. Egyszer Alekszandrovszkban egy tucatnyi idős férfi gyűlt körém, a gabonakereskedelem veteránjai, és egészen éjfélig próbálták elmagyarázni apám varázsának lényegét. Nem értettem, de magammal vittem annak a bonyolult kapcsolatrendszernek az erős benyomását, amely Argentínát Ukrajnával, a Fekete-tengert a három óceánnal, a bécsi Ballhausplatz-t, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának székhelyét az ogyesszai gabonakereskedők találkozóhelyével, a Robinat kávéházzal kötötte össze.

Egy dolgot megértettem: azt mondták, apám fejben végezte el a számításait – „egészen egy nyolcad penny pontosságig”. (Ezt a tehetségét nem örököltem. Számomra még a szorzótábla is rejtély.) Azt is: sokszor figyelmeztették, hogy segítők „meglopják”, ő pedig mindig ezt válaszolta: „Aki meglop, az szegényebb nálam, és talán igaza is van.” Ezt a filozófiát talán valóban örököltem tőle. Úgy tűnik, apám a tehetségét az édesanyjától örökölte, akiről szintén sok legendát hallottam, de ezek elmesélésének nem itt van a helye. Nagyapám ágáról azonban másfajta szellemi örökséget kaptunk: egy cseppnyi idegességet, amely már a hisztériával határos; ennek tüneteit családnevünk számos viselőjén felfedeztem.

Egyikük, apám oldaláról a legfiatalabb nagybátyám – abból a különös, kellemes gazemberekből álló fajtából, amelyet veleszületett hazudozói zsenialitással áldott meg a sors – érdekes zenei tehetséggel rendelkezett. Csalóányként tudott trillázni, és Nyikopol kisvárosának lakosságának fele összegyűlt háza ablaka előtt, hogy hallgassa énekét. Öregkorára elvesztette az esztét, és nekem küldött leveleit „Második Jézus” aláírással látta el. Apám azonban jobban kedvelte őt, mint sok másik fivérét.

Egyszer apám felelős tisztséget bízott rá: rábízta a gabona külföldre történő szállításának intézését, miközben ő maga két hétre elutazott. Amikor visszatért Ogyesszába, felfordulást talált az üzletben, a ROPIT igazgatósági irodáiban pedig mogorva arcokat.

Néhány nappal a felfedezés után apám gyanús fájdalmat érzett odabent; az orvosok „rákot” állapítottak meg nála, és Németországba küldték. Két évet töltöttünk ott: télen Berlinben, nyáron pedig a Rajna menti Bad Ems-ben. Berlinben német óvodába jártam, Ems-ben pedig egyszer láttam az öreg Vilmos császárt, amint a meghajlásomra levette a kalapját; akkoriban még létezett ilyesmi, mint az udvariasság a világban, még annak a világnak ezen a részén is. Apám nem gyógyult meg.

Gyermekkoromra a harmadik meghatározó hatást Ogyessza gyakorolta. Soha nem láttam olyan könnyed természetű várost, mint az, és ezt nem egy olyan öregember mondatja velem, aki azért hiszi eltűntnek a napot a horizont mögött, mert már nem melegíti úgy, mint régen. Ifjúságom legszebb napjait Rómában töltöttem. Fiatal koromban Bécsben is éltem, így össze tudom vetni a szellemi légkört ugyanazzal a mércével. Egyetlen város sem mérkőzhetett Ogyesszával – azzal az Ogyesszával, amely ebben a nemzedékben létezett –, abban a vidám könnyedségben és enyhe mámorban, amely a levegőben lebegett, mindenféle lelki bonyolultság vagy erkölcsi dráma árnyéka nélkül.

Isten ments, hogy azt állítsam: sok mélységet és nemességet találtam ebben a légkörben, hiszen éppen a hagyomány teljes hiánya adta könnyedségét. A város mintegy száz évvel előttem a semmiből nőtt ki; lakói tucatnyi nyelven beszélgettek, de egyik nyelvet sem beszélték tökéletesen. Számos ismerősem közül mindössze egynek született szintén Ogyesszában az apja. (Hagyomány és dráma nélkül természetesen nem lehet nemesség sem.)

A város olyan volt, mint Jónás próféta tökindája, és minden, ami benne termett – legyen az anyagi, erkölcsi vagy társadalmi –, szintén tökindához hasonlított: múló véletlenhez, tréfához vagy kalandhoz. Az igazságot természetesen tisztelni kell, de a hazugság sem bűn, hiszen az is, aki hallgat téged, forrongó, hajlékony és pezsgő képzelőerővel rendelkezik. És mindehhez társul a mohó kíváncsiság, hogy mit hoz majd a felkelő reggel: minden apró hír, bármilyen jelentéktelen legyen is, vagy bármilyen nagy horderejű esemény felvillanyozza a tömeget; kezek hadonásznak

sebesen a levegőben, a tőzsde falai és a kávéházak asztalai pedig mindenütt beleremegnek a hangzavarba.

A csókok is olcsók voltak, sőt még annál is olcsóbbak – ingyenesek. (És mégis, amennyire emlékszem, ezek a lányok később mind tisztességes férfiakhoz mentek férjhez, és valamennyien mintafeleségek lettek.) Az ilyen környezet jó és rossz hatást egyaránt gyakorolhat a gyermekre. Nem a közegtől, hanem magának a gyermeknek a jellemétől függ. Az egyik magába szívja az olcsóságot (az orosz költő, Polonszkij regényt is írt Odesszáról, amelynek *Аз olcsó város* címet adta); egy másik ellenkezőleg: magába szívhatja a zajongást, a kíváncsiságot, a kalandvágyat, azt az örök frissességet, amelyben minden új reggel csodának számít, valamint azt a megbocsátó és elnéző mosolyt, amellyel egyaránt fogadjuk a bánatot és a boldogságot.

Különös, hogy ennek a gondolkodásmódnak a visszhangjára egy angol költő műveiben találtam rá – olyan emberében, akit a világ legerősebb hagyományának ölében neveltek fel, és aki egész életében védelmezte ezt a hagyományt. Kipling írta (nem emlékszem pontosan a szavakra): „Győzelem vagy vereség: tanuljátok meg mindkettőt egyforma nyugalommal elfogadni, mert mindkettő csalóka.” Élete alkonyán pedig így foglalta össze tapasztalatait Teremtőjéhez intézett szavaival: „Uram, bejártam egész országodat, és nem láttam rajta semmi profánt; csak azt láttam, ami csodálatos.” S talán én is hozzá hasonló vagyok.

Gyermekkorom és ifjúkori éveim

Születési anyakönyvi kivonatomban mindenesetre ez áll: „1880. október 9-én fia született Jevgenyij Zsabotyinszkij, Nyikopol lakosának, valamint feleségének, Jevának, és a gyermeket Vlagyimir névre keresztelték.” Három tévedés van benne: apám neve Jona, Cvi fia; anyámé Chava, Meir lánya; én pedig október ötödikén születtem, ami a nyugati naptár szerint október tizennyolcadikának felel meg. Tizenhét éves koromig Ogyesszában éltem. Otthon és azon kívül is kizárólag oroszul beszéltünk. Anyám jiddisül beszélt idős nagynénémmel; a nővéremmel együtt megtanultuk érteni a nyelvet, de eszünkbe sem jutott, hogy anyánkhoz jiddisül szóljunk – vagy bárki másához.

A nővérem tanított meg oroszul olvasni. Nyolcéves voltam, amikor egyik szomszédunk felajánlotta, hogy mindkettőnket megtaníthat héberül; ezt a kedves embert Josua Ravnitzkynak hívták. Több éven át örömmel tanultam tőle, egészen addig, amíg másik házba nem költöztünk. Ezért tiltakozom azzal a mítosszal szemben, hogy a „*Berésit bárá*”³⁶ szavakat (a Tóra első sorait) egészen addig nem ismertem, amíg tevékenyen be nem kapcsolódtam a cionista mozgalomba. Anyám ezt soha nem tűrte volna el!

Később volt egy másik tanárom is, akinek a nevére már nem emlékszem; ő készítette fel a bár micvómra³⁷ választott szakaszomra, és vele Jehuda Leib Gordon³⁸ verseit is olvastam. Egyik unokatestvérem, aki körülbelül egy évet töltött nálunk, franciául tanított, a nővérem pedig, aki a gimnáziumban angolul tanult, engem is tanított erre a nyelvre.

A héberórákat leszámítva abban az időben semmiféle belső kapcsolatom nem volt a zsidósággal. Apám halála után az év végéig naponta háromszor eljártam az otthonunktól nem messze fekvő, ötvösök kis

³⁶ A „*Berésit bárá*” a Teremtés könyvének héber kezdőszavai: „Kezdetben teremtetten...”

³⁷ A bár micvó a zsidó vallásban a fiú vallási nagykorúvá válásának szertartása és az ehhez kapcsolódó ünnepség, amelyre hagyományosan a 13. életév betöltésekor kerül sor.

³⁸ Jehuda Leib Gordon (1830–1892) oroszországi zsidó költő és héber író, a haszkala egyik jelentős képviselője.

zsinagógájába. De nem szoktam hozzá, és az imákban sem vettem részt, a kaddist³⁹ leszámítva.

Otthonunkban szigorúan kóser⁴⁰ háztartást vezettünk. Anyám minden péntek este meggyújtotta a gyertyákat, és reggel, valamint este imádkozott; megtanította nekünk a „Mode ani”-t⁴¹ és a „Smá”-t⁴² is, de mindezek a szokások nem „fogantak meg” a szívemben.

A zsidó kereskedősegedek könyvtárában – ahová nap mint nap siettem, hogy kicseréljem az előző nap „felfalt” könyvet – sok zsidó könyv volt, de nem olvastam őket. Egyszer-kétszer megpróbálkoztam velük, de nem volt bennük semmi mozgás, semmi cselekmény, csak szomorúság és unalom: nem találtam őket érdekesnek.

Akkoriban nem voltak meggyőződéseim a zsidóságról, és később sem alakultak ki – talán egészen húszéves koromig, vagy még azon túl sem. Általában véve sem volt semmiféle álláspontom társadalmi vagy politikai kérdésekben. Ha akkoriban egy keresztény fiú megkérdezte volna tőlem, hogyan viszonyulok a zsidókhoz, azt mondtam volna neki, hogy szeretem őket. Ha azonban egy zsidó kérdezett volna ugyanerre, más választ adtam volna neki – és őszintébbet.

Viszont magától értetődőnek vettem, hogy egyszer majd lesz egy királyságunk, és hogy én is oda fogok költözni – anyám is tudta ezt, ahogy valamennyi nagynéném és Ravnitzky is. Ám ez nem meggyőződés volt, hanem, úgyszólván, egyszerűen természetes dolog, olyan magától értetődő, mint reggel kezet mosni vagy délben megenni egy tányér levest.

Bocsánat, tévedtem: egy meggyőződés már kora gyermekkoromtól kezdve valóban kikristályosodott bennem, és mindmáig ez határozza meg a társadalomhoz való egész viszonyulásomat, jóllehet vannak, akik szerint ez nem meggyőződés, hanem egyszerűen őrült rögeszme. Igazuk van: ami az egyenlőség gondolatát illeti, valóban őrült vagyok.

³⁹ A kaddis arámi nyelvű zsidó imádság, amely elsősorban Isten nevének megszentelését és nagyságát hirdeti; gyász esetén a gyászolók által mondott változata, a gyászkaddis az elhunyt emlékének része.

⁴⁰ A kóser a zsidó vallási előírásoknak megfelelő, különösen az étkezési törvények szerint megengedett ételek és elkészítési módok jelzője.

⁴¹ A Mode ani („Hálát adok”) a zsidó reggeli ima, amelyet ébredés után mondanak el.

⁴² A Smá Jiszráél („Halld, Izrael!”) a zsidóság egyik legfontosabb imája, amely Isten egyetlenségét és az iránta való szeretet parancsát hirdeti; első verse a Smá ima központi része.

Azokban az években ez a hajlamom heves tiltakozásban nyilvánult meg mindazokkal szemben, akik magázni merészeltek engem a tegezés helyett – vagyis a felnőttek egész világával szemben. Ehhez az őrült rögeszmémhez mind a mai napig hű maradtam.

Azokban a nyelvekben, amelyek különbséget tesznek a tegezés és a magázás között, soha senkit nem fogok magázni, még egy hároméves gyermeket sem; és ha akarnám, akkor sem tudnék másképp tenni. Szenvedélyes, ösztönös gyűlölettel gyűlölök minden olyan gondolatot, amely akár csak a legcsekélyebb utalást is magában hordozza az emberek közötti megkülönböztetésre – ez a gyűlölet erősebb minden indítéknál, hatalmasabb az értelemnél, sőt még az egyéni énnél is.

Talán ez nem demokrácia, hanem éppen az ellenkezője: hiszek abban, hogy minden ember maga is király, és ha hatalmamban állna, egy új társadalmi tanítást teremtenék, a „Pan Basileiát”.⁴³

Körülbelül hétéves lehettem, amikor anyám egy két fiatal zsidó hölgy, Lev kisasszony és Zussmen kisasszony által alapított magániskolába íratott. Két osztályból állt: az egyikben az egyik hölgy tanított, a másikban a másik; a fiúk és lányok együtt tanultak, ami azokban az időkben ritkaságnak számított. Ezt az iskolát *en passant* leírtam a „Mókus” című elbeszélésemben, valamint egy szerény szerelmi kalandot is, amely egy női fürdőben (*mikvé*) esett meg. Ez volt a teljes igazság, és semmi más, csak az igazság. Mindössze annyit szeretnék még hozzátenni, hogy nem emlékszem, tanultunk-e bármi „zsidó” dolgot – például zsidó történelmet vagy imákat –, de már önmagában az, hogy erre nem emlékszem, jellemző a fentebb említett „nemzeti közömbösségemre”.

Körülbelül négyszer próbáltam letenni a gimnáziumi felvételi vizsgát, vagyis az úgynevezett reál- vagy kereskedelmi középiskolába való felvételit, de mindannyiszor megbuktam. 1888-tól törvény írta elő, hogy a tíz zsidó jelölt közül csak egyet lehet felvenni az állami oktatási intézményekbe, így a mózesi vallású jelentkezők között rendkívül éles volt a verseny.

Ahhoz, hogy az ember sikerrel járjon, vagy megkérdőjelezhetetlen zseninek kellett lennie, vagy olyan szülőkkel kellett rendelkeznie, akik tisztességes kenőpénzt tudtak adni a tanároknak; nekem egyik sem

⁴³ Mindenki királysága.

adatott meg. Végül – magam sem tudom, miféle csoda folytán – felvettek a Második Pro-gimnázium előkészítő osztályába. Tizennégy és fél éves koromban végeztem el, és beléptem a gimnázium (*lyceum*) ötödik osztályába. Mindkét intézményt ugyanúgy gyűlöltem, mint bármelyik másik diák. Még most is meglepődöm, amikor fiatalabb barátaimtól azt hallok, hogy szeretik az iskolájukat. Tanulmányaim teljes ideje alatt elvből tökéletes naplopó voltam, a tanárok többsége nem kedvelt, és számtalan botrányba keveredtem, miközben háborút viseltem az orosz pedagógia képviselőivel.

E kalandok közül talán csak ezt az egyet említeném: kizártak a gimnáziumi záróvizsgáról. Egy cédulát adtam át a szomszédomnak, rajta egy latin szövegrészlet fordításával. A tanár észrevette a cédulát, és mindkettőnket hazaküldtek. Csak a szünidő után engedték meg, hogy újra vizsgázzunk. Korábban soha nem hallottam, hogy ilyen büntetést szabtak volna ki ezért a véttségért; de köztem és a tanárok között kölcsönös volt az ellenszenv.

Mindazonáltal kötelességem elismerni, hogy ezekben az állami iskolákban az antiszemitizmus szelleme szinte teljesen hiányzott: talán azért, mert azokban az időkben Oroszországban általában véve szunnyadt a közvélemény, a baloldalon éppúgy, mint a jobboldalon; ezért nevezik oroszul a tizenkilencedik század utolsó éveit tartó egész időszakot „Bezvre mennüjének” – arctalan korszaknak. Mi, zsidó diákok, sem a tanárok, sem osztálytársaink részéről nem szenvedtünk üldöztetést. A legmeglepőbb mégis az volt, hogy mindezek ellenére mindig elkülönültünk keresztény környezetünktől. Körülbelül tíz zsidó volt az osztályunkban; együtt ültünk, és ha valamelyikünk otthonában összejöttünk játszani, olvasni vagy egyszerűen csak beszélgetni, az mindig és szigorúan csak közöttünk történt. Ugyanakkor közülünk többen az oroszok között is barátokra leltek. Engem például szoros, hűséges barátság fűzött Vszjevolod Lebegyincevhez, egy igen derék fiatalemberhez, akinek a nevével még találkozni fogunk e történet során. Sokszor jártam nála otthon, és ő is eljött hozzám, de soha nem jutott eszembe, hogy bemutassam őt a különálló társaságunknak, ahogyan ő sem mutatott be engem a saját körének; azt sem tudom, volt-e neki egyáltalán ilyen köre. Még különösebb volt, hogy még a saját zsidó körünkben sem volt semmiféle zsidó szellem. Amikor együtt olvastunk, külföldi irodalmat olvastunk, beszélgetéseink pedig Nietzschéről és erkölcsi kérdésekről szóltak: az erkölcsről általában vagy a szexuális erkölcsről – nem pedig a zsidóság sorsáról, még csak nem is az

oroszországi zsidóság helyzetéről, amely pedig mindannyiunkat nyugtalanított.

Ezenfelül – a latin és az ógörög töredékes ismeretét leszámítva (amelyet még ma is nagyra becsülök) – mindazt, amit gyermekkoromban megtanultam, nem az iskolában tanultam. Természetesen sokat olvastam; irányítás és felügyelet nélkül, véletlenül mégis jó könyvekre találtam. Mindenekelőtt volt egy könyvszekrényünk, amely még apám jómódú időszakából maradt ránk. Ebben megtaláltam Shakespeare összes művét orosz fordításban, valamint Puskit és Lermontovot. Ezt a három szerzőt A-tól Z-ig ismertem. Még nem voltam tizennégy éves, és még ma is nehéz volna olyan Puskin-verset találni, amelyet ne ismertem volna, és amelyet ne tudtam volna felmondani. Már akkor sem különösebben kedveltem azonban az orosz irodalmat (a költészetet talán leszámítva), és ma már idegen a szellemiségetől. Nem érdekelnék a kifürkészhetetlen pszichológiai mélységekben való vájkálások; a szívem a cselekvésre vágyik. Gyermekkorom kedvencei nemzedékem legnépszerűbb kalandregény-írói voltak, és sajnálom, hogy – legalábbis hallomásom szerint – a fiatalabb nemzedék már kevésbé lelkesedik értük: Mayne Reid, Bret Harte, Walter Scott és az idősebb Dumas, valamint a többiek.

Ez a választás, bár eredetiséget nélkülöző és meglehetősen átlagos volt, megóvott a korai felnőtté válástól, attól a szemléleti betegségtől, amely az utánam következő nemzedék fiataljait sújtotta. Amikor ebben a könyvtárban már nem maradt több ilyen könyv számomra, és kénytelen voltam áttérni a „komoly” irodalomra, pszichológiával szembeni ellenszenvem miatt a nagy orosz regényíróknál jobban kedveltem a külföldi szerzőket, például Dickenst és Zolát, Spielhagent és George Eliotot. Mindazonáltal el kell ismernem, hogy a rám legerősebb hatást gyakorló könyv egy orosz mű volt: Goncsarov *A szakadék* című regénye. Ez a könyv – anélkül, hogy tudtam volna, miért – mintegy szellemi határvonalat jelentett gyermekkorom és serdülőkorom között.

Ezzel a paradoxonnal ellentétben a világ költészeti kincstárának az a négy verse, amelyet minden másnál jobban szerettem (akkor is, és most is), egyértelműen ízlésem felszínes egyszerűségéről tanúskodik: Rostand *Cyranója*, a svéd költő, Tegnér *Frithjof mondája*, Mickiewicz *Konrad Wallenrodja* (egy lengyel gimnáziumi osztálytársam tanított meg a nyelvére), és mindezeknél is jobban Edgar Allan Poe *A hollója*. Ha gazdag lennék, megajándékoznám magam velük: ezt a négy művet egyetlen kötetbe kötetném, mindegyiket eredeti nyelvéen, emlékművekként annak

a fennkölt gesztusnak és szép szónak a kultusza előtt, amelyet az életben nem sikerült megtalálnom.

Ne képzelje senki – Isten ments! –, hogy azokban a napokban sok időt töltöttem otthon. Esténként olvastam, de alkonyatig minden szabad órámat a városi parkban töltöttem (Ogyessza Alekszandrov parkjának mérete a város jelentős részével ér fel), vagy a tengerparton. Az is előfordult, hogy reggel elindultam a gimnáziumba, de az álomból ébredő, mosolygós nap és a teljes virágzásban pompázó akáciabokrok túl nagy kísértést jelentettek számomra, ezért az iskolatáskámat letettem a házunk közelében lévő üzletben, és elsiettem a kikötőbe, hogy rákokra halásszak a hatalmas sziklákról, amelyeket Ogyesszában „masszívoknak” neveztek. A parkban hozzám hasonló semmittevők bandájával a „Kozákok és rablók” nevű játékot játszottam, majd büszkén tértem haza az arcomon és a testemen éktelenkedő karcolásokkal és kék-zöld foltokkal, amelyeket botokkal, labdákkal vagy kövekkel való találkozások hagytak maguk után. Egyszer két barátommal olyan messzire beúsztunk a tengerbe, hogy a fürdőkabinok felügyelője megijedt, és a csónakjával utánunk jött, majd elfogott bennünket, miközben egyik kezében konfliskocsis-ostorát lengette. És sok holdfényes és holdtalan éjszakát töltöttünk egy bérelt halászbárkában (néha a halász tudta nélkül), messze a világítótornyon túl, orosz tengerészdalokat énekelve, vagy édes titkokat suttogva lányok fülébe.

Tizenöt éves voltam, és első évemet töltöttem a Richelieu Líceumban, amikor az egyik zsidó diák meghívott magához, és bemutatott a nővéreinek. Az egyikük éppen zongorázott, amikor áthaladtam a szobán; később bevallotta, hogy a hátam mögött nevetésben tört ki, olyan különös benyomást tett rá az engedetlen hajam alól előtűnő, etióp jellegű arcom. Ennek ellenére már azon az első estén megnyertem a rokonszenvét azzal, hogy „Mademoiselle”-nek szólítottam – ismerősei közül én voltam az első, aki így nevezte. Tízéves volt, Ánya volt a neve – Jeanne Halperin –, és most már ő a feleségem.

A pályámat is még fiúkoromban választottam: tízéves koromban kezdtem verseket írni. Egy kézzel írt kiadványban „nyomtattam” őket, amelyet két, egy másik iskolába járó fiú szerkesztett (ha nem tévedek, egyikük ma a Szovjetunió mexikói nagykövete). Később, hatodik osztályos korunkban saját iskolánkban is alapítottunk egy titkos újságot, amelyet ekkor már hektográffal sokszorosítottunk. Én is a szerkesztők egyike voltam. Azért mondom, hogy „titkos”, mert a kiadványok

megjelentetését általában az orosz törvények, iskolánk szabályzata pedig külön is tiltotta. Újságunkban azonban nem voltak „politikai célzások” – nem azért, mert féltünk, hanem a fentebb leírt, politikai ügyek iránti közömbösség miatt. Az újság neve mégis *Igazság (Pravda)* volt, a főszerkesztő pedig egy montenegrói családból származó keresztény fiú, aki abban az évben egyszerre két lányba is beleszeretett: az egyiket Lidának, a másikat Lenának hívták. Végül az előbbi nyerte el a szívét, ő pedig úgy döntött, hogy cikkeit a „Lidin” névvel írja alá. Ha Lena lett volna a győztes, „Lenin” néven írta volna alá őket!

Lefordítottam oroszra Jehuda Leib Gordon *Énekek énekét* és *A tenger mélyén* című művét, és elküldtem őket a *Voszhodnak* – de nem közölték őket. Lefordítottam Edgar Allan Poe *A holló* című versét is, és elküldtem a *Szevernij Vesztnyik* című szentpétervári orosz havilapnak – de ők sem közölték. Írtam egy regényt is, amelynek sem a címére, sem a tartalmára nem emlékszem, és elküldtem Korolenkónak, az orosz írónak; ő udvariasan válaszolt, és azt tanácsolta, hogy „folytassam”. Tizenhárom és tizenhat éves korom között megszámlálhatatlanul sok kéziratot küldtem szerkesztőknek, és kaptam vissza (illetve olyanokat is, amelyeket nem kaptam vissza).

Már kétségbeestem a jövőmet illetően, és attól félttem, hogy az égben már kimondatott felettem az ítélet: ügyvédnek vagy mérnöknek kell lennem. Egyszer azonban véletlenül felütöttem egy odesszai napilapot, és találtam benne egy „Megjegyzés a pedagógiához” című cikket – az én cikkemet! Hadd ajándékozzam meg vele a jövőendő nemzedékeket még a dátumával is: 1897. augusztus 22. És a tartalmával: éles bírálat az iskolai osztályozás rendszere ellen, mivel ez a szokás alkalmas arra, hogy féltékenységet ébresszen a tanulók érzékeny szívében.

Azokban a napokban Odesszában élt a közismert orosz költő, Alexander Fedorov. Láta *A holló* című fordításomat, és bemutatott az *Odesszaijszki Lisztok* című újság szerkesztőjének. Megkérdeztem: „Közlne tőlem külföldről küldött tudósításokat?” Mire ő így válaszolt: „Talán – két feltétellel: hogy olyan fővárosból írjon, ahonnan nincs más tudósítónk, és feltéve, hogy nem ír ostobaságokat.” Minden európai fővárosban volt tudósítója, kivéve Bernt és Rómát. Mivel éppen elhagytam a gimnáziumot, anyám könyörgött: „Ne menj Rómába! Menj inkább Bernbe, hiszen ott legalább vannak olyan diákok, akiknek ismerjük a szüleit.” Egyébként azok között a sokféle, gyönyörű legendák között, amelyek a származásomról az én, úgymond, minden közreműködésem

nélkül születtek és színeződtek ki, ezt is hallottam: hogy „kicsaptak” a gimnáziumból. Remélem, ha akkor nem hagyom ott, végül valóban ki is csaptak volna. Csakhogy önszántamból távoztam még e kikerülhetetlen esemény bekövetkezése előtt. A gimnázium légkörét már régóta megutáltam, és az első adandó alkalommal el akartam hagyni, még a tanulmányaim befejezése előtt. Ezért a döntésért keményen meg kellett küzdenem családtagjaimmal és barátaimmal. Fiatal olvasóim nem fogják megérteni, mit jelentett a gimnázium egy zsidó fiú számára negyven évvel korábban. Az érettségi bizonyítvány egyetemi beiratkozást jelentett, jogot arra, hogy a „letelepedési övezeten” kívül élhessen az ember: röviden, emberi életet a kutya élete helyett. Én pedig már a hetedik osztályba jártam – még másfél év, és jogosult lettem volna viselni a diákok kék sapkáját és fekete *tuszurkáját* (egyenruháját). Miféle örült gondolat volt hát az, hogy ilyen kilátásokat feláldozzak és tönkretegyek; az Isten szerelmére – miért? Őszintén szólva magam sem tudtam, „miért”. „Csak úgy” – és talán az akarat rejtélyeinek nincs is ennél pontosabb magyarázata: „csak úgy”.

A híres francia politikai vezető és a cionizmus barátja, de Monzie egyszer azt mondta nekem: „A cionizmussal kapcsolatban mindent megértek, kivéve a nyelv kérdését.” Ezután jelentős elemzői érzékkel és kiváló logikával számos meggyőző érvet sorolt fel előttem a héber nyelv ellen, amely minden hidat elvág a világ kultúrája és az e kultúrát létrehozó nép között. Igyekeztem kielégítő választ találni, de nem sikerült, ezért ezt feleltem: „És mégis héber lesz. Miért? Csak úgy.” De Monzie mindkét kezét felemelte, és így szólt: „Most már értem. Maguknak, cionistáknak igazuk van. Egy olyan törekvés, amelynek nincs magyarázata, túl van minden magyarázaton, fölötte áll azoknak.”

Természetesen nincs szükség arra, hogy egy nemzet lényegéről szóló transzcendens fejtegetésekhez folyamodjunk, amikor egyszerűen csak azt akartam elmesélni, hogyan szökött el egy fiatal fiú az iskolából. De nem ez volt az egyetlen eset az életemben, amikor alávetettem magam ennek a formulának – „csak úgy” –, és nem is bántam meg. Volt egy nagybátyám Odesszában, anyám legidősebb bátyja, Ábrahám bácsi, jómódú kereskedő, héber tudós és borotvált arcú *maszkeil*, okos ember, nagy élettapasztalattal. Ő volt az egyetlen a rokonaim közül, aki egyszer sem kérdezte tőlem: „Miért?” Az elutazásom előtti utolsó napon azonban, amikor elmentem hozzá elbúcsúzni, valami nagyon ésszerű és hasznos dolgot mondott nekem: „Hallottam, hogy író akarsz lenni, és hogy különös utat választottál hozzá. Ez nem az én dologom. De ezt ne feledd:

ha sikerrel jársz, mindenki azt fogja mondani, hogy milyen okos fickó vagy, és ők ezt már előre tudták. Ha viszont kudarcot vallasz, azt fogják mondani: »Micsoda idióta – mindig is tudtuk róla, hogy ostoba.«»

1898 tavaszán elhagytam a gimnáziumot, és Svájcba mentem. Ezzel véget ért kora ifjúságom. Tizenhét éves voltam, és nem voltam különösebben népszerű, részben a paradoxonokra és feltűnő pózokra való hajlamom, részben pedig túlzott önbecsülésem miatt. Életre vonatkozó tervem vagy célom még nem volt, egyetlen vágyam volt csupán: élni.

Bern és Róma

Podólián és Galicián keresztül utaztam, természetesen harmadosztályon, egy vonaton, amely csigalassúsággal haladt előre, és minden állomáson megállt. Éjjel-nappal zsidók szálltak fel a vagonba. Razgyeljnaja és Bécs között több jiddist hallottam, mint egész addigi életemben összesen. Nem értettem mindent, de a benyomás mély és fájdalmas volt. Ezen a vonaton kerültem először kapcsolatba a gettóval; saját szememmel láttam az elkorcsosulását és pusztulását, és hallottam azt a szolgai humort, amely megelégedett azzal, hogy „kigúnyolja” a hatalmas ellenséget ahelyett, hogy harcolna ellene. Most, hogy megöregedtem, már tudom, hogyan lehet a hízélgés és gúny álarca mögött felismerni a büszkeség és az elszántság visszhangját is. Akkor még nem tudtam, csak lehajtottam a fejem, és némán feltettem magamnak a kérdést: ez a mi népünk?

A berni egyetemen (amelyről kiderült, hogy ugyanabban az épületben működik, mint a központi rendőrkapitányság) beiratkoztam a jogi karra. Be kell vallanom, hogy meglehetősen zavarosak az emlékeim: a professzorok nevére már nem is emlékszem, egy zsidó professzort, Reichsberget kivéve, akitől életemben először hallottam Karl Marx tanításáról. Sokkal jobban érdekelt a „orosz kolónia” (vagyis a berni orosz emigráns közösség) élete: mintegy háromezren voltak, többségük zsidó férfi és nő, és én voltam közöttük a legfiatalabb. Eleinte kissé távol tartottam magam tőlük, mert elhatároztam, hogy vegetáriánus leszek, ezért nem jártam a közös éttermükbe. Saját kulináris kísérleteim azonban nem jártak sikerrel. Mind a mai napig emlékszem arra a „kakaóra”, amelyet magam készítettem: barna, megszilárdult anyagrészecskék lebegtek a tej felszínén, amely többnyire még azelőtt kifutott és végigcsorgott a padlón, hogy a fazekat levettem volna a tűzhelyről. Néhány hét ilyen étrend után, farkaséhesen, feladtam vegetáriánus meggyőződésemet, és a „Kolónia” étterem rendszeres vendége lettem.

Nem próbálom meg leírni a diákok életét – ezt már mások megtették –, sem pedig azt a mámorító és lenyűgöző benyomást, amelyet az okozott, hogy az alig negyven évvel korábbi Oroszország csendjéből hirtelen ennek a pezsgő kolóniának a forgatagába kerültem. Mindazok a szavak, amelyek Oroszországban tiltottak voltak, itt ugyanolyan hétköznapiak számítottak, mint a „jó reggelt”, a „köszönöm” vagy a „nincs mit”. A forradalmi irodalom – amelyről alig egy hónappal korábban még csak egymás között, célzásokkal és suttogva beszéltünk – hiánytalanul ott sorakozott a könyvtár polcain, és bárki szabadon hozzáférhetett. Szólás- és vitaszabadság volt, de cselekvési szabadság nem. A diákok az Alpok árnyékában éltek, és a Volgáról álmodoztak; olyanok voltak, mint egy rendkívüli sebességgel forgó kerék, amely azért forog ilyen gyorsan, mert a levegőben lebeg, nincs összekapcsolva semmilyen gépezettel, és nem mozgat semmit.

Hetente kétszer tartottak összejöveleteket a kolónián, többnyire vitákat Lenin és Plehanov csoportjai, illetve az SzD⁴⁴ és az SzR⁴⁵ tagjai között. (Kortársaim emlékeznek a különbségre; másoknak nem érdemes elmagyarázni.) Néha „társasági összejövetelt” is rendeztek, ahol orosz dalokat énekeltek; Zsitlovskij⁴⁶ – már nem is emlékszem, hogy ő is a berni egyetemen tanult-e, vagy csak átmenetileg csatlakozott hozzánk – azonban gondoskodott róla, hogy jiddis dalok is elhangozzanak.

Egyszer a kolónia Nahum Szirkin⁴⁷ látogatását is fogadta, aki a cionizmus és a szocializmus szintéziséért szólalt fel; nem talált sok követőre, mivel ebben a körben kevés cionista volt. Arra a vitára azonban jól emlékszem, mert életem első beszédét akkor tartottam, és ez egy „cionista” beszéd volt. Oroszul beszéltem, és nagyjából ezt mondtam: „Nem tudom, hogy szocialista vagyok-e – ehhez nem ismerem eléggé a tant –, de cionista vagyok, efelől nincs kétségem, mert a zsidó nép helyzete nagyon rossz. Szomszédaiak gyűlölik őket, és a szomszédoknak igazuk van: a diaszpórában élő zsidóknak előbb-utóbb egy általános Szent Bertalan-

⁴⁴ Szociáldemokraták.

⁴⁵ Szociálforradalmárok.

⁴⁶ Nyilván Haim Zsitlovskij (1865–1943) oroszországi zsidó filozófus, író és politikai gondolkodó, a zsidó szocializmus és a jiddis nyelvi-kulturális autonómia egyik jelentős képviselője.

⁴⁷ Nahum Szirkin (1868–1924) oroszországi zsidó cionista és szocialista gondolkodó, a szocialista cionizmus egyik korai és meghatározó képviselője volt.

éjszakával⁴⁸ kell szembenézniük, és egyetlen menedékük a tömeges bevándorlás Erec Jiszráélbe⁴⁹.”

Az ülés elnöke, a fiatal Lichtenstein (élete vége felé megbecsült vezető volt Palesztinában, és néhány évvel ezelőtt ott halt meg) németre fordította a beszédemet, a végletekig leegyszerűsítve: „A felszólaló” nem szocialista, mivel nem tudja, mi a szocializmus, viszont meggyőződéses antiszemita, és azt tanácsolja nekünk, hogy bújjunk el Palesztinában, nehogy valamennyiünket lemészároljanak.

Úgy látszik, a Galícián át tett utazásom benyomása mélyen a szívembe ivódott! Amikor véget ért a gyűlés, Chajim Rappoport (ma a franciaországi kommunista mozgalom egyik vezetője) odajött hozzám, és elnéző mosollyal ezt mondta: „Nem gondoltam volna, hogy még mindig létezik az orosz ifjúság körében ilyen állatias fajta zsidóellenesség!” Én azt feleltem: „De én nem vagyok orosz!” Nem volt hajlandó elhinni nekem.

Azon a nyáron cionista irodalmat is kezdtem írni, bár valamivel méltósággteljesebb formában. A pétervári havi folyóirat, a *Voszbod* közölte *Ir Salom* című versemet. Attól tartok, elfelejtettem Ravnitzky tanítását, miszerint az „ajin” betű szerepel az „*Ir*” szóban, és naiv módon azt hittem, hogy *Jerusálajim* (Jeruzsálem) jelentése *Ir Salom* („A béke városa”). Most már természetesen tudom, hogy ez sem szó szerint, sem más értelemben nem így van.

Az év őszén Rómába költöztem, hogy folytassam tanulmányaimat, és három évig maradtam ott. Ha van szellemi hazám, akkor az inkább Olaszország, mint Oroszország. Rómában egyáltalán nem volt „orosz kolónia”. Érkezésem napjától kezdve magával ragadott az olasz fiatalság világa, és egészen távozásomig osztoztam az életükben. A nemzet, az állam és a társadalom kérdéseiről vallott egész szemléletem ezekben az években, Olaszország hatása alatt alakult ki.

Megtanultam értékelni az olasz építészetet, szobrászatot és festészetet, valamint a latin éneklésmódot is, amelyet azokban az időkben Wagner hívei, manapság pedig Stravinsky és Debussy hívei gúnyolnak. Az

⁴⁸ A Szent Bertalan-éjszaka 1572. augusztus 24-én kezdődött párizsi mészárlás, amelynek során katolikusok tömegesen gyilkoltak meg hugenotta, azaz francia protestáns embereket.

⁴⁹ Izrael földje, akkoriban Palesztina, a mai Izrael területe.

egyetemen Antonio Labriola és Enrico Ferri voltak a professzoraim, és ők ültették el a szívemben a szocializmus igazságosságába vetett hitet, amelyet magától értetődő igazságként őriztem egészen addig, amíg az oroszországi vörös kísérlet látványa teljesen meg nem semmisítette.

Garibaldi története, Mazzini írásai, Leopardi és Giusti költészete gazdagította és elmélyítette felszínes cionizmusomat, és ösztönös érzésből kézzelfogható, formát öltő gondolattá fejlesztette. A színházban Salvini, Rossi és Adelaide Ristori már visszavonultak a színpadtól; D'Annunzio legjobb darabjait írta Eleanora Duse számára; Ermete Novelli új életet lehelt a Shakespeare-től Alfieriig terjedő klasszikus tragédiába; Ermete Zacconi pedig Ibsen, Tolsztoj és Hauptmann keserű varázsát ültette el a déli közönség lelkében. Egy ülőhely ára a színház felső szintjén, egy fapadon negyven centesimótól egy líráig terjedt, amihez még hozzáadódott négy óra sorban állás, amíg kinyitották az ajtókat.

A legtöbb múzeumban otthon éreztem magam; a Borgo negyed szűk utcáin vagy a Tiberis partján nem volt olyan eldugott zug, amelyet ne ismertem volna. A legtöbb ilyen negyedben én magam is laktam egy-egy hónapig, itt két hónapig, amott egy hónapig, mert a háziasszonyok – tisztos kereskedők vagy hivatalnokok feleségei – az első hét tapasztalatai után rendszerint tiltakozni kezdtek a szobámban uralkodó állandó nyüzsgés ellen: a látogatások, az éneklés, a poharak csörömpölése, a viták és veszekedések zaja miatt. Végül mindig azt javasolták, hogy keressék magamnak másik helyet, ahol felüthetem a sátramat.

Olaszország azokban a napokban, a huszadik század küszöbén, elragadó ország volt. Ha egyetlen szóval kellene pontosan jellemeznem az ott egymással versengő politikai eszmeáramlatok közös alapját, azt a régimódi kifejezést választanám, amelyet akkor már mindenki ironikusan használt, és amely azóta Olaszországban éppúgy, mint az egész világon gyűlöletes és a fiatalok szemében „tréflivé” vált: a „liberalizmust”. Nagyszerű fogalom éppen széleskörűsége miatt: a kényszer nélküli rend és igazságosság álma, az egész emberiséget átfogó látomás, amelyet együttérzés, türelem, valamint az emberi faj alapvető jóságába és igazságérzetébe vetett hit alkot.

Akkoriban még a legcsekélyebb jele sem volt a levegőben annak a „fegyelem” iránti kultusznak, amely később a fasizmusban öltött testet. Ha emlékezetem megőrzött olyan jeleket, amelyek már akkor valamiféle

pszichológiai változásra utaltak, ezek még nem Mussolinit, hanem Marinetti nevét jelezték: azt az irodalmi és filozófiai irányzatot, amelyet néhány évvel később „futurizmusnak” neveztek – egy olyan irányzatot, amelynek történelmi küldetése talán az volt, hogy előkészítse az utat Mussolini mozgalma számára.

Diáktársaim között már ismertem néhányat, akik keserű haraggal tiltakoztak azok ellen a külföldi turisták ellen, akik szerint Olaszország csupán egy múzeum, amely a múlt szépségének pusztá maradványait őrzi, a régi dicsőség emlékműve, és akik úgy tekintettek a modern olaszra, mintha ő maga is csupán a *paysage* (tájkép) része volna: tiszteletre méltó része, ha *lazzarone*, foltozott rongyokba öltözve, mandolint penget; fölösleges és zavaró része viszont, ha gyárakat próbál építeni, amelyek rontják az ókori romok *pittoresco* hangulatát.

Ezeknek a keveseknek a szájából már akkor hallottam: „Eljön még a nap, amikor pokolra küldjük ezeket a turistákat. Igen, pontosan az új életünk, pontosan a füstölő gyárkémenyek – ez az igazi Olaszország. Talán jobb lenne, ha Botticellitől Leonardóig elégetnénk az összes festményt, összetörnénk valamennyi szobrot, és a Colosseum helyén inkább szalámigyárat építenénk!”

Ezekben a szavakban már mintha Marinetti elméleteinek előzetes visszhangját lehetett volna hallani: a repülőgép zúgása szebb, mint egy nápolyi dallam hajlításai; a jövő szebb a múltnál; Olaszország az ipar, az autók és az elektromosság országa; egyáltalán nem a világ semmittevőinek sétatere, akik esztétikai élvezeteket keresnek. A modern olasz hatékony szervező, szigorúan vezeti a könyvelést; építő és hódító, makacs és kegyetlen. Ez a fasizmus első forrása. De az én időmben még Marinetti nevét sem ismertük.

Újságírói kötelességemből fakadóan (az *Ogyesszékje Novosztji* című lap tudósítója lettem, és ez a lap szinte az első világháború végéig végig „az én újságom” maradt), valamint egy belső késztetés miatt is különös figyelemmel követtem a Montecitorio, az olasz parlament épületének életét. Általános képe hasonló volt a legtöbb parlamentéhez abban a naiv korszakban: jobboldali kormány baloldali ellenzékkel – és mennyivel mérsékeltebb volt mindkettő jobbra, illetve balra húzó irányultsága a mai két oldal szélsőségességéhez képest! A baloldalt természetesen a szocialista csoport vezette, és én is rokonszenveztem vele, bár sem Olaszországban, sem Oroszországban nem léptem be hivatalosan a

soraiba. Végső céljukat – a termelési eszközök államosítását – a társadalom fejlődése természetes és kívánatos következményének tartottam. Azt is hittem, hogy a munkásosztály egyszerűen valamennyi szegény ember zászlóvivője: legyen az bér munkás, boltos vagy ügyfél nélküli ügyvéd. Az osztályfogalom önző dimenziója csak a lenini győzelem után Oroszországban vált teljes egészében nyilvánvalóvá; addig még nem kapott határozott és pontos megfogalmazást.

Antonio Labriola, a marxista elméletek legjelentősebb olaszországi képviselője nemcsak az egyetemi katedráról hirdette ezeket az eszméket, hanem minden este találkozott tanítványaival a Corso Aragno kávéházában. Ma ezt a sugárutat Corso Umbertónak hívják, és én is Labriola követői közé tartoztam. Ott Olaszország és a világ aznapi eseményeiről beszélt: az első búr háborúról, a kínai bokszerlázadásról, a múlttól és a jövőről. Velünk szemben tanárként és tanácsadóként viselkedett. Egyszer arra utasított, hogy éjszaka kísérem el, és útközben megdorgált, mert előző nap több, anarchista nézetekkel gyanúsított fiatalember társaságában látott.

Enrico Ferrit személyesen nem ismertem, de hatása mégis még erősebb volt rám, mint Labrioláé. Egyetemi hivatalos szakterülete a büntetőjog, a bűn és büntetés elmélete volt. Előadásai azonban valóságos enciklopédiát alkottak, amely a közeli és távoli, a nyilvánvaló és a rejtett dolgokra egyaránt kiterjedt: a társadalomra, a személyiségre és a testi-lelki öröklődés törvényeire; a világra és annak kultúrájára – az irodalomra, a művészetre és a zenére. Szónoki tehetsége révén teljesen magával ragadott bennünket. Ha nem tévedek, Európában nemzedékének egyik legjobb szónokaként tartották számon; e tekintetben zsenialitása Jaurès-ével vetekedett – Jaurès-t azonban nekem nem adatott meg hallanom beszélni.

A különös az volt, hogy a világon nem létezett olyan kérdés, amelyet ne érintettünk volna, akár Labriola körében, akár egymás között, a diákok világában: Amerika fekete lakosságának helyzetétől egészen a dekadensek költészetéig – egyetlen kérdés kivételével, amelyet egyszer sem érintettünk: a zsidókérdés. Egyik este – pontosan emlékszem, hogy éppen a dekadensekről folyt a vita – Labriola élesen bírálta Max Nordau⁵⁰ *Degeneráció* című könyvét, és ennek kapcsán több más vétkét is

⁵⁰ Max Nordau (1849–1923), eredeti nevén Simon Maximilian Südfeld, Budapesten született zsidó orvos, író, kultúrkritikus és cionista vezető, Theodor Herzl-lel együtt a Cionista Világszervezet egyik alapítója volt.

felsorolta a szerzőnek, de még ekkor is szó nélkül hagyta Nordau legnagyobb bűnét: a cionizmusát.

Nem szándékosan – egyszerűen megfeledeztem róla, ahogy mindannyian, még én is. Nemcsak az antiszemitizmus hiányzott akkoriban Olaszországból, hanem általában véve sem létezett sajátos, világos viszonyulás a zsidókhoz, ahogy a szakállas emberekhez sem fűzött senkit különösebb, meghatározott viszony. Évekkel később tudtam meg, hogy legszűkebb baráti köröm tagjai között is volt két-három zsidó. Római tanulmányaim idején eszembe sem jutott megkérdezni, kik azok, és ők sem kérdeztek engem.

Talán tévedés volt, amikor az imént azt írtam: „Én is megfeledeztem róla.” Amikor a vakáció után Ogyesszából visszautaztam Rómába, három alkalommal nemcsak Galícián, hanem az egykori Magyarország egy részén is keresztutaltam Munkács és Kassa között (ma Mukacsevo, illetve Košice, Csehszlovákiában), ahol sűrű zsidó lakosság élt, és ugyanazt a nyomasztó benyomást éreztem, mint korábban, talán még erősebben. Nem „felejtettem el”; talán már akkor is ott volt bennem az eskü, hogy iskolai éveim után a cionista munkának szentelem magam, és mindaz, amit az olasz újjászületés történetéről olvastam, talán öntudatlanul is összekapcsolódott bennem a zsidó állam gondolatával.

Ez az eskü azonban passzív maradt. Nem foglalkoztatott; nem érdekelték a Bázelen minden évben összeülő kongresszusok; és miután egyszer, turistaként ellátogattam a római gettóba (azt is csak azért, hogy megnézzem a Beatrice Cenci családjához tartozó történelmi palazzót), többé nem mentem oda.

Azt is szégyenkezve be kell vallanom, hogy ennél még nagyobb bűnt is elkövettem. Egyszer fiatal lányok és fiúk vidám társaságában a beszélgetés – félig tiszteletteljesen, félig ironikusan – a katolikus egyház szertartásaira terelődött, és az egyik mellettem ülő lány megkérdezte: „Te ugye a görögkeleti egyházhoz tartozol?” Azt válaszoltam, hogy igen. Nem tudom, miért mondtam igent. Kétségtelen, hogy tekintélyem az ő szemükben egyáltalán nem csorbult volna, ha megmondom az igazat. Talán attól féltem, hogy ezeknek a szabad embereknek a színe előtt azzal, hogy beismerem: rabszolga vagyok, a saját szememben veszítenék tekintélyemből.

Mindez azonban csak egyetlen oldala római emlékeimnek, és korántsem a legfontosabb. Római életem lényege maga az élet volt: egy egészséges fiatalember élete, aki annyira teljesen beilleszkedett ebbe a közegbe, hogy végül megkülönböztethetlenné vált benne. Egész életemben ez volt az egyetlen olyan időszak, amikor valóban egy másik nép között, annak őslakos lakóival együtt éltem. Oroszországban gyakorlatilag soha nem éltem együtt az oroszokkal; most pedig már több mint tíz éve úgy élek Párizsban, mintha egy hajótöröttek által benépesített szigeten lennék, ahol rajtunk kívül nincs más lakó, és lassanként már a franciatudásomat is elfelejtem.

Az olasz nyelv még most is az én nyelvem, talán még inkább, mint az orosz, bár ma már dadogok, és beszéd közben keresem az elfelejtett szavakat. Fiatal koromban úgy beszéltem olaszul, mint egy közülük való. A rómaiak milánóinak néztek, a szicíliaiak rómainak, de senki sem gondolt rám külföldiként. Gondolataim, reakcióim, örömeim és bánataim, akárcsak mindennapi szokásaim, nem különböztek az övéiktől.

Kétségtelen, hogy sokan ezt az életformát idő- és energiapazarlásnak fogják nevezni; én azonban nem bánom. Vajon valóban elpazarolta az életét az, aki megtapasztalta az ivás, a csínytevések és mindenféle könnyed, léha bolondság örömeit? Ez csupán annak megadása a fiatalságnak, ami a fiatalságot megilleti. És vajon az, aki ezen a folyosón végigment, a felnőttkor küszöbére lépve teljesen elmerült annak minden gondjában-bajában?

Láttam a berni orosz kolónia életét; később láttam a saját nemzedékem életét Oroszországban, amely három forradalmat szított, és olvastam Bialik⁵¹ keserű és elítélő szavait: „Lelkemet tűz perzselte fel.” Az én lelkem mindenesetre nem égett porrá, még ha időnként meg is perzselődött; nem a belső, száraz tűz égette, hanem az élet tüze, a „valódi” életé – a rajtam kívül álló emberekkel és dolgokkal való érintkezése. Így jobb, és egyáltalán nem bánom.

Életem egyes epizódjait – kétségtelenül némi kiszínezéssel – a *Novosztyi* hasábjain meséltem el. Amikor nem akadt más témám, vagy ha a cenzor teljesen szétszabdalta a cikkemet, egy olasz történetet írtam. A legtöbbjük menthetetlen, és az olvasó számára nem is lenne érdemes

⁵¹ Hajim Nahman Bialik (1873–1934) zsidó költő és író, a modern héber irodalom egyik legjelentősebb alakja, akit gyakran a modern héber költészet nemzeti költőjeként tartanak számon.

elővenni őket; nekem azonban, magánemberként, talán egyszer jól esne átlapozni ifjúságomnak ezeket a fejezeteit.

Leírtam vajon az olyan őrült fiatalokból álló közösséget, amilyen én is voltam? Elmeséltem Fernanda történetét, barátom, Ugo menyasszonyát, akit „kiváltottunk” egy bordélyházból, majd mandolinok és fáklyák kíséretében ünnepélyes menetben vittünk el onnan? És azt a veszekedést, amely köztem és Ugo, ugyanez a barátom között tört ki, aztán hogyan küldtem el két segédemet, hogy párbajra hívják ki, hogyan választottuk ki már a párbaj reggelét is a Villa Borghesében, hogyan vásároltunk pisztolyokat, és hogyan töltötte egy diáktársainkból összeállított különbizottság az egész éjszakát a lovagiasság kódexének tanulmányozásával (van ilyen könyv, nyomtatásban is megjelent és árulják – *Il Codice Cavalleresco*), míg végül meg nem találták benne azt a rendelkezést, vagy apró jogi kibúvót, amelynek értelmében ebben az esetben nem volt alap a párbajra? És mi volt egyáltalán az ügy? Már elfelejtettem.

Elmeséltem-e, hogyan játszottam el a *sádchen*⁵² hivatalos szerepét, feketében, sárga kesztyűben, és hogyan járultam Signora Emilia, a mosónő és a konfliskocsis felesége elé, hogy barátom, Goffredo nevében megkérjem idősebbik lánya, Diana kezét? Sokat írtam. Hetente kétszer jelentek meg leveleim a *Novosztijiban*, „Altalena” aláírással. (Be kell vallanom, hogy ezt a nevet egy mulatságos tévedés folytán választottam. Akkor még nem tudtam elég jól olaszul, és azt hittem, hogy azt jelenti: „legyező” – csak később tudtam meg, hogy valójában „libikóka”).

Ebben az időszakban írásaim a szentpétervári *Szevernnyij Kurjerben*, Barjatyinszkij herceg liberális lapjában is megjelentek. Több cikket is közöltem olaszul a szocialista *Avanti!* című lapban, valamint egy hosszabb írást egy római folyóiratban – a címére már nem emlékszem – az oroszországi „hangulatok irodalmáról”, Csehovról és iskolájáról. Gorkijt is ebbe a csoportba soroltam.

Akkoriban Gorkijnak csak azokat a novelláit ismertük, amelyek orosz köntösbe öltöztetve visszhangozták Nietzsche elméleteit: a határozott akaratú és cselekvő erős emberek magasztalását, valamint a „töprengés” rabszolgáinak, a minden kockázatot és kalandot megakadályozó meddő embereknek a megszégyenítését. Csehovot és Gorkijt ennek a

⁵² A sádchen házasságközvetítő, aki hagyományosan zsidó férfiak és nők házasságának létrejöttét segítette elő.

folyóiratnak az olvasói számára ugyanazon logikai lánc két szélső pontjaként mutattam be: az egyik a kiábrándultságot, a vágyakozást és a változás iránti szomjúságot fejezi ki – függetlenül attól, hogy a változás építéshez vagy romboláshoz vezet-e –, a másik pedig mintha ezt visszhangozná: „Vesd magad a mérleg serpenyőjébe, tedd dinamikussá az életed, bármi legyen is a következménye!” Azért említem itt ennek a cikknek a tartalmát, mert később Bialik költészetében is megtaláltam a „lánc két szélső pontját”: először a *Reménytelen csillagban*, később pedig a *Sivatag halottaiban*.

1899 tavaszán osztálytársaimmal együtt Ogyesszába utaztam, hogy letegyem az érettségi vizsgát. Egy nagyon fontos tantárgyból azonban megbuktam: ógörögből. Visszatértem Rómába, és ott folytattam tanulmányaimat, inkább az egyetemen kívül, mint azon belül.

1901 nyarán ismét visszatértem Ogyesszába, azzal a szándékkal, hogy visszamegyek Olaszországba, és befejezem jogi tanulmányaimat. Nagy meglepetésemre azonban azt tapasztaltam, hogy időközben íróként már hírnevet szereztem a közönség körében, és Heifetz úr, a *Novosztji* szerkesztője felajánlott nekem egy állást: írjak napi tárcát mesésnek számító havi 120 rubeles fizetésért. Nem tudtam ellenállni ennek a kísértésnek. Lemondtam a diplomáról, az ügyvédi pályáról, szeretett Itáliámról, és Ogyesszában maradtam, hogy ifjúságom történetének új fejezetébe kezdjek.

Az újságíró

Ez az új fejezet két évig tartott, és ez volt az utolsó átmeneti időszak, amely elvezetett a cionista munkához. Azt tapasztaltam, hogy Oroszországnak új arca lett. A „kiábrándultság és vágyakozás” helyét ideges nyugtalanság vette át, egy általános várakozás valami iránt, a tavasz hangulata. Külföldi tartózkodásom alatt fontos események történtek: a forradalmi pártok előbújtak a pincékből, egy-két minisztert meggyilkoltak; itt-ott zavargások törtek ki a munkások vagy a parasztok körében; és különösen nagy izgalom uralkodott a diákság körében.

Nem könnyű elmagyarázni a mai fiatal olvasónak, milyen társadalmi és politikai szerepet töltött be akkoriban az egyetem. Az intézmény oktatási funkcióját lényegében elhanyagolták, mivel az egyetemek a felszabadításért folytatott küzdelem frontvonalává váltak. Ha valaki megkérdezte volna tőlünk: „Kik lesznek a vezetők, amikor eljön a felszabadulás napja?”, egyhangúlag azt válaszoltuk volna: „Hát persze, hogy a diákgyűlések.” És amikor eljött az idő, Ogyesszában valóban így történt. Amikor 1905-ben kitört az első forradalom, az elektromos művek dolgozói egyenesen a diákgyűlésekhez mentek, és utasítást kértek: oltsák-e el az utcai lámpákat vagy sem?

A kormány köreiben már a pánik jelei is megmutatkoztak. A gyeplő meglazult, és az előzetes cenzúra ellenére (minden egyes sort meg kellett mutatnunk a cenzornak nyomtatás előtt, még a társasági rovatot és a hirdetéseket is!) minden újságban megjelentek politikailag kockázatos cikkek; veszélyes szavakat, például az „alkotmány” és a „szocializmus” kifejezéseket, nyilvános előadásokon is lehetett hallani.

Minden csütörtökön az ogyesszai Irodalmi és Művészeti Klubban gyűltek össze az emberek, hogy megvitassanak egy új könyvet vagy a városi színház valamelyik előadását – az előadó minden egyes szavában azonban ki lehetett hallani a „felszabadulásra” tett utalásokat. Hauptmann *Az elsülyedt harang* című művéről folytatott vitákban (hogy hogyan, azt magam sem tudom) Marx elvei csaptak össze a Narodnaja Volja eszméivel.

Vszevolod Lebegyincev, az a korábban említett orosz barátom, idejét és lelkesedését három eszménye között osztotta meg: az egyetemi csillagászat tanulmányozása, az esték az olasz operában, valamint a szeretkezés a fiatal énekesnővel, Armanda degli Abbatával. Emellett az eszer párt aktív tagja is volt. Amikor megkérdeztem tőle: „Hogyan fér meg mindez egyetlen lélekben?”, azt válaszolta: „Nem érted, hogy ezek mind ugyanazok a dolgok?” Most már nem „értem”, de akkor értettem.

Magam is ugyanebben a stílusban írtam. Néhány évvel ezelőtt véletlenül a kezembe került néhány részlet akkori „Altalena”-cikkeimből: mai, nyugodt és józan ítéletem szerint ostoba fecsegés. Akkor azonban ebben a fecsegésben nyilvánvalóan volt valami rejtett tartalom, ami összekapcsolta a korszak alapvető kérdéseivel. Ennek bizonyítékát nemcsak követőim és rajongóim számában találtam meg, hanem talán még inkább ellenfeleim felháborodásában. Ellenfelek már publicistaként végzett munkám kezdetétől fogva akadtak. Nem a konzervatív körökhöz tartoztak, hanem hozzám hasonlóan progresszív gondolkodásúak voltak; történetesen azonban Izrael fiai közül kerültek ki. Néhányan közülük a *Novosztyi* szerkesztőségében is helyet foglaltak, és Heifetznak, szegény főszerkesztőnknek meggyűlt a baja miattam, mert cikkeim „ellentétben álltak a lap politikájával”.

Ugyanezzel az ellenállással találkoztam az Irodalmi és Művészeti Klubban is, ahová előadást tartani hívtak, és én az irodalomkritika sorsát választottam témául. Megpróbáltam bebizonyítani, hogy ez a szakma – amelynek híres és fontos szerepe volt az orosz irodalom történetében, és amelynek mindig is az volt a célja, hogy feltárja az egyes művészi képek mögött rejlő gondolatot vagy tendenciát – már betöltötte funkcióját, és eljárt fölötte az idő: „Vannak a gondolkodásnak és vannak a cselekvésnek korszakai – a miénk pedig a cselekvés korszaka.”

Nagy meglepetésemre előadásomat minden oldalról felháborodás fogadta; egyik szónok a másik után szidalmazott, végül pedig, amikor eljött az én válaszadásom ideje, az elnök – nyugodt és udvarias úr, a görög közösség egyik tekintélyes tagja – kijelentette, hogy nem adja meg nekem a szót, mert az utolsó felszólalásokat kísérő taps elegendő lezárása volt a vitának.

Nem hiszem, hogy ezt antiszemita érzület vezérelte volna. Zsidó előadók sokszor felszólaltak ugyanazon a színpadon, és a közönség hozzáállása vagy helyeslő, vagy közömbös volt. Támadóim között egyaránt akadtak

zsidók és keresztények, és az egyetlen ember, aki védelmébe vett, keresztény volt. Ezért nem antiszemitizmusról volt szó, hanem valami másról – láthatóan valamiről bennem, valamiféle sajátosságról vagy különös tulajdonságról –, ami haragot váltott ki. E tapasztalat után számtalan alkalmam nyílt megfigyelni, hogy amit másoknak megbocsátottak, azt nekem nem bocsátották meg. Még a barátaim is azt mondták nekem: „Kielezted a dolgokat, eltúlzod a részleteket.” Talán lesz még alkalmam e történet során rámutatni erre a nyugtalanító „tehetségre”, amely gyakran segített abban, hogy közéleti tevékenységemet megnehezítse és akadályozza.

Mindazonáltal élveztem az életemet azokban az években. A népszerűség érzése – amelytől ma már a világ legtávolabbi zugába is szívesen elmenekülnék – huszonegy éves koromban édes és kellemes volt. A „újságíró” fontos címnek számított akkoriban az orosz vidéki városokban. Kellemes volt ingyen belépni a városi színházba, az ország egyik legszebb színházába, ahol a Marie Antoinette korának ünnepélyes öltözkédét viselő teremőr meghajolt előttem, majd a helyemhez kísért az ötödik sorban, amelyet egy „Mr. Altalena” feliratú bronztábla díszített.

Heifetz, a szerkesztő, értett hozzá, hogyan gyűjtse maga köré a fiatal tehetségeket. Szárnyai alatt kezdte irodalmi pályafutását „Karmen” is, aki az ogyesszai kikötői csavargók életéről, valamint a szegénynegyedek lakóinak életéről írt elbeszéléseket. Ugyanígy indult Kornyej Csukovszkij pályája is, aki ma a vörös Oroszország irodalmának egyik legjelentősebb írója.

Amikor beléptünk egy kávéházba, a szomszédos vendégek felnéztek, és egymás fülébe suttogtak. Talán jobb is volt, hogy nem hallottuk, mit suttognak, de mi azt hittük, hogy bókokat mondanak rólunk; Karmen ilyenkor a szőke bajusza végét csavargatta, Csukovszkij szemérmes zavarában a földre lötytyintette a poharából az italt, én pedig előretoltam az alsó ajkamat, hogy közönyt fejezzek ki – jóllehet tudtam, hogy erre semmi szükség, hiszen a teremtőm már így is bőven előretolta.

1901 őszén a városi színházban bemutatták első darabomat, a *Vért*. Ki hinné, hogy ifjúkoromban pacifista darabot írtam, amely általában a háború, konkrétan pedig Anglia ellen szól? Még Rómában írtam. A búr háborúhoz kapcsolódó témát, hogy őszinte legyenek, egyik barátom kéziratából vettem át, de megváltoztattam a cselekményt, új szereplőket vezettem be stb. Háromfelvonásos, verses darab volt. A városi társulat

legjobb színészei, élükön Anna Paszkalovával játszottak benne, a színház azonban üres volt – talán háromszázan lehettek, vagy még annyian sem, és a nézők fele az ismerőseim és barátaim közül került ki.

Ők természetesen lelkesen ünnepeltek, sőt az előadás végén a függöny elé is kihívtak. Hosszú, fekete *redingote*-ban léptem ki meghajolni, amelyet kifejezetten erre a napra rendeltem, és belebotlottam a függöny zsinórjába. Biztosan arccal előre a földre estem volna, ha Paszkalova asszony nem kapja el a kezem. Egész éjjel nem aludtam. Hajnalban felkeltem, és rohantam újságokat vásárolni, az összes újságot, még a *Rendőrségi Közlönyt* is, és mohón faltam a kritikákat. A kritikusok kíméletesek voltak, még a *Rendőrségi Közlöny* recenzense is, és nem rontották el az örömet, de a darabomat az ogyesszai színházban mindössze kétszer játszották.

Igaz, egy évvel később bemutatták a második darabomat is, szintén verses művet, de ez csak egyfelvonásos volt, és ebben is Paszkalova játszott (azután lettünk barátok, hogy megmentett a függöny előtt a megaláztatástól); ezúttal azonban a kritikusoknak nem volt irgalmuk, és valamennyien, mintha előre megegyeztek volna, ugyanazokkal a tréfákkal rontottak nekem a darabnak adott cím, a *Ladno* miatt (ami körülbelül annyit jelent, hogy „rendben”, de nem egészen). Ezt írták: „Nye ladno, nye szkladno” („Se nincs rendben, se nem jól sikerült”).

Bár – hála Istennek – már nem emlékszem, mit írtam napról napra e két év alatt, abban biztos vagyok, hogy nem volt semmiféle rögzített politikai irányvonalam. Nem hanyagoltam el és nem felejtettem el Labriola és Ferri elméleteit, de nem alkalmaztam őket, és nem is foglalkoztattak különösebben. Talán az egyetlen gondolat, amelyet az újság hasábjain és az Irodalmi Klubban tartott beszédeimben is hangsúlyoztam (a sértés ellenére sem hagytam fel azzal, hogy odajárjak), az individualizmus gondolata volt, a „Pan Basileia”, amelyet már korábban említettem.

Ha teremtmőm elegendő bölcsességgel és tudással ruházott volna fel ahhoz, hogy eredeti filozófiai tant fogalmazza meg, akkor ezt a tant alapítottam és építettem volna fel: kezdetben Isten megteremtette az egyént, és minden egyén király, aki egyenlő mindenki mással. Mindenki más ugyanígy király, és jobb, ha az egyén vét a közösség ellen, mint ha a társadalom vét az egyén ellen. A társadalom az egyének javára jött létre, nem pedig fordítva.

A végső időkben, a Messiás korának látomása az egyén paradicsoma: a ragyogó anarchia uralma, az egyéni erők szabályok és korlátok nélküli bonyolult játéka. A „társadalomnak” nincs más feladata, mint hogy megvigasztalja azokat, akik elbotlanak, segítsen nekik felállni, és lehetővé tegye számukra, hogy visszatérjenek a versenybe.

Ha megjelennek „Noala” és „Schafloch” című verseim, amelyeket Reichman úr gyönyörűen lefordított, az olvasót talán meglepheti majd tartalmuk, vagyis az, hogy tagadják az egyén bármiféle kötelezettségét a nemzettel és a társadalommal szemben – be kell vallanom, hogy ez mind a mai napig az én hitvallásom.

Szememre vethetik, hogy ellentmondás van e felfogás és nemzeti propagandám lényege és tartalma között. Egyik barátom, aki már olvasta ezt a kéziratot, emlékeztetett rá, hogy tőlem egy másik állítást is gyakran hallott: „Kezdetben Isten megteremtette a nemzetet”. Nos, nincs itt semmiféle ellentmondás. A második gondolatot ugyanis azokkal szemben használtam, akik azt állítják: „Kezdetben az emberiség teremtett.” Megingathatatlan meggyőződése, hogy e kettő között a nemzet az első, ahogyan az egyén is elsőbbséget élvez a nemzettel szemben. Az egyénnek egész életét is a nemzet szolgálatának kell alárendelnie. Nem látok ebben semmiféle ellentmondást, ha ez a saját vágya és szabad akarata, nem pedig kötelessége.

Az 1901-ben az ogyesszai színházban bemutatott kis darabomban, a *Ladnóban* hosszú monológot szenteltem ennek a gondolatnak. Röviden a tartalma: Az ember szabadnak születik – szabadon az Ég és a föld iránti kötelezettségektől; ne hozz áldozatokat – a teljesítmény áldásai nem áldozatból fakadnak. Emelj oltárt az Akaratnak; ő a vezető, kövesd, bárhová vezessen – akár a hegyre vezet az útja, akár a pokolba; legyen az fenség vagy bűn, könnyelműség vagy szolgaság – vagy akár a nép szolgálatának ígája –, ezt az ígát is úgy kell elfogadnod, nem parancsnak engedelmeskedő rabszolgaként, hanem szabad emberként, aki teljesíti azt, ami uralkodói joga és akarata.

Ki tudja, bár megöregedtem, és már nem számítok arra, hogy életemben bármi is változik, mégis lehetséges, hogy mielőtt befejezem ezt a történetet, abban a kiváltságban lesz részem, hogy olyan fejezetet írjak bele, amely megragadó módon kifejezi és megtestesíti alapvető meggyőződésemet.

A *Novosztji* olvasóinak többsége élvezettel olvasta cikkeimet, de egyikük sem tulajdonított nekik komoly jelentőséget, és én ezzel tisztában voltam. A korszak valamennyi cikkem közül egyedül az érdemli meg, hogy megmentsük a feledéstől, amelyben nyíltan, feketén-fehéren „bohócoknak” neveztem magamat és újságíró kollégáim valamennyiét.

Egyik cikkemet egy rivális újság egyik szerzőjének szenteltem – egy tisztességes, csendes, „semleges” embernek, aki sem okos, sem ostoba, és a szó legteljesebb értelmében névtelen volt –, akiből afféle bábut csináltam, és akit minden adandó alkalommal, sőt akkor is, amikor semmi okom nem volt rá, pusztán a szórakozás kedvéért kigúnyoltam. Ezúttal közvetlenül hozzá intéztem szavaimat, és ezt mondtam neki: „Természetesen minden ok és szükség nélkül üldöztelek, és folytatni is fogom, mert a közönség szórakoztatására bohócok vagyunk. Mi prédikálunk, ők ásitoznak; mi szívünk vérenek epéjével írunk, ők pedig azt mondják: szépen megírta; kérek még egy pohár gyümölcslevet.” S mit tehet egy bohóc a cirkuszban mást, mint hogy felpofozza bohóctársát?

A cionizmusomat is valami komolytalan dolognak tartották. Igaz, egyetlen csoporthoz sem csatlakoztam, sőt azt sem tudtam, kik a cionisták a városban, de egy-egy cikkben többször is szenteltem egy-két részletet a témának. Egy Szentpéterváron megjelenő nagy és tekintélyes havi folyóiratban megjelent egy bizonyos Bickerman cikke, amely az akkoriban „tudományosnak” nevezett stílusban íródott, és amelyben súlyosan kritizálta a cionizmust, azt bizonygatva, hogy a zsidók boldog, sorsukkal elégedett nép. Hosszú választ írtam rá, olyan érveket felsorakoztatva, amelyek még ma is meggyőznének. Másnap találkoztam egyik ismerősömmel, Ravnitzkyval, aki kétségtől maga is „Cion szerelmese”⁵³ volt, és ezt mondta nekem: „Mi ez az új játékszer, amivel most játszadozol?”

Ekkoriban anyám házában éltem a nővéremmel együtt. Távollétem alatt, amíg Olaszországban voltam, nagy változások történtek. A nővérem hozzám ment egy orvoshoz, aki a Dnyeper menti Alekszandrovszkból származott. Én is odautaztam az esküvőre. A lakosok mintegy fele még emlékezett „Jonára”; anyámat afféle királyözvegyként fogadták, a fogadásokon pedig a teraszon, az asztal körül ülve legendákat meséltek

⁵³ A „Cion szerelmesei” (Hovevei Cion) a 19. század végén kibontakozó zsidó cionista mozgalom volt, amely a zsidók Erec Jisráélbe történő bevándorlását és ottani letelepedését, valamint a zsidó mezőgazdasági települések létrehozását támogatta.

nekem apám tetteiről, a Dnyeper egykori dicsőségének napjairól és Ukrajna gabonakereskedelméről.

Mintegy másfél évvel később a sógorom meghalt, miközben én Rómában tartózkodtam, és két özvegyasszonyt, valamint egy négyhónapos csecsemőt hagyott hátra (aki ma mérnökként dolgozik a haifai elektromos műveknél). A nővérem legyőzte a gyászt, és leányiskolát nyitott, amelyet fokozatosan bővíteni kezdett, míg végül gimnáziummá nem vált. Az otthonukban mindig volt egy szoba, amely az enyém volt, és valahányszor visszatértem Ogyesszába, csak takarókat kellett tenniük az ágyamra.

1902 elején, az éjszaka közepén a nővérem felébresztett, és azt suttogetta: „Rendőrség.” Egy csendőregyenruhát viselő tiszt egy órán át turkált a könyveim és irataim között, talált néhány „tiltott” röpiratot és egy köteg, Milánóban megjelenő olasz újságban publikált cikkemet, majd felszólított, hogy kövessem: „Azt a parancsot kaptam, hogy börtönbe kísérjem.” Megcsókoltam anyámat és a nővéremet – nem sírtak, nem panaszkodtak; anyám csak annyit mondott halkan: „Isten áldjon” –, aztán elhajtottunk. A börtön Ogyesszán kívül áll, a „Pestisdomb”, valamint a keresztény és zsidó temetők túloldalán. Útközben udvarias beszélgetést folytattam a rendőrfelügyelővel, aki azt mondta nekem: „Olvastam a cikkeit, azok kiválóak.”

Az ogyesszai börtön pompás épület. Össze tudom hasonlítani ugyan másokkal, de, Istenemre mondom, hazafias büszkeségemnek egyáltalán nem vált szégyenére. Kereszt alakúra építették, mindenütt cementből és acélból. Akkoriban még nem volt benne villany, cellámban pedig egy apró petróleumlámpát találtam. Lefeküdtem, és mély álomba zuhantam.

Reggel mindenfelől kiabálás ébresztett; minden irányból jöttek a kiáltások, de engem egyetlen, folyamatosan ismétlődő mondat ébresztett fel: „Új szomszéd – 52-es szám – gyere az ablakhoz – ne félj – itt mindenki barát – mind politikai foglyok vagyunk. Új szomszéd, 52-es szám.” Eleinte nem értettem, kihez beszél a kiabáló, végül azonban eszembe jutott, hogy cellám ajtaján az 52-es számot láttam. Az ablak magasan volt, de egy székkal felmásztam a széles párkányára, és a rácsokon keresztül bemutatkoztam a szomszédaimnak.

A „Lavrov” becenevet adták nekem, az orosz szocialista mozgalom egyik első alapítója után. Igaz, a szobám korábbi lakója a „Zseljabov” nevet

kapta, és ő akkoriban Szibériában volt; a hagyomány szerint nekem kellett volna örökölnöm a nevét, de lemondtam erről a veszélyes megiszteltetésről, mivel az igazi Zseljabov egyike volt II. Sándor cár gyilkosainak.

Megtanultam szomszédaim becenevét: „Ghed”, „Mirabeau”, „Garibaldi”, „Labori” (Dreyfus védőjének tiszteletére). A fölöttem lakót „Szalamandrának”, az alattam lakót „Kacsának”, a legfelső emeleten lakó fickót pedig „Legfőbb Lénynek” hívták. Két nap múlva már ismertem a legtöbbjük történetét és a börtönön belüli társadalmi szerepüket is.

Mintegy felüket egy hónappal korábban tartóztatták le a Deribasovszkaja utcában kibontott vörös zászló miatt. „Garibaldi”, egy Moldavankából származó ács vitte a vörös zászlót, és a rendőrségen alaposan „elverték”. Nevetett, amikor elmesélte. Többen is a mozgalom veteránjai közül kerültek ki, különösen „Mirabeau”, a csoport királya, állandó elnöke, mindig ő vezette a „gyűléseket”. Ő volt minden viszály legfőbb bírója, és egyben szellemi vezetőnk, aki minden vitás marxista tanításbeli kérdésben döntött; valódi neve Abraham Ginzburg volt, egy Litvániából származó mérnök. Körülbelül két évvel ezelőtt olvastam a nevét a Vörös Oroszország lapjaiban: egy a szovjet rendszerre jellemző perben súlyos büntetésre ítélték „szabotázs” miatt. Jaj annak a proletárállamnak, ha ilyenek a szabotőrei!

A szó teljes értelmében tisztességes ember volt, művelt marxista, *sans peur et sans reproche*, félelem nélkül és feddhetetlenül, született vezető. Soha nem láttam az arcát, de hét héten át, nap mint nap hallottam a hangját, amint az ablakán lévő rácson keresztül csendes és udvarias, ugyanakkor tapintatos és határozott parancsaival vezette köztársaságunk kormányzását.

Azt mondtam, hogy ő elnökölt minden „gyűlésünkön”, de valójában még az Irodalmi Klubban sem élvezhettük a szólásszabadságot. Minden este, amikor elcsendesedett az egyszerű emberek által elfoglalt szárnyból – akik napnyugtakor elaludtak –, valamint a főépület túloldalán lévő, erdőszéli tolvajszárnyból érkező lárma, előadásokat rendeztünk, amelyeket viták követtek.

„Mirabeau” a nagy francia forradalomról tartott előadást; egy másik veterán, a „Zayda” becenevű (jiddisül: nagyapa), a Bund⁵⁴ történetét mesélte el; engem pedig szintén felkértek, hogy szakmai témámról tartsak előadást – a dekadensekről, az olasz Risorgimentóról (a korábban említett „Garibaldi” tiszteletére), és természetesen az individualizmusról. Ezt az előadást követően azonban többé nem kértek fel előadni.

A csoportban lévő munkások számára a börtön a forradalom iskolája volt. Tüntetéseket is rendeztünk. Május elsején, akinek volt pénze, a börtönkantinban egy különleges dohánymárkát vásárolt; a dohány keserű volt, de piros papírba csomagolva árulták. Ebből a papírból darabokat osztottak szét a „politikai” szárny valamennyi lakója között, este pedig a papírt a lámpáink üvegére ragasztottuk, és kitettük őket az ablakba. Azok, akik a vonaton utaztak, a távolból látták a vörös fényt, és éljeneztek – állítólag. Vagy talán nem éljeneztek, és talán még csak nem is látták, hiszen május elsején az emberek nem mennek ki nyaralóikba. Mindazonáltal a valóság és a legenda közül jobb a legendában hinni.

Behívtak kihallgatásra. A börtönirodában megtaláltam a börtön igazgatóját és a helyettes államügyészt, akit az Irodalmi Klubban már sokszor láttam. Megkérdeztem: „Az a »tiltott« könyv, amelyet otthonomban találtak, Witte miniszter *Zemsztvo és önkényuralom* című emlékirata; mi benne a bűncselekmény?” Azt a választ kaptam, hogy a könyvet Genfben nyomtatták, ami nagyon rossz; hogy Plehanov írta hozzá az előszót, mintegy négy oldalt, ami még rosszabb. Rádásul olasz nyelvű cikkeket is találtak nálam, az én nevem alatt.

„Talán tilos Milánóban újságcikkeket írni?” A válasz: „Szabad; az ember azt is megírhat bennük, amit csak akar, kivéve a hamis állításokat, amelyek kárt okoznak az államnak. Ezért cikkeiket átadtuk a hivatalos fordítónak, és ő fogja megállapítani, hogy elkövette-e az államunknak okozott károkozás bűncselekményét.”

Hét hetet töltöttem ebben a börtönben, életem egyik legkellemesebb és legkedvesebb emlékében. Kedveltem a szomszédaimat, noha soha nem láttam az arcukat. Mesterévé váltam a „telefon” művészetének: egy

⁵⁴ A Jidiser Arbeterbund, röviden Bund, 1897-ben Vilnában alapított zsidó szocialista munkásmozgalom és politikai párt volt, amely a zsidó munkásság jogaiért és kulturális autonómiájáért küzdött. Magyarul lásd: Veszprémy László Bernát: Zsidó, demokratikus, szocialista, anticionista. *Szombat*, 2017. október 7.

<https://www.szombat.org/tortenelm/zsidodemokratikus-szocialista-anticionista>

kötélnek, amelynek a végén súly volt, és amelyet a rácsokon kívülre lehetett lendíteni, majd a megfelelő pillanatban elengedni, hogy jobbra, balra vagy felfelé a szomszéd felé mozduljon, akinek el kellett kapnia. Így lehetett könyvet, üzenetet vagy egy darab vörös papírt továbbítani.

A tolvajszárnyban ezt a szerkezetet *lechadodinak* hívták, mivel ebben a közegben erősen érvényesült a zsidó népies hatás, és a jiddis volt a közös nyelv. A tolvajokat is kedveltem, különösen azokat a fiatalembereket, akik a levest és a húst hozták nekem: „Itt a pezsgő!” Még a börtön igazgatóját, a csendőrt és az őrt is kedveltem. Udvariasan és tisztelettel bántak velünk – talán a feletteseiktől kapott parancs miatt, talán az országban uralkodó bonyolult helyzet miatt is: ki tudja, nem kerülhetnek-e holnap ők is börtönbe, miközben éppen az a „Mirabeau” húzza fel magára a kék egyenruhát? Néhány hónappal szabadulásom után ennek az idillnek vége szakadt. Egy éjszaka az őrk rátámadtak barátaimra, és ököllel, valamint botokkal verték őket. A börtön főőrt elbocsátották állásából, nyugdíj nélkül. Egyszer találkozott velem az utcán, és megkérdezte, tudnék-e neki másik állást találni.

Azért engedtek szabadon, mert a hivatalos fordító nem talált semmiféle bűncselekményt vagy károkozást cikkeimben. Witte röpiratának bűnös volta azonban továbbra is árnyékot vetett a hírnevemre, és elrendelték, hogy az ítélet megszületéséig nem hagyhatom el Ogyesszát. Nem is hagytam el, egyetlen alkalmat kivéve: az év októberében érkezett a sorom, hogy katonai szolgálatra jelentkezsem Nyikopolban, apám szülővárosában. Éjszaka érkeztem oda, és kora reggel már megjelentek a rendőrök, hogy átkutassák az ogyesszai forradalmár bőröndjét. A sorozóbizottságban szerencsém volt: nagyon magas sorszámot kaptam, így boldogan és teljes bizonyossággal tértem haza, hogy nekem soha nem kell orosz katona köpenyét magamra öltennem.

Kisinyov

Cionista tevékenységem kezdete két dologhoz kapcsolódik: az olasz operához és az önvédelem gondolatához. Telente mindig volt olasz opera az ogyesszai városi színházban. Azon a télen Armanda degli Abbati énekelt. A barátom, Lebegyincev barátnője volt, ő pedig minden este eljárt a színházba. Egy alkalommal, a szünetben találkoztam vele egy elegáns, fekete bajuszú, nyugati modorú úriember társaságában, akit már többször láttam korábban; mindig a második sorban ült. Lebegyincev bemutatott minket egymásnak: az úriember egy milánói zenei és operafolyóirat tudósítója volt. Később találkoztam vele degli Abbati kisasszony otthonában is. Franciául beszélgettünk, és amikor együtt távoztunk, ugyanazon a nyelven folytattam vele a beszélgetést.

„Oroszul is beszélhetünk” – mondta. „Én is Ogyesszából származom, akárcsak ön, bár Litvániában születtem.” Már tudtam róla, hogy zsidó – „Signor Zaltsman”. Világos volt, hogy kicsoda és micsoda. Most azt javasolta, hogy Solomon Davidovicsnak szólítsam; elárulta, hogy az olasz folyóirat tudósítói állása csak hobbi számára, főfoglalkozása pedig a kereskedelem, mint minden zsidónak. Azt is elmondta, hogy cionista.

Még sokszor találkoztunk a színházban; megmutatta nekem a cikkét az olasz folyóiratban, de másról nem beszéltünk. Közben egyre közeledett peszach, 1903 peszachja. Több ismerőstől is különös, aggodalommal teli szavakat hallottam. A városban, az egész környéken és az egész vidéken pogromok veszélye fenyegetett, amilyenre húsz vagy még több éve nem volt példa. Egyesek azt mondták, hogy a híresztelések ostobaságok és badarságok; a rendőrség úgysem engedné. Mások azt suttogták, hogy valójában a rendőrség fogja megszervezni a zavargásokat; egy harmadik csoport pedig azt javasolta, hogy a közösség tekintélyes tagjainak küldöttsége járuljon a város kormányzójához – furcsa javaslatok voltak ezek, amelyekhez egyáltalán nem voltunk hozzászokva.

Leültem az asztalomhoz, és tíz levelet írtam tíz zsidó közösségi vezetőnek, akik közül a legtöbbet nem is ismertem, azt javasolva, hogy szervezzünk önvédelmet. Nem válaszoltak. Egy héttel később felkeresett

egy régi barátom; diák volt, aki mindenféle mozgalomban rendelkezett kapcsolatokkal és ismeretségekkel, és ezt mondta nekem: „X úr megmutatta nekem a levelét, természetesen szigorúan bizalmasan. Miért írt? Először is, azok, akiknek írt, nem mernek majd cselekedni, másodszor pedig – és ez a legfontosabb – már létezik egy önvédelmi csoport. Jöjjön, és győződjön meg róla a saját szemével.”

Elmentünk Moldavankába, és ott, egy kereskedelmi irodára emlékeztető, nagy, üres helyiségben több fiatalembert találtam. Egyikük Izrael Trivus volt, aki attól a naptól kezdve a barátom lett, később pedig a revizionista mozgalomban (a *Coharban*⁵⁵) is a kollégám. A többiek nevére már nem emlékszem, és ezt sajnálom; amennyire tudom, ez volt az első kísérlet arra, hogy Oroszországban még a kisinyovi pogrom⁵⁶ előtt szervezett önvédelmet hozzanak létre.

Jól dolgoztunk, és pénzt is gyűjtöttünk – ha nem csal az emlékezetem, egészen ötszáz rubelig jutottunk, ami a mi szemünkben óriási összegnek számított. Rouchwerger, egy fegyverüzlet tulajdonosa, mintegy húsz pisztolyt ajándékba adott nekünk, a többit pedig kedvezményes áron, többnyire hitelbe adta el, anélkül, hogy sok reményt fűzött volna ahhoz, hogy valaha is fizetünk. A fegyverraktár ugyanebben az irodában volt: pisztolyok, fémrudak, konyhakések, mészároskések. Éjjel-nappal két fiatalembert őrséget állt az irodában. Fiatalemberek jöttek egymás után, mindegyikük egy, a „bizottság” valamelyik tagja által aláírt cédulát tartott a kezében, és megkapta a neki járó fegyvereket.

Az iroda mögötti második helyiségben volt egy hektográfunk, amelyen orosz és jiddis nyelvű felhívásokat nyomtattunk. Tartalmuk nagyon egyszerű volt: a büntető törvénykönyv két olyan paragrafusa, amelyek kifejezetten kimondták, hogy aki önvédelemből öl, nem büntethető, valamint néhány rövid bátorító szó a zsidó ifjúsághoz, arra buzdítva őket, hogy ne hagyják magukat úgy lemészárolni, mint a barmokat.

Eleinte csodálkoztam a rendőrség türelmén. Lehetetlen volt, hogy tevékenységünk ne keltette volna fel a figyelmüket. Egy rövid vizsgálódás után azonban fény derült előttem a rejtély magyarázatára, amikor

⁵⁵ A Zsabotyinszkij által 1925-ben alapított jobboldali cionista szervezet. A betűszó a Brit Ha'cionim Ha'revizionisztim rövidítése, a Revizionista Cionisták Szövetsége.

⁵⁶ A kisinyovi pogrom a cári Oroszországban, Kisinyovban (ma Chişinău, Moldova) 1903 áprilisában lezajlott, zsidók elleni erőszakos támadássorozat volt, amelynek során számos zsidót meggyilkoltak és ezreket kifosztottak vagy megsebesítettek.

bemutatták az iroda tulajdonosát, és a háta mögött, suttogva elmondták nekem, milyen különös szerepet tölt be. Csendes, udvarias fiatalember volt, selymesen puha szakállal, és maga is különféle tevékenységekben vett részt, amelyek jellemzőek voltak arra a típusra, amelyet mi „selyemfiúnak” nevezünk. A neve már ismert volt a baloldali körökben – mégpedig hírhedt névként: Henrik Sajevecs. Én azonban addig még a nevét sem hallottam, és az egész vele kapcsolatos ügyről sem tudtam semmit.

Most azt mondták, hogy Sajevecs a híres csendőrfőnök, Zubatov különleges megbízatású küldötte, annak az új politikának az atyjáé, amelyet a munkásmozgalommal szemben kívánt alkalmazni. A törvény és a hagyomány szerint Oroszországban a munkások sztrájkját politikai bűncselekménynek tekintették. Zubatov azonban azt mondta: „Miért? Ezzel csak a kormány ellenségeivé teszik a munkásokat. Engedjük meg a sztrájkokat, és ne akadályozzuk a munkások szerveződését, egyetlen feltétellel: hogy ne avatkozzanak politikai ügyekbe.”

A hatóságok elfogadták a tanácsát. Megbízottakat választott – többnyire egyszerű embereket, akik őszintén hittek abban, hogy ez a rendszer a jövőben enyhíteni fogja a munkások helyzetét –, és ezek már meg is kezdték propagandájukat Péterváron, Moszkvában, Vlnában, Minszkben, Szormovóban és a doni bányavidéken. Közülük a legfontosabb Gapon volt, az a pap, aki Szentpéterváron nagy mozgalmat szervezett. Henrik Sajevicset Ogyesszába küldték.

Nem hiszem, hogy a zsidó önvédelem megszervezése szerepelt volna azok között a feladatok között, amelyekkel Zubatov megbízta, és kétségtelen, hogy Sajevecs ezzel kockára tette hivatalos pozícióját. A helyi hatóságok azonban féltek hozzányúlni Zubatov emberéhez. Talán jelentéseket is küldtek Pétervárra, de nem kaptak választ. Nem érdekel, hogy Sajevecs egy jó szándékú, de tévútra került ember volt-e, vagy hivatásos kém és áruló. Attól a naptól kezdve, hogy menedéket adott nekünk, hogy felfegyverezzük a zsidókat, az én szememben minden bűnét meg kellett bocsátani.

Eljött peszach, majd a keresztény húsvét is, aztán pedig a pogrom – igaz, nem Ogyesszában, hanem Kisinyovban. Furcsa dolog: nem emlékszem arra, milyen benyomást tett rám ez az esemény, amely egész nemzetünk életének fordulópontja volt. Általában véve semmilyen benyomást nem tett rám. Már előtte is cionista voltam, és már korábban is gondolkodtam

erről. A kisinyovi zsidó gyávaság sem jelentett számomra újdonságot, ahogy egyetlen zsidó vagy keresztény számára sem. Mindig az volt az érzésem, hogy a pogromokból nincs mit megtanulni; nem tartogatnak meglepetést. Mindig is tudtam, hogy ez fog történni, és így is történt.

A *Novosztyi* szerkesztőségét elárasztották a kisinyovi pogrom áldozatainak szánt adományok; engem küldtek ki, hogy pénzt és ruhákat osszak szét a romba dőlt városban. Felkerestem a mészárlás helyszíneit, és beszéltem szemtanúkkal. A kórházban láttam egy zsidó férfit, talán kézműves volt, akinek évekkel korábban egy balesetben átszúródott a bal szeme. Ettől kezdve egy keresztények lakta városrész egyik külvárosában élt, ott dolgozott a mesterségében, beszélgetett és kapcsolatot tartott a szomszédaival – egészen addig a napig, amikor ezek a szomszédok odajöttek hozzá, és kiszúrták a jobb szemét is.

Ekkor ismertem meg először az oroszországi cionizmus képviselőit. Cohen-Bernstein kisinyovi születésű volt; Ussziskin Jekatyerinoszlavból származott; Vladimir Tyomkin Jelizavetgradból; Sapir pedig Ogyesszából. Bialikot is láttam ott, és akkor mondták meg, ki ő – nagy zavaromra ugyanis korábban még soha nem hallottam róla.

Miután visszatértem Ogyesszába, Signor Zaltsman felkeresett, és azt mondta: „Az Erec-Jiszráél cionista csoport nevében jöttem Önhöz. Úgy döntöttünk, hogy javasoljuk: csoportunk küldötteként utazzon el a cionista kongresszusra.” „De én egyáltalán nem ismerem a mozgalmat” – feleltem. „Majd megtanulja” – válaszolta ő.

Beleegyeztem. Meghívtak a csoport egyik gyűlésére. „*Ba’alei batim*”, jómódú egyének alkották, középkorú, sőt idősebb férfiak – a gyűlésen Zaltsmanon kívül egyetlen fiatal arcot sem láttam –, és megkértek, hogy ismertessem a programomat. Az Úr mindent megbocsátó kegyelméből megengedte, hogy elfelejtsem mindazt a zagyvaságot, amit akkor előadtam; a gyűlés résztvevői láthatóan szintén tele voltak irgalommal és megértéssel, és nem dobtak ki.

Ellenkezőleg, kérdéseket tettek fel nekem, és az egyikre még mindig emlékszem: „Mi az álláspontja az el-Arís-tervvel⁵⁷ kapcsolatban? Mellette vagy ellene szavazna, ha a kongresszus elé kerülne?”

⁵⁷ A terv egy korai cionista kísérlet volt arra, hogy a Sínai-félsziget északi részét, mely

Zaltsmannak sikerült néhány nappal a gyűlés előtt elmagyaráznia nekem, hogy lehetőséget kaptunk az Egyiptomban, Palesztina határán fekvő terület gyarmatosítására, és hogy a cionisták egy küldöttséget is odaküldtek a vidék felderítésére. A válaszomra is emlékszem, amelyet ott helyben, minden különösebb gondolkodás nélkül találtam ki: „A szavazatom attól függ majd, hogy a kongresszus többsége hogyan viszonyul a kérdéshez. Ha azt látom, hogy nincs veszélye annak, hogy a Cionista Szervezet kettészakad, támogatni fogom a tervet; de ha azt látom, hogy a mozgalom ezen a kérdésen megoszlik – az annak a jele, hogy a cionizmus csak Cionért van, és akkor felemelem a kezemet el-Arís ellen.” Megválasztottak, és elutaztam Bázélbe, a VI. Kongresszusra; és ezzel kezdődött életem új fejezete.

ekkor brit uralom alatt állt, megszerezzék a zsidók számára. A javaslatot Herzl Tivadar támogatta, ám a kísérlet megghiúsult, nem kis részben az egyiptomi hatóságok ellenkezése miatt.

A Cionista Kongresszus

Nagyon mulatságos komédiát lehetne írni a kongresszuson átélt kalandjaimról. Először is, nem is lett volna jogom részt venni rajta, mivel a küldöttekre vonatkozó törvényes korhatárhoz képest csaknem másfél évvel fiatalabb voltam, és már nem emlékszem, kik voltak azok a barátságos hamis tanúk, akik tanúsították, hogy huszonnégyszáz éves vagyok. Az arcom egy fiúé volt, és a küldötti igazolványok kiadásával megbízott tisztviselő nem akart fogadni, amíg elő nem kerítettem a tanúkat.

Ezután magányosan ténferegtem a kaszinó folyosóin; senkit sem ismertem, kivéve azokat a nagyembereket, akiket Kisinyovban láttam, de ők a végrehajtó bizottság tagjai voltak, és odabent titkos megbeszélésekkel voltak elfoglalva. Bemutattak egy magas, vékony fiatalembernek, akinek fekete, háromszögletű szakállja és fénylő kopasz feje volt: dr. Weizmann-nak⁵⁸ hívták, és azt mondták róla, hogy ő az ellenzék vezetője. Azonnal éreztem, hogy nekem is az ellenzékben a helyem, bár akkor még azt sem tudtam, miért.

Amikor aztán megláttam ezt a fiatalembert egy kávéházban, amint barátaival egy asztal körül ülve szenvedélyes beszélgetést folytat, odamentem hozzájuk, és megkérdeztem: „Remélem, nem zavarok?” Weizmann így felelt: „De igen, zavar.” Én pedig odébbálltam.

Megpróbáltam felmenni a kongresszusi emelvényre, hogy éppen egy kényes kérdésben szólaljak fel: néhány hónappal korábban Herzl⁵⁹ Oroszországba utazott, és tárgyalt Plehve belügyminiszterrel,⁶⁰ ugyanazzal a Plehvével, akit mi a kisinyovi pogrom felbujtójának tartottunk. Heves vita bontakozott ki az oroszországi cionista körökben

⁵⁸ Chajim Weizmann (1874–1952) oroszországi születésű zsidó cionista vezető, a Cionista Világszervezet elnöke, majd Izrael Állam első elnöke volt.

⁵⁹ Herzl Tivadar (1860–1904) osztrák–magyar zsidó író és újságíró, a politikai cionizmus megalapítója és a Cionista Világszervezet első elnöke volt.

⁶⁰ Vjacseszlav Konsztantyinovics Plehve (1846–1904) orosz államférfi, 1902-től 1904-es meggyilkolásáig a cári Oroszország belügyminisztere volt; a forradalmi mozgalmak és a zsidó politikai szervezetek kemény ellenfeleként ismert.

arról, hogy szabad-e egyáltalán tárgyalásokat folytatni egy ilyen szörnyeteggel.

Igaz, mindkét fél megegyezett abban, hogy ezt a veszélyes témát nem érintik a kongresszus emelvényéről, és én is tudtam erről. Ennek ellenére úgy döntöttem, hogy rám nem vonatkozik a tiltás, mert tapasztalataim – egy oroszországi újságíró tapasztalatai, aki jártas abban a művészetben, hogyan lehet egy kényes kérdésről úgy írni, hogy az ember ne ingerelje fel a cenzort – ezúttal is segíteni fognak abban, hogy elkerüljem a zátonyokat.

A kongresszuson már akkor került rám a sor, amikor a felszólalók számára engedélyezett időt tizenöt percre korlátozták, de ezt a negyedórát sem engedték meg, hogy ékesszólásomat kibontakoztassam. Belekezdtem annak bizonyításába, hogy az etikai és a taktikai kérdéseket nem szabad összekeverni. Az ellenzék sarkában ülő küldöttek azonnal megértették, mire gondol ez a mindenki számára ismeretlen, fekete hajú fiatalember, aki olyan választékos oroszússal beszélt, mintha egy gimnáziumi vizsgán verset szavalna, és rögtön mozgolódni, kiabálni kezdtek: „Elég! Többet ne!”

Pánik tört ki a teremben. Maga Herzl, aki a szomszédos helyiségben volt elfoglalva, meghallotta a zajt, sietve kijött az emelvényhez, és megkérdezte az egyik küldöttet: „Mi történt? Mit mond?” Úgy alakult, hogy éppen az a küldött volt dr. Weizmann, aki röviden és nyomatékosan válaszolt: „*Quatsch*” („Badarságot”). Erre Herzl az emelvény mögül odajött hozzám, és azt mondta: „*Ihre Zeit ist um*” („Lejárt az ideje”), és ezek voltak az első és egyben utolsó szavai, amelyeket valaha is abban a kiváltságban részesültem, hogy hallhattam tőle. Dr. Friedman, a vezető egyik közeli munkatársa, szünetelt poroszként felháborítóan nyersen nyomatékosította a felszólítást: „*Geben Sie herunter, sonst werden Sie heruntergeschleppt*” („Jöjjön le, különben lerángatjuk”). Befejezetlenül hagytam azt a védőbeszédet, amelyre annak az embernek a védelmében emeltem szót, akinek éppen én voltam a védelmére nemkívánatos módon vállalkozó szónok.⁶¹

⁶¹ A szakirodalom feltételezése szerint a jelenet így és ebben a formában nem történt meg.

Rájöttem, hogy az én feladatom ezen a kongresszuson az, hogy hallgassak és figyeljek, és ezt is tettem. Sok minden volt, mit meg kellett figyelnem. A VI. Kongresszus, Herzl életének utolsó kongresszusa, talán a felnőtt cionizmus első kongresszusa volt. Ennek a felnőtté válásnak a vizsgáját Ugandaként ismerjük.⁶² Én azon kisebbséghez tartoztam, amely Uganda ellen szavazott, és a többi „nemmel szavazóval” együtt kivonultam a tereméből.

Magam is csodálkoztam azon a lelke mélyén rejlő indíttatáson, amely arra készítetett, hogy nemmel szavazzak, annak ellenére, amit választóimnak mondtam. Akkoriban nem fűzött romantikus szerelem Erec Jisráélhez – nem vagyok benne biztos, hogy most fűz-e –, és azt sem tudhattam, fennáll-e a mozgalom kettészakadásának veszélye. Nem ismertem a népemet, a küldöttekkel akkor találkoztam először, és még időm sem volt egyikükhöz sem közelebb kerülni; a küldöttek nagy többsége, köztük sokan azok közül is, akik hozzám hasonlóan Oroszországból érkeztek, felemelte a kezét, hogy igennel szavazzon.

Senki sem próbált meggyőzni arról, hogy úgy szavazzak, ahogy szavaztam. Herzl óriási hatást tett rám – ez a szó egyáltalán nem túlzás, más szó nem is írhatná le: óriásit. Nem vagyok azok közül, akik könnyen meghajolnak egy személyiség előtt. Általában véve egész életem tapasztalatai között nem emlékszem egyetlen emberre sem, aki Herzl előtt vagy utána a legcsékélyebb benyomást is tette volna rám.

Úgy éreztem, hogy valóban a végzet embere áll előttem, Isten kegyelméből próféta és vezető, akit még tévedései és zavarodottsága közepette is érdemes követni. És még ma is úgy érzem, mintha a fülemben csengene a hangja, amikor mindannyiunk előtt megesküdt: „*Im eskabech Jerusajim*” („Ha megfedkezem rólad, Jeruzsálem...”).⁶³ Hiszek az esküjében; mindenki hitt benne. Mégis ellene szavaztam, és nem tudom, miért: „csak úgy” – ugyanaz a „mert”, amely erősebb ezer indoknál.

⁶² Az Uganda-terv az 1903-ban felvetett javaslat volt, amely szerint a zsidók számára autonóm települési területet hoztak volna létre Brit Kelet-Afrikában, a mai Kenya területén; a cionista mozgalomban heves vitát váltott ki, majd 1905-ben elvetették.

⁶³ Az *Im eskabech Jerusajim* („Ha megfedkezem rólad, Jeruzsálem”) a 137. zsoltár egyik legismertebb sora.

Furcsa dolog: úgy éreztem, hogy a szavazás után a kongresszus olyan magaslatra jutott, hogy ahhoz képest egyszerűen össze sem lehetett hasonlítani azt a szintet, ahonnan elindult. A szakadás, a könnyek és a felháborodás ellenére valamilyen mélyebb belső összetartozás alakult ki a „nemmel szavazók” és az „igent mondók” között. Talán megtanulták jobban tisztelni egymást, vagy magát a mozgalmat, mint korábban; és úgy tűnik számomra, hogy maga a mozgalom is magasabb szintre emelkedett azon a napon. Biztos vagyok benne, hogy Chamberlain, az ugandai javaslat szerzője, valamint Balfour és még sok más angliai és más országbeli államférfi csak azon a napon értette meg igazán, mit jelent a cionizmus, és ugyanez igaz a mozgalom számos régi harcosára is.

Bázelből Rómába utaztam; most új szemmel figyeltem a várost. Barátaim között, akiket két évvel korábban hagytam ott, zsidókat kerestem és találtam. Többször is felkerestem a történelmi gettót, ezúttal nem a Palazzo Cenci kedvéért, mint korábban, hanem azért, hogy megismerkedjem azokkal a zsidókkal, akik a polgári egyenjogúság és az antiszemitizmus hiánya ellenére többnyire nem hagyták el azt a zsidónegyedet, amelyet Cicero egyik beszédében és Juvenalis *Szatiráiban* is megemlítenek.

Különösen szoros kapcsolatba kerültem a használsruha-kereskedőkkel – Olaszországban ugyanis ezt a kereskedelmi ágat szintén „a törzs tagjai” tartották a kezükben. Volt egy hivatalos egyesületük is, amelynek gyönyörű neve „*Negozianti de generiusati*”⁶⁴ volt, és meghívtak az éves közgyűlésük tiszteletére rendezett ünnepségre. A *Tribuna* szerkesztőségében, amely akkoriban ugyanazt a szerepet töltötte be Olaszországban, mint a *Times*, beszélgettem a híres publicistával, Primo Levivel, aki „*Italico*” néven írt vezércikkeket. Mindannyian – diákok, kereskedők és újságírók – a tökéletes asszimiláció klasszikus példái voltak, az asszimiláció csúcspontját képviselték, amelyet még Németországban, Franciaországban és Angliában sem értek el. Mégis, első beszélgetéseink után tőlük is hallottam a „gó” szót, és a szívükben is találtam valamilyen aggodalom vagy félelem csíráját, valamiféle belső nyugtalanságot, mintha veszélyeket éreztek volna a

⁶⁴ A *Negozianti de generiusati* valószínűleg egy elrontott/korabeli olasz alak. A helyes olasz kifejezés: *negozianti di generi usati* = „használtcikk-kereskedők”, „használt árukkal kereskedő üzletemberek”.

levegőben, amelyeket én sem korábban, sem akkor nem érzékeltem – olyan veszélyeket, amelyek talán valójában nem is léteztek. De nem a tények számítanak, hanem az érzések.

Sokat tanultam ezen az utazáson, Bázelen éppúgy, mint Rómában. Mindenekelőtt azt tanultam meg, hogy új szakterületem elméletéről valójában semmit sem tudok. Visszatértem Ogyesszába, felkerestem Ravnitzkyt, aki gyermekkoromban héberre tanított, és megkértem, hogy folytassa velem a tanítást. Segítségével elkezdtem olvasni Ahad Ha'am⁶⁵ és Bialik írásait. Most pedig, ha nem tévedek, már a *Novoszyi* olvasói is kezdték felismerni cionista gondolkodásom komolyságát: ugyanaz a Zaltsman válogatást jelentetett meg cikkeimből *Cion ellenségeihez* címmel, és egészen Vilnáig, Szentpétervárig, valamint a Volga menti Szaratovig terjesztette. A közönség elfogadott.

⁶⁵ Ahad Ha'am (1856–1927), eredeti nevén Asher Ginzberg, oroszországi zsidó író és gondolkodó, a kulturális cionizmus egyik legfontosabb képviselője volt. Gondolatiságához lásd: Veszprémy László Bernát: Áchád Há'ám, a cionizmus töprengő tanítója. *Szombat*, 2017. január 28. <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/achad-haam-a-cionizmus-toprengo-tanitoja>

Szentpétervár

Hogy mik voltak a terveim akkoriban, 1903 végén, arra már nem emlékszem. Talán, ahogy a fiatalsághoz illik, arról álmodoztam, hogy meghódítom azt a két világot, amelynek küszöbén álltam: babérokat szerzek orosz íróként, és kapitánya leszek a cionista hajónak; de az is lehet, hogy egyáltalán nem volt határozott tervem. Egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy az istenek megáldottak azzal a tehetséggel vagy akár azzal a vággyal, hogy megálljam a helyem az életben. A sors döntött helyettem – a végzet pedig egy goj képében jelent meg: magas, testes férfi volt, Ogyessza Központi Kerületének rendőrbiztosa, Panaszjuk névre hallgatott.

Nemcsak a városi színházban, hanem a többiben is állandó helyem volt az első sorok egyikében. Aznap este – alighanem valamivel a keresztény újév előtt lehetett – Panaszjuk nem ismert fel, amikor a „Orosz Színházban” a szünetben felálltam a helyemről: megállított a folyosón, és híres, bölényre emlékeztető hangján megkérdezte: „Honnét lopott magának helyet az első sorokban?” Az arcom egy fiúé volt, én pedig *dandyként* voltam felöltözve. A rendőrség mércéje szerint nyilván a karzaton ülő diákok között lett volna a helyem, nem pedig itt, a város előkelőségei között. Megsértődtem, és megmondtam neki, mit gondolok erről. Hamarosan kisebb tömeg gyűlt körénk. Bezsonov tábornok, a kéklő egyenruhát viselő csendőrok főnöke, akivel egyszer már találkoztam a börtönben, szintén felfigyelt a zavargásra. Odajött, és megszólalt, én pedig neki is megmondtam, ami a szívemet nyomta. Két nappal később meghívást kaptam, hogy jelenjek meg Suvalov gróf, a város kormányzója előtt.

Felöltöttem az akkoriban szokásos ünnepi öltözetemet – a sábat ruhámat –, ugyanazt a fekete redingot-t, amelyet első darabom bemutatójára rendeltettem –, majd szánon elindultam a kormányzói palotába. Indulás előtt az útlevelemet az egyik zsebembe tettem, a másikba pedig az összes otthon lévő készpénzemet, mintegy harminc rubelt. Amikor megérkeztem a palota elé, mondtam a kocsisnak, hogy várjon.

A kihallgatás tizenegykor volt, délben pedig indult az észak felé tartó közvetlen vonat. Összecsomagoltam a poggyászsomat is, és odaadtam az egyik barátomnak azzal, hogy idejében vigye ki az állomásra, a vonathoz.

A kormányzóval folytatott beszélgetésem igen rövid volt. „Szokása, hogy ordít”, mondta Suvalov, Panaszjukra mutatva, aki vigyázzban állt előttünk. „Amikor velem beszél, akkor is ordít. Még ma tudatni fogom önnel, mi lesz a büntetése. Jó napot.”

Kimentem, felugrottam a szánomra, és siettem a pályaudvarra. Vettem egy jegyet Szentpétervárra. A barátom késett a poggyászsommal, ezért szappan és hajkefe nélkül indultam el a kétnapos útra. Könnyű elképzelni, milyen benyomást tett az utasokra a harmadosztályú padon ülő, redingot-ba öltözött fiatalember.

Szentpéterváron mindössze két embert ismertem: az egyik egy velem egykorú távoli rokonom volt, fogorvostanhallgató; a másikat még soha nem láttam, de körülbelül egy hónappal korábban levelet írt nekem, amelyben közölte, hogy orosz nyelvű cionista havi folyóiratot készül indítani, és felkért, hogy küldjek neki egy cikket. Nyikolaj Szorinnek hívták. Útközben, az egyik állomásról táviratot küldtem az unokatestvéremnek. Ő kijött elé a szentpétervári pályaudvarra, elvitt a szobájába, ahol megmosakodhattam és megborotválkozhattam, és adott egy inget meg alsónadrágot – mindent, csak éppen alvóhelyet nem, mert hiába volt útlevelem, abban a „zsidó” megjelölés is szerepelt, és az olyan embereknek, mint én, nem volt joguk a fővárosban tartózkodni.

Unokatestvérem házmestere (*dvornyik*) rendőrségi ügynök volt, ahogy a Szent Oroszországban valamennyi *dvornyik*, és igen szigorúan teljesítette kötelességét. Egész nap aludtam, este pedig színházba mentünk. Szegény, hűséges unokatestvérem nem akart magamra hagyni; ezután elmentünk egy zajos étterembe, majd amikor az is bezárt, „a Szigetekre”, arra a Finn-öbölbe benyúló földnyelvre, amelyet „Sztrekának” („kis nyíl”) neveznek. A mulatság és a részeg szánkózás elvitte az összes készpénzünket.

Reggel felkerestem Szorint. Fiatal ügyvéd volt, és olyan szentpétervári akcentussal beszélt oroszul, hogy azonnal felismerhető volt benne a tősgyökeres pétervári. Felesége, egy gyönyörű szőke nő, Kovno szülötte volt, és Párizsban nevelkedett. Ugy fogadtak, mintha mindig is kebelbarátjuk lettem volna. Szorin egy zsidó szakember segítségét vette

igénybe, aki jártas volt az efféle ügyekben, hogy megoldja tartózkodásom problémáját: egy távoli szállodában helyeztek el, ahol a rendőrséget lefizették, hogy ne ellenőrizze az oltalma alatt megszálló zsidók útleveléit.

Már az első naptól kezdve hozzáláttunk a folyóiratunk első számának anyagán dolgozni. A havi folyóirat címe *Jevrejszkaja Zsizny* (*Zsidó élet*) volt. A címért és a lapkiadási engedélyért Szorin hétezer rubelt fizetett; ezt kamatmentes kölcsönből szerezte, amelyet akkor kellett visszafizetnie, amikor a lap előfizetési bevételei beérkeznek. Ez a havi folyóirat később hetilappá vált, majd a hatóságok többször is betiltották, és több alkalommal nevet is változtatott. Szentpétervárról Moszkvába, onnan Berlinbe, végül Párizsba költözött. Tulajdonképpen ez a mai *Rasszjet*, és Szorin mindmáig a legaktívabb szerkesztője.

Egy másik úriember, szintén újságíró, még azelőtt írt nekem Szentpétervárról, hogy elhagytam volna Ogyesszát: Alekszej Szuvorin, a híres *Novoje Vremja* szerkesztőjének fia, amely az orosz antiszemitizmus fellelője volt. Alekszej Szuvorin szakított apjával, és megalapított egy *Rus* című radikális napilapot, amely köré fiatal és ígéretes újságírókat igyekezett összegyűjteni. Engem is felkért, hogy írjak a lapjába, akár távolról, akár a szerkesztőségben, ahogy nekem tetszik.

Elmentem az irodájába, és bemutatkoztam: „Altalena. Az ön meghívására jöttem, uram.” Olyan fizetést ajánlott, amire nem számítottam: havi négyszáz rubelt heti két cikkért. A cikkeimnek még a felét sem közölte, a fizetést azonban óraműpontossággal folyósította. Így megélhetésem ebben az új életszakaszban biztosítva volt, én pedig gondtalanul, teljes szívvel vettem bele magam a cionista munkába, amellyel mind a mai napig foglalkozom, és amelyből láthatólag életem végéig nem is fogok kiszállni. Vajon javamra válik vagy tönkretesz? Használ-e a cionizmusnak? A legcsekélyebb megbánást sem érzek.

A hónap végén, mielőtt a lap megjelent, nappalaimat éppúgy, mint éjszakáimat Szorin lakásán töltöttem, amely szerkesztőségünk irodájaként is szolgált. Ez volt az első orosz nyelvű kísérlet arra, hogy a cionista mozgalom hivatalos folyóiratát létrehozzák: Oroszország minden sarkából érkeztek előfizetők visszajelzései, a szerkesztőségben pedig nagyszerű volt a hangulat, különösen azért, mert a főszerkesztő, M. M. Margolin kivételével valamennyien olyan fiatalok voltak, mint én, vagy még nálam is fiatalabbak.

Margolin körülbelül negyvenéves volt, és az orosz cionista körökben *Азидо történelem alapvető áramlatai* című könyvéről ismerték. Rövid, de értékes kötet volt, amelyből én is sokat tanultam, és amelyet még ma is érdemes lenne lefordítani és terjeszteni. Tudós ember volt, két nagy, Efron kiadásában megjelent enciklopédia, az orosz és a héber általános szerkesztője. Az első világháború idején ismertem meg öccsét, Eliezert, aki még egészen fiatalon Palesztinába vándorolt. Ő volt Margolin ezredes, a Zsidó Légiónak egyik zászlóaljának parancsnoka.

Havi folyóiratunk további oszlopos tagjai Slomo Gepstein, Alekszandr Goldstein, Arje Babkov – ő tanított engem héberre is –, Arnold Seideman, Max Szoloveicsik, valamint egy Mose Zeitlin nevű mérnök voltak, aki otthagyta jól fizető állását Bakuban, és családjával együtt Szentpétervárra költözött, hogy csatlakozzon a csoportunkhoz. A nemzedék ismert személyiségei közül dr. J. Bruckuszt, egy orvost, közgazdászt és újságírókat mondhattuk magunkénak, aki nagy tiszteletnek örvendett a közönség körében, és szerkesztőségünk tagja volt. Hangsúlyozom a „tisztelet” szót, mert azokban az időkben Szentpétervár értelmiségi köreiben ritkaságszámba ment, hogy így viszonyuljanak a cionistákhoz. Széles körben járta az ismert mondás: „X-nek két fia van: az egyik okos, a másik cionista.”

Folyóiratunk egyik célja éppen az volt, hogy lerombolja ezt a hagyományt. Ez különösen a fennállásának második évétől vált igazán fontossá, amikor egy hetilappal egészítettük ki, és Moszkvából hozzánk érkezett Avram Idelson, hogy szerkessze – és ezzel csoportunk megtalálta szellemi vezetőjét. Biztos vagyok benne, hogy nem túlzás azt mondani: Idelson esetében a „tehetség” szó egyszerűen nem elegendő. Ez az ember a zsenialitás küszöbén állt. „Egy savval átitatott, mindent szétmaró elme” – mondta egyszer nekem Grusenbergről, és igaza volt. De ez csupán egyik oldala volt egy sokoldalú kristálynak. Savja nem csak a héjakat oldotta fel; a magokba életet adó folyadékokat is képes volt befecskendezni.

Végül nem tudta gondolatait egy befejezett értekezés formájában összefoglalni: ebben végzetének átka, a nincstelen ember sorsa – amely körünk legtöbb tagjának osztályrésze volt – akadályozta meg, és talán az önmagával szembeni hanyagság is, amely ugyanabból a forrásból fakadt, mint az a bizonyos sav. Egyszer sóhajtván ezt mondta nekem: „Bárcsak úgy akarná az Úr, hogy pár évre börtönbe kerüljek; akkor talán lenne

időm megírni a műveimet.” De nekünk, fiataloknak már az is felért egy egyetemmel, hogy egyszerűen a társaságában lehettünk.

Izrael Roszov és családja nem tartozott az írók csoportjához, mégis oszlopos tagjai voltak „a Társaságnak” – Szentpéterváron így nevezték a társaságunkat, a lengyel „Halastra”⁶⁶ szót használva. Akkoriban több, Roszovékéhoz hasonló otthon is akadt itt-ott az orosz *gálut*⁶⁷ távoli zugaiban, amelyek minden előzetes megbeszélés vagy szándék nélkül a cionista mozgalom központjaiként szolgáltak.

Ha ezeknek az otthonoknak a történetét megírnák, az egyben a cionizmus akkori korszakának teljes történetét is jelentené: Isaac Goldberg otthona Vlnában, Becalel Jaffé⁶⁸ Grodnóban, Hillel Zlatopolskyé Kijevben, Ahad Ha’amé Ogyesszában. És ott volt Izrael Roszov otthona Szentpéterváron is.

⁶⁶ Csapat, banda.

⁶⁷ A gálut a szétszórás, a diaszpóra.

⁶⁸ Betsalel Jaffe (1868–1927) oroszországi születésű cionista vezető, újságíró és ügyvéd, a Cionista Világszervezet egyik tisztségviselője és a kulturális cionizmus köréhez tartozó személy volt.

Vándor

Kapcsolatom a Halastrával csaknem hét évig tartott. Ez idő alatt nem értem végig Szentpéterváron; nomád életet folytattam. Vilnában egyszer egy szállodatulajdonos így szólt hozzám: „Uram, ön már ötvenötödször száll meg nálunk!” Vilnában egy új zsidó világ tárult fel előttem, amelyet addig csak az „externusokkal” való kapcsolataimból, illetve a börtönben ülő rabokkal való rövid érintkezésekből ismertem. Litvánia is olyan volt számomra, mint egy egyetem: olyan embernek, mint én, aki addig soha nem lélegzett bele a héber kulturális hagyomány levegőjébe, sőt azt sem sejtette, hogy Isten világában egyáltalán létezik ilyen levegő. Igaz, az én időmben a „litvániai Jeruzsálem” már kevésbé volt olyan, amilyennek az eszme eredetileg megálmodta, de ami megmaradt belőle, az elsőprő hatást tett rám.

Egy zsidó autonóm univerzumot láttam – a szó szoros értelmében –, amely saját belső törvényei szerint működött, mintha Oroszországhoz az alig több mint politikai kapcsolatán kívül semmi más nem fűzné, erkölcsi kapcsolat pedig bizonyosan nem. Minden utcasarok egy-egy miniatűr Wall Street volt, tucatnyi céggel. A jiddis a gondolat és a kultúra hatalmas közvetítője volt, és egyáltalán nem az a zsargon, aminek Ogyesszában és Szentpéterváron tartották. A héber nyelvet pedig Isaac Goldberg lányai is beszélték.

Bialik, Csernyihovszkij,⁶⁹ Kohen⁷⁰ és Sneur⁷¹ versei közvetlenül hatottak a fiatal nemzedékre – én pedig, aki négy idegen nyelven is szerelmes voltam a költészetbe, addigra már hozzászoktam ahhoz a gondolathoz, hogy a versművészet a semmittevők játékszerévé silányult: látszólag egy

⁶⁹ Saul Csernyihovszkij (1875–1943) oroszországi zsidó költő és műfordító, a modern héber költészet egyik jelentős alakja, Bialik mellett a korszak kiemelkedő héber költője volt.

⁷⁰ Jákov Kohen (1881–1960) héber költő és drámaíró, a modern héber irodalom és a cionista mozgalom egyik korai alakja volt.

⁷¹ Zalman Sneur (1887–1959) oroszországi zsidó költő és író, a modern héber és jiddis irodalom jelentős alakja volt.

elit esztétikai érzékét hívatott kielégíteni, a tömegeket azonban képtelen megmozgatni.

Ahogy mondtam, a vilnai cionisták központja Isaac Goldberg otthona volt. És nemcsak a vilnaiaké: a cári Oroszország különböző kormányzóságaiból érkező számtalan általános gyűlést is ebben a házban hívták össze. Az oroszországi zsidóság nemzeti jogait követelő, Helsingforsi⁷² Programként ismert tervet kifejezetten a Vilna melletti Landvarovóban, a Goldberg család nyaralójában dolgozták ki, nem pedig Helsingforsban. Ami engem illet, az általam ismert cionisták többségével – a saját nemzedékem tagjaival éppúgy, mint az előttem járó nemzedék képviselőivel – ebben a házban találkoztam. Cionista neveltetésem felét ott kaptam.

Nem érdemes részletesen feljegyezni az 1904 és 1908 közötti vándorlásaimat. Először is, már nem emlékszem rájuk, másodsor pedig akkoriban sokan voltak, akik hozzám hasonlóan Litvánia, Volhínia, Podólia és Kijev vasútvonalainak „lakói” voltak. Részt vettem a kijevi „Cion” ülésein, amelyek előkészítették az ugandai javaslat bukását a Hetedik Kongresszuson. Roszovval bejártuk az Alsó-Volga vidékét, Nyizsnijtől (Novgorodtól) lefelé egészen Asztrahányig, onnan pedig tovább Bakuig. Néhány hónapot Ogyesszában töltöttem; úgy látszik, azt a politikai „bűnt”, amely miatt bujdosóvá váltam, időközben elfelejtették.

Meg kell említenem két rövid börtönlátogatásomat is: az egyiket Herszonban, egy engedély nélkül megtartott cionista gyűlés után, a másikat pedig Ogyesszában, 1904 végén – abban a „gyűlésekkel” teli időszakban, amely az első orosz forradalom történetében vált híressé. Ogyesszában is szerveztek egy gyűlést, amelyen beszédet mondtam. Úgy emlékszem, a beszédet egyik kedvenc szavammal, a „Basta!”⁷³ felkiáltással zártam – ezúttal a cári rendszer ellen. Kétévente egyszer elmentem a cionista kongresszusokra, de nem játszottam rajtuk különösebb szerepet, így nincs miről beszélni.

Közben folytattam munkámat az orosz sajtóban, de különösebb siker nélkül. Alekszej Szuvorin, a *Русь* szerkesztője cikkeim többségét az íróasztala fiókjában temette el: „Nem egyeznek a lap politikai irányvonalával”. Arra gondoltam, hogy talán valóban nem azonos a politikai álláspontunk; talán nem elég radikális. Hiszen Szuvorin is

⁷² Ma: Helsinki, Finnország fővárosa.

⁷³ Elég volt! (olasz).

antiszemita és konzervatív apja befolyása alatt nevelkedett. Felkerestem, és ezt mondtam neki: „Alekszej Alekszejevics, úgy döntöttem, hogy elhagyom önt. Beléptem egy másik lap szerkesztőségébe, amelyet nemrég alapítottak Szentpéterváron, a *Nasa Zsiznybe* (*A mi életünk*).”

Két hónappal korábban meghívólevelet kaptam a főszerkesztőtől, egy liberális professzortól. De ő is úgy járt el, mint Szuvorin: kifizette a fizetésemet, ám cikkeim többségét eltemette – „nem egyeztethetők össze a politikai irányvonallal”. Ebben az esetben már lehetetlen volt félreérteni az irányzatot, vagy kételkedni a radikalizmusában. Az újságírók olyan áhítattal hódoltak a radikalizmusnak, amely a szárnyasok kóserságát ellenőrző rabbik buzgalmára emlékeztetett. Miután Ogyesszában bebörtönöztek (a „Basta!”-beszéd miatt), azt írtam, hogy „az egész város a rendőrség ostobaságán nevetett”. A cikkemet azért temették el, „mert ilyen esetben tiltakozni kell”. Végül kitört belőlem: „Akkor miért hívtak meg?” A szerkesztőség egyik oszlopos tagja, Katerina Kuskova asszony őszintén válaszolt: „J. úr, önnek kitűnő a stílusa, és úgy gondoltuk, hogy beleegyezik majd abba, hogy ebben a stílusban fejezze ki azokat a gondolatokat, amelyeket mi adunk önnek.”

Beugrottam egy bérkocsiba, egyenesen a *Rusx* szerkesztőségébe hajtottam, és Szuvorint kértem. „Visszavesz? Legalább maga nem úgy tekint rám, mint egy gramofonra.” „Örömmel” – felelte. Bármilyen is volt a politikai álláspontja, volt jelleme, és tudta, hogy tisztelettel kell kezelni másokat. Nem akadályozott meg abban, hogy azt írjam: „Mi, zsidók...” Ez példátlan dolog volt, és sértette az orosz liberalizmus valamennyi hagyományos alapelvét.

Egyébként nem tudom, ki terjesztette el azt a híresztelést, hogy annak idején Oroszország egyik vezető újságírójának számítottam. Ez túlzás – egyike azoknak a legendáknak, amelyekről már beszéltem. Ogyesszában és a déli kormányzóságokban főként a zsidók körében voltam népszerű, de Szentpétervárt nem „hódítottam meg”. Ha nem tévedek, a háború éveiben Londonból írt tudósításaim, amelyeket a moszkvai *Russzkije Vedomosztyi* című napilap közölt, nagyobb hatást keltettek. De ezt a hírnevet nem állt módomban élvezni, mert nem tértem vissza Oroszországba, az újság pedig megszűnt, és az olvasóközönség, amely annak idején olvasta, már nincs az élők sorában.

2

M y o r i g i n .

My mother was born in Berdichev about one hundred years ago: daughter of Meir Zak, of a merchant family; so far as I know, there are in the annals of my origins, on both sides, no Rabbis or other "spiritual dignitaries"; my sole possible consolation may be that at least my wife's family is of the lineage of the Maggid of Dubno. I never heard any details about my mother's childhood, but from what little she sometimes told us, I gathered the impression that her family were considered as among the best in town.

Several images from what she told us 'stuck' in my memory, especially the splendour of the rites of Shabbat, and the Passover ceremony at her father's home. I visited Berdichev at the beginning of this century, and even then I still found at the railway station Christian porters who spoke yiddish much better than I, and even in their Russian speech you could perceive the yiddish chanting - even then Berdichev still was the most Jewish of all the cities of the Ukraine; with much stronger reason in the days of mother's childhood. There is no doubt nevertheless that my grand^{a/}father was progressive-minded 'maskil', perhaps even an 'appiqores' in the opinion of his milieu, as mother was sent to a modernised 'heder' to learn the German language and Western manners. The latter ~~xxxxxx~~ had to be memorised in verse; for instance, if you were introduced to an important lady, you were to say -

"Bonjour, Madame charmante,
Un techef a kush in ~~xxx~~ di hand."

My mother spoke German; she made mistakes, but you could see by the expressions she used that she had learned the literary language, and the favourite authors of her youth were Schiller and another fellow who is now forgotten even in Germany - Zschocke. The Russian language, on the

Az eredeti kézirat egyik oldala. Forrás: Jabotinsky Institute

Az „orosz tavasz” viharaiban

Közben Plehvét meggyilkolták, és a szentpétervári munkások, akikről Gapon pap megígérte Zubatovnak, hogy távol tartja őket a politikától, január 9-én felvonulást szerveztek a cár palotájához, hogy alkotmányt követeljenek. A katonák – a saját testvéreik – tucatjával ölték őket. Mindenki számára világossá vált, hogy ez a „győzelem” a rendszer döntő vereségét jelenti.

Azokban az években végzett tevékenységem három alapvető irányt követett: vitát az asszimilánsokkal, még inkább a Bunddal, valamint propagandát az önvédelem és az oroszországi zsidóság nemzeti jogai mellett. Szentpéterváron már nem találkoztam a tiszta asszimiláció híveivel. A cionizmust elutasítók, akik Vinaver és Sliozberg köré, valamint lapjuk, a hetente megjelenő *Voszhoz* köré gyülekeztek, már tudták, hogy Oroszország nem Franciaország vagy Németország, és hogy Oroszországban nincs hely a „mózes-hitű oroszok” számára. A kormány maga tette közzé az 1897-es népszámlálás eredményeit, és az emberek a saját szemükkel láthatták, hogy több mint száz nemzet él az országban, és még közülük a leghatalmasabb, az oroszok sem alkotnak többséget. Valójában a zsidó nemzet a negyedik helyen állt a listán.

Így az asszimilánsok is tudomást szereztek arról, hogy Oroszországban létezik „zsidó nemzetiség”, de még nem tudták, hogy mit követelünk majd nemzetiségként. Megelégedtek a régi jelszóval: „egyenlő polgári jogok” – ez volt a Bund programja. Természetesen a helyzet ennél összetettebb és bonyolultabb volt.

A különálló nemzetiség elismerésének gondolata ekkorra már kikristályosodott. A „kulturális autonómia” jelszava egyrészt az osztrák Rudolf Springer írásain, másrészt Dubnov elméletein alapult. Az olvasónak szem előtt kell tartania, hogy azokban az időkben a Bund befolyása meghatározó volt a nép minden megmozdulásában, és Szentpéterváron egyetlen „progresszív” polgár sem mondott beszédet és

nem írt cikket anélkül, hogy ne halmozta volna el dicséretekkel a hatalmas proletármozgalmat.

A Bundista tölgy árnyékában, lopva, már kibontakozóban voltak a baloldali cionizmus első rügyei. Mi, a Halastra tagjai, ellenálltunk annak, hogy osztályokban gondolkodjunk, és megvédtük a cionizmust a Bund támadásaival szemben. Nem igazán fontos, hogy nyilvánosan mit írtam és mit mondtam, de egy évvel északra érkezésem után már megvetettek a *Voszbod* köreibben – mi őket Nemzeti Asszimilánsoknak neveztek –, és még inkább a Bund csoportjában, amelynek történelmi szerepét úgy fogalmaztam meg, mint egyfajta hidat, amelyen munkástömegeink átkelhetnek a tiszta marxizmustól a cionizmusig.

Az önvédelemmel kapcsolatban szervezőként dolgoztam. Az ogyesszai tapasztalat után a cionizmus nem volt különösebben aktív, bár – ha nem tévedek – részt vettem egy ogyesszai konferencián. Úgy hallottam, hogy a titokban terjesztett kiáltványaim és röpirataim valóban segítették a mozgalmat, főként erkölcsi tekintetben; különösen Bialik „*A pogrom története*” című verse, az én fordításomban és az általam írt bevezetővel.

1905 nyarán Varsóban jártam – azt hiszem, először életemben. Gyermekkorom óta kedveltem Lengyelországot – ami persze nem meglepő: ez a hozzáállás egyfajta általános hagyományt tükrözött az oroszországi és a világ minden táján élő haladó értelmiségiek körében. Mickiewicz költészetét kívülről tudtam. Egyszer egy varsói zongoraművész érkezett Ogyesszába, és az előadásáról írt cikkemet egy, a radikális nemzeti mozgalmat képviselő lengyel újság is lefordította. Addigra már számos északi, déli és keleti városban és településen mondtam beszédet és tartottam előadást, de soha nem jutott eszembe, hogy egy lengyel városban is beszédet mondjak. Még nem tudtam jiddisül, oroszul pedig nyilvánosan beszélni sértésnek számított volna a lengyel nemzeti büszkeségre nézve. Varsóba csupán azért érkeztem, hogy egyeztesssek a cionista fiatalokkal, akik a *Głos Żydowski* című cionista hetilapunk köré tömörültek, és hogy velük együtt meghatározzuk egy, a *gálutban* megvalósítandó nemzeti autonómia kidolgozásának szentelt konferencia időpontját és helyszínét.

A varsói cionista fiatalokat az új cionista nemzedék valódi elitjének tekintettük, és igazunk is volt. Egész lényükben, a nemzeti lét kérdéseihöz való hozzáállásukban és minden sorsdöntő eseményre adott reakcióikban sajátos mélység és kifinomultság volt érzékelhető, mintha

a *nesama ha'jetera*⁷⁴ visszhangja lett volna bennük. Talán a Nyugathoz való közelségüknek volt köszönhető; talán az ország légkörének, amelyet áthatott a lengyel tragédia és romantika. De egyénileg is – az olyan szellemi egyéniségek, mint Jan Kirschrot és Noah Davidson, akkoriban éppoly ritkák voltak a mi világunkban, mint ma.

Ott, Varsóban ért el hozzánk a bjelosztoki⁷⁵ pogrom híre. Ez volt az első komoly pogrom Ukrajnán kívül, ráadásul egy olyan városban, ahol a lakosság felét gyári munkások tették ki. A fiatal Hartglass-szal együtt felugrottunk a vonatra, és elindultunk a mészárlás városába. Utolsó napomig sem fogom elfelejteni ezt az utat. A vasúti kocsi tele volt zsidókkal, de mire elértük Grodnót, a zsidók egyenként eltűntek, a néhány lengyel utas pedig kerülte, hogy ránk nézzen, és egymás között suttogva beszélgetett. Egy hölgy ennek ellenére megpróbált együttérezni Hartglass-szal – jóképű fiatalember volt –, és ragaszkodott hozzá, hogy szálljon le a vonatról. Ő kifinomult varsói udvariassággal elutasította a tanácsát, majd halkán elmagyarázta nekem együttérzésének pszichológiai titkát: „Persze nem érdekli, hogy megölnek-e még egy embert. De azt mondta, hogy Grodnóba megy, ami Bjelosztoknál is messzebb van. Ez azt jelenti, hogy ha engem megölnének, azt az ő jelenlétében tennék, és ez kellemetlen lenne.” Talán igaza volt; úgy emlékszem, a hölgy hirtelen felállt, összeszedte a holmiját, és átment egy másik kocsiba.

Ahogy közeledtünk a bjelosztoki pályaudvarhoz, az ablakhoz léptünk. A pályaudvar előtti teret tömeg lepte el: az emberek szorosan egymás mellett álltak a sínek mentén húzódó kerítés mögött, és a vonatot figyelték. Amikor megláttak bennünket, mutogatni kezdtek ránk, izgatottá váltak és kiabáltak. Eközben, még mielőtt a vonat megállt volna, egy idős hordár lépett be a kocsiba, és ezt mondta: „Az Isten szerelmére, ha vannak itt zsidók, ne szálljanak le, menjenek tovább.” Megkérdeztük: „Már vége van?” „Hogy érti azt, hogy vége? Teljes lánggal tombol...”

Természetesen engedelmeskedtünk. A vonat mintegy tíz percre állt a pályaudvaron. Gondolataimra nem emlékszem, de arra nagyon is, hogy szégyelltem Hartglass szemébe nézni, és valószínűleg ő is így érzett. Elmentünk Grodnóba, és ott – nem tudom, miért – úgy döntöttünk, hogy meglátogatjuk a híres lengyel írónt, Eliza Orzeszkowát, a zsidók barátját és általában véve annak a humanista nemzedéknek nemes alakját,

⁷⁴ A hagyományos elképzelés szerint a zsidó ember minden péntek este, a sábbát kezdetén egy „második lelket” vagy többletlelket kap, amely a sábbát végén eltávozik.

⁷⁵ Bjalystok lengyel város, akkor cári uralom alatt.

amely a tizenkilencedik század alkonyával kihalt. Szalonjában a falon egy lengyel zászló függött, közepén a fehér sassal. Egy ősz hajú, nagylelkű és nemes asszony fogadott bennünket, modorában azzal az udvariassággal, amely szintén ezzel a nemzedékkel együtt tűnt el.

Elolvasta a nevemet az egyik kártyán, amelyet ketten adtunk át neki, majd lengyelül ezt kérdezte tőlem: „Láttam a cikkét a *Głos Żydowski* legutóbbi számában. Ön ellenzi Lengyelország önkormányzatát?” Azt feleltem: „Ez egyetlen dolgon múlik, asszonyom. Teljes szívemből kész vagyok támogatni Lengyelország újjászületését »egykig tengertől a másikig« – egy olyan államét, amely határain belül egyesítené az oroszországi és ausztriai zsidó lakosság többségét –, ha a lengyel közvélemény hajlandó volna polgári és nemzeti jogegyenlőséget biztosítani számunkra. A varsói közvéleményben azonban ma egészen más irányzat uralkodik. Dmowski úr⁷⁶ nyíltan hirdeti, hogy csoportja elsősorban arra használná fel az autonómiát, hogy tönkretegye a zsidókat. Ön szerint, asszonyom, ilyen körülmények között támogatnunk kellene a hatalomra kerülését?”

Nem válaszolt közvetlenül. Általában véve sem vitatkozott velünk; egy olyan nemes lélekhez, mint ő, nem illett volna a vendéglátás hagyományával összeegyeztethetetlen módon vitába szállni velünk. Később azonban, beszélgetésünk spontán folyása közben, csendes szomorúsággal megjegyezte: „Egész életemben azon fáradoztam, hogy előmozdítsam a kölcsönös megértést és a szomszédi békét az önök népe és az én népem között. Úgy látszik, hiába dolgoztam.”

És most néhány szó a Helsingforsi Programról, történetéről és alapelveiről. Ma már keveseket érdekelne ez, de a mi nemzedékünk cionista fejlődésében volt egy pszichológiai és filozófiai válság. A *gálut* tagadásával kezdtük: vagyis abból indultunk ki, hogy nincs értelme a diaszpóra megreformálásának, és a *gálutra* nincs más gyógymód, mint a kivonulás. Az élet azonban elvezetett bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy szükség van a *gálut* javítására, mégpedig rendszeresen és széles körben; nem csupán a polgári egyenjogúság kivívására, hanem nemzeti jogokra is.

⁷⁶ Roman Dmowski (1864–1939) lengyel nacionalista politikus és ideológus, a Nemzeti Demokrácia (Endecja) mozgalom egyik vezetője és a lengyel antiszemitizmus jelentős képviselője volt.

E követelés tekintetében – éppen nekünk, cionistáknak – kétszer olyan messzire kell mennünk, mint bármely más zsidó pártnak, mivel a nemzeti étvágyunk erősebb az övékéénél. Ellenfeleink kigúnyoltak bennünket, mondván, hogy ellentmondásba és a cionizmus alapelveinek megtagadásába keveredtünk: ha ugyanis lehetséges a nemzeti újjászületés a diaszpórában, akkor mi szükség van Cionra? Ezért logikus igazolást kellett találnunk arra, hogy nemzeti palotákat építsünk a *gálutban*, azzal a szándékkal, hogy befejezésük napján minden sajnálkozás nélkül elhagyjuk őket.

Ennek igazolására számos filozófiai elmélet született. Az általam említett baloldali pártok egyike – a *Takija*, a fiatal cionista értelmiségiek kis, de kiváló csoportja – egy olyan elmélettel állt elő, amely szerint a cionizmus nem megszakítás vagy ugrás a nemzeti történelmünkben, hanem csupán a nemzeti újjászületéshez vezető lépcső legfelső, végső foka. A cionizmus a szétszórt erők összpontosításával és pozíciók megszerzésével teljeseedik be: egy héber nemzet felépítésével a *gálutban*, egy olyan szabad és más népek által tisztelt héber nemzet létrehozásával, amely továbbra is szétszórtan él e népek között. És csak ezután teremti meg a régóta áhított nemzeti tökéletességet. És nem pedig a „*Judennot*”⁷⁷ teremti meg azt. Ez egy különleges ország lesz, némiképp ahhoz a milliomoshoz hasonlóan, akinek már száz háza van a világ összes fővárosában, és most villát épít magának egy óceán közepén fekvő szigeten.

Ber Borohov,⁷⁸ a Poale Cion szellemi vezetője, aki szintén a zsenialitás küszöbén állt, egy másik elméletet dolgozott ki: a *gálut* normalizálását. A *gálut* lepra és pestis, és a *gálut* megreformálására tett minden kísérlet nem más, mint önámítás és szemfényvesztés. De még a lepra is – mint minden betegség – kétféle formában jelentkezik: van a normális és a heveny, mérgező formája. A jogfosztottsággal járó *gálut*, a pogromokkal járó *gálut* – ez a mérgező *gálut*. A normális *gálut* a nyugati változat: egy jól táplált, virágzó *gálut*, egy megbecsüléssel övezett *gálut*, amely azonban mégiscsak *gálut*, és amely ellen egy önnön értékének tudatában lévő nép végül szintén fellázad. Oroszországi küldetésünk pedig mindössze a *gálut* normalizálásából állt, annak teljes tudatában, hogy ez nem jelent megoldást a problémára. Olyan helyzet volt ez, mint amikor egy célja felé siető vándor hosszú és nehéz úton halad, megszomjazik, arcát belepi a

⁷⁷ A német *Judennot* („zsidó nyomorúság”) a kelet-európai zsidóság társadalmi és gazdasági nyomorúságára, kiszolgáltatottságára utaló kifejezés volt.

⁷⁸ Ber Borohov (1881–1917) oroszországi zsidó marxista és cionista gondolkodó, a szocialista cionizmus egyik megalapozója és a Poalé Cion mozgalom egyik vezetője volt.

por; egyszer csak forrásra bukkan, iszik belőle, megmossa magát, majd folytatja útját.

Be kell vallanom, hogy én is, némileg szerénytelenül, versenybe szálltam ezekkel a kiváló férfiakkal, és kidolgoztam egy harmadik elméletet. Mit jelent a nemzeti autonómia a *gálutban*? Csupán azt, hogy a nép egy részét egy olyan különálló csoport formájában szervezzük meg, mint amilyen a Cionista Szervezet. És mit tesz majd a nép, miután megszerveztük? Ugyanazt, amit a boldog emlékü Herzl elképzelt: megvalósítja a *sivát Ciont* (visszatérés Cionba). A nemzeti jogok a *gálutban* egyszerűen a kivonulás megszervezését jelentik.

Eleinte megpróbáltuk a szélesebb zsidó közvéleményben elterjeszteni az oroszországi zsidók nemzeti jogaiért folytatott küzdelem gondolatát. 1905 elejétől pártunkívüli köröket kezdtünk szervezni Szentpéterváron. Orvosokból, ügyvédekből, valamint kereskedőkből, kézművesekből és másokból álló összejöveteleket szerveztünk, és mindannyiuk elé a „teljes” polgári és nemzeti jogok jelszavát állítottuk – a „teljes” szó beillesztését akkoriban igen merész újításnak tekintették. Végül összehívtunk egy gyűlést, amelyen az egyes körök által megválasztott küldöttek vettek részt, és elfogadtunk egy tervet, amelynek részleteire már nem emlékszem. Az egész mozgalom központja lapunk szerkesztősége volt. Megviselt nyomdagépünkön kinyomtattuk a meghívókat, és annak ellenére, hogy csak cionisták voltunk, ráadásul többnyire társadalmi tekintéllyel még nem rendelkező fiatalok, a közösség számos neves tagja válaszolt felhívásunkra. Természetesen a Vinaver–Slizberg-csoport nem csatlakozott hozzánk. Ők külön konferenciát hívtak össze Kovno városában, és ott saját csoportot hoztak létre. Végül a két szervezet egyesült, és felvette az Oroszországi Zsidó Nép Teljes Jogainak Elérését Célzó Szövetség hosszú nevét, én pedig bekerültem a központi bizottságba. Nemzedékem tagjai bizonyára még emlékeznek arra a nevetésre, amelyet mindenütt kiváltott a név – arra, hogy a „küzdeni érte” helyett az „elérni” szót használtuk. A *Die Dergreicher* („Az Elérők”) gúnynevet kaptuk.

Azon a nyáron elutaztam a Hetedik Cionista Kongresszusra, az elsőre Herzl halála után, majd annak befejeztével egy kisebb baráti társasággal – fiatal lányokkal és fiúkkal együtt – gyalogtúrára indultam a svájci hegyekbe. Ó, mennyire élvezném, és mennyivel jobban szórakozna az olvasó is, ha egy közéleti ember önéletrajza helyett ennek a kirándulásnak a történetét mesélhetném el neki, amelynek során egészen Velencéig

eljutottunk – úgy, hogy valamennyiünk zsebében egyetlen fillér sem volt! Ebben a történetben azonban elegendő lesz, ha az általános eseménysorhoz két ténnyel kapcsolom az utazás történetét: az első, hogy a Luganói-tó partján vettem egy olasz újságot, amelyben a megalázó véget ért orosz–japán háborúról, Japán győzelmének elismeréséről és az oroszországi felszabadító mozgalom újabb győzelméről olvastam; a második pedig, hogy október közepén, amikor a dél-franciaországi Montpellier-ben tartózkodtam, eljutott hozzám a hír, hogy alkotmányt és Állami Dumát hoztak létre, másnap pedig pogromok hulláma tört ki – ez volt az ára annak az örömnak, amely azon a napon egész Oroszországot betöltötte.

Visszatértem Szentpétervárra. A cionisták nyilvános gyűlést szerveztek, és én is a szónokok között voltam. Életemben először és utoljára láttam olyan, zsidó tiltakozásoknak szentelt gyűlést, amelyre nem zsidók is eljöttek – ráadásul sokan. Mindössze két nappal korábban kiáltvány jelent meg, amelyet a két munkáspárt, az SzD és az SzR írt alá. A kiáltvány hevesen elítélte a kormányt, amely becsapta a népet: felszabadulást ígért, ehelyett azonban ezt és ezt tette. Már nem emlékszem, milyen bünteteket sorolt fel a tiltakozás, de a száz – vagy talán száznál is több? – városban meggyilkolt zsidókról egyáltalán nem esett benne szó. Amikor rám került a sor, ezt mondtam: „Az emberek azzal próbáltak vigasztalni bennünket, hogy a gyilkosok között nem voltak munkások, hogy az orosz proletariátus örökös minden faj egyenlősége és testvérisége felett. Talán így van. Talán valóban nem a proletariátus hajtotta végre ellenünk a pogromot. A proletariátus azonban ennél is rosszabbat tett: megfélemezett rólunk. Ez az igazi pogrom!” El kell ismernem a gojok érdemeit: nemcsak eljöttek meghallgatni bennünket, hanem csendben végig is hallgattak, és lehajtották a fejüket.

Nem sokkal később megkezdődött a választási küzdelem: a forradalmi pártok bojkottálták a választásokat, mivel nem vezették be az általános választójogot, de nélkülük is bőven volt zaj és mozgolódás. Zsidó jelölteket állítottak a választásokon a letelepedési övezeten belül és azon kívül is. Mi, a Halastra tagjai egy egész éjszakán át ültünk lapunk szerkesztőségében, és tanácskoztunk. Minden jelölttől azt követeltük, hogy ígérje meg: megválasztása után csatlakozik egy zsidó frakcióhoz. Vinaver és csoportja rendkívüli erővel ellenezte követelésünket, de még magát Vinavert is rákényszerítettük, hogy aláírja a kötelezettségvállalást: aláveti magát a döntésnek, és csatlakozik az „Elérők Szövetségéhez”, amelynek konferenciáját a választások után kellett összehívni, amikor a

frakció megalakul. Tizenkét zsidót választottak meg, közülük öt cionistát, majd a konferenciát Szentpéterváron tartották meg.

Bár én nem voltam a megválasztottak között, sőt jelölt sem voltam – még nem töltöttem be a törvény által előírt 25 éves korhatárt –, cionista társaim megtiszteltek azzal a feladattal, hogy felszólaljak az önálló frakció szükségessége mellett. A Vinaver-csoport nevében Osztrogorszkijt jelölték fő szónoknak. Kovnói küldött volt, a politika szakértője, és külföldön is jól ismerték; ő írta az észak-amerikai politikai pártokról szóló népszerű értekezést. Soha, sem azelőtt, sem azután nem töltött el ekkora félelem egy nyilvános vita előtt: Mit mondjak? Hogyan szállhatnék szembe tudományos érvekkel egy szakértővel, egy specialistával? Osztrogorszkij utánam szólalt fel; hallgattam, és teljesen értetlenül csodálkoztam. Ez volna egy tudós, a nagypolitika rejtelmeinek tekintélyes szakértőjének beszéde arról a kérdésről, amelytől hatmillió ember sorsa függött? Még fiatalkoromban sem, amikor könnyed tárcákat írtam a *Novosztji* számára, ömlött ilyen légies badarság a tollamból.

Akkor tanultam meg először azt, amit későbbi tapasztalataim is megerősítettek: hogy egyelőre nem létezik a zsidó politika semmiféle „tudománya”, és nincs olyan korábbi példa, amely megfelelné a helyzetünknek és szükségleteinknek. Az én nemzedékem úttörő nemzedék: nekünk kell A-tól Z-ig megteremtünk a zsidó politika tudományát; és ugyanez érvényes a cionizmusra is – különösen a cionizmusra.

A küldöttek többségének szavazatával a konferencia a mi követelésünk mellett döntött, ellenfeleink azonban kötelezettségük ellenére sem csatlakoztak a frakcióhoz. Küldötteink két csoportra szakadtak – hatan hat ellenében. (Frenkel, aki nem volt cionista, csatlakozott az öt cionistához.) Végül döntőbírák avatkoztak be, és kompromisszumot hoztak létre, amelynek részleteire már nem emlékszem. Ami engem illet, kiléptem az „Elérők” bizottságából, és a konferencia befejezését követő éjszakán a Halastra összegyűlt a szerkesztőségben, hogy levonjuk a tanulságokat. Úgy határoztunk, hogy a jövőben a *galutban* a jogokért folytatott küzdelem során a cionisták önállóan, cionista zászló alatt fognak fellépni.

A néhai Daniil Paszmanik dr. beszéde mindmáig emlékezetes számomra az „Elérők” konferenciájáról. Ő volt az egyik legelegánsabb és legmélyenszántóbb szónok, akit egész életemben volt szerencsém hallani.

Mindig is úgy véltem, hogy rendkívüli szónoki tehetséggel rendelkezett. Kissé dadogott, de még ezt a hibáját is képes volt arra használni, hogy fokozza a hatást. Beszédének ritmusát úgy tudta alakítani, hogy a szünetek éppen a központi és döntő jelentőségű szó előtt következzenek, ezáltal még jobban kiemelve azt. A záróülésen ezt mondta: „Kompromisszumra jutottunk, és ez egyelőre szintén jó, hiszen még gyengék vagyunk. Ez a béke azonban csupán a háború előszava. Egymás után álltak fel itt a kiváló szónokok, hogy a békét dicsérjék: az olasz zene édes dallamaira, Donizetti és Bellini zenéjére emlékeztettek, amely simogatja a fület. De ennek a zenének lejárt az ideje. Az új nemzedék Wagnert kedveli, a disszonanciára épülő zenét. Ezek az edények durvák; nem számít, ha eltörnek: a rést befoltozzák, a repedést pedig elfelejtik. De ott van az ókori görög urna is, egy művész finom és kifinomult alkotása; ha eltörik, többé nem lehet helyrehozni. Mi pedig, héberek, drága, értékes és gyönyörű edény vagyunk, és azon a repedésen nincs mit javítani.”

Azokban a napokban Paszmanik az orosz cionisták központi bizottságának tagja volt (Isaac Goldberggel és annak néhai testvérével, Borisszal, Leib Jafféval, valamint dr. Joseph Lurie-val, a hivatalos jiddis nyelvű hetilap szerkesztőjével együtt), amelynek székhelye akkor Vlnában volt. Ennek az embernek a sorsa számomra látható ok nélkül is rejtélyes; szakadék tátongott valódi személyisége és a róla kialakult benyomás között. Még ma is azt mondják nekem, hogy képmutató volt, aki kalapot tett a fejére, amikor felszólalt egy mizrachi gyűlésen. Én azonban szemtanúja voltam ennek a Hatodik Kongresszuson, és emlékszem, mit mondott akkor Paszmanik: „Ha azt kívánják tőlem, hogy ezzel fejezzem ki a gyűlésük iránti tiszteletemet – felteszem a kalapomat; de ha ebben a vallás iránti tisztelet kifejezését látják, akkor inkább visszalépek.” A gyűlés egyhangúlag azt válaszolta: „Nem, nem, ezt nem kívánjuk.” Ekkor befedte a fejét, nem „képmutatóként”, hanem udvarias emberként, és én is ugyanígy tettem volna.

Az a történet is hazugság, miszerint könnyelműen változtatta volna a nézeteit, illetve azért módosította volna őket, hogy elnyerje a tömeg tapsát. Ellenkezőleg: emlékeimben Paszmanik mindvégig az árral szemben úszó harcosként él. Még Helsingforsban is azon kevesek közé tartozott, akik komoly kétségeiket fejezték ki az új irányvonal értékével kapcsolatban. Különösen ellenezte a „kisebbségekbe” vetett hitet – azt az álmot, hogy valami szövetségféle alakulhat ki közöttünk és az ukránok, lettek, tatárok, illetve a többiek között a domináns nép

ellenében. Azzal érvelt, hogy mindannyian gyűlölik a zsidókat, a többségi néphez tartozók éppúgy, mint a kisebbségek, de közülük mégis az oroszok a legjobbak. Közismert, hogy haláláig kitartott e meggyőződése mellett, és emiatt hagyta el a cionista tábort, majd hideg és keserű magányban halt meg.

A felületesség hibájával kapcsolatban talán valóban van némi igazság; ez azonban nem az ő hibája, hanem inkább szenvedésének forrása volt. Egész életében rengeteget olvasott és tanult. Abban a cionista nemzedékben – Ber Borohov és Avram Idelson kivételével – nem ismerek hozzá fogható tudóst. Ám az a képesség, hogy valaki a tudását a tömegek számára érthető formában tudja kifejezni, valamennyi adottság közül a legritkább. Csak kevesen képesek erre úgy, hogy hallgatóságuk megértse őket, miközben tudományukat sem teszik olcsóvá és sekélyessé. Neki ez nem sikerült, és összességében nem tartanám nagy tehetségnek. Kétségtelen azonban, hogy számos olyan gondolattal gazdagította a cionizmus tanítását, amelyek később gyökeret vertek, és az elsők között volt, akik megtanítottak bennünket arra, hogy tanulmányozzuk a *galut* gazdasági és társadalmi arculatát.

Helsingfors

1906 nyarán összegyűltünk azon a konferencián, amelyet korábban már említettem, Isaac Goldberg Landvarovo melletti nyaralójában, Vilna közelében. A Cionista Újságírók Bizottságának neveztük. Csatlakozott hozzánk a szentpétervári „banda”, a varsói *Głos Żydowski* csoportja, valamint a *Jevrejszkaja Mysl* szerkesztői, amely lapot valamivel korábban alapították Ogyesszában.

Három napon és három éjszakán át, a lengyel Tyszkiewicz gróf régi birtokának fái között, egy gyönyörű tó partján – amelyen a szünetekben csónakáztunk –, kidolgoztuk azt, amit később Helsingforsi Programként ismertek. A harmadik napon értesültünk a megdöbbentő hírről, hogy a cár feloszlatta az első Dumát, és hogy néhány hónapon belül megkezdődnek az új Duma választásai.

Októberben betöltöttem a huszonötödik évemet. Volhíniában, egy Rovno környéki eldugott kisvárosban (amely azonban büszke nevet viselt – Alexandria!), vettem egy egyszintes, háromablakos házat, és ezzel megszereztem a választójogot és a választhatóság jogát. Végigjártam a kormányzáság kisvárosait, néha vonattal, de többnyire szánon. Addigra a helyzet bonyolultabbá vált, mint az első választások idején, mivel a baloldali pártok megváltoztatták álláspontjukat, sőt a Bund is részt vett a választásokon és jelölteket állított. Egy novemberi éjszakán összehívtam a szintén kisváros, Miropol cionista klubjainak küldötteit, akik jóváhagyták a Landvarovóban kidolgozott tervet, és engem választottak jelöltjüknek a cionista zászló alatt. Kora reggel pedig észak felé indultam Helsingforsba, az orosz cionisták hatodik konferenciájára.

Eljutottam Helsingforsba, de nem minden viszontagság nélkül. Útközben megálltam Szentpéterváron, hogy még egy utolsó egyeztetést tartsak a *Jevrejszkaja Zsizny* szerkesztőségében. A megbeszélés kellős közepén belépett Archipov, Idelson hűséges szolgálója, aki olyan odaadással szolgálta gazdáját, amire csak egy jaroszlavlai *muksik* képes, és

idővel még a gazdája akcentusát is átvette – oroszul zsidós akcentussal beszélt! – majd odasúgta: „Rendőrség!”

Nem tudom, miért érkezett hirtelen a rendőrség; a többiekkel nem törődtek, engem azonban, mivel nem volt szentpétervári tartózkodási engedélyem, letartóztattak. Éjfélig ültem a rendőrségen, és már beletörődtem, hogy lemaradok a konferenciáról. Végül Szliozberg, az ügyvéd mentett meg. Eljött a rendőrségre, és igazolta, hogy nem vagyok forradalmár.

„Rendben, uram”, mondta a rendőrtiszt. „Elengedjük, de vörös bélyegzőt teszünk az útlevelebe.” A vörös bélyegző azt jelentette, hogy ezt a zsidót kiutasították Szentpétervárról, és huszonnégy órán belül el kell hagynia a fővárost. „Melyik pályaudvarról küldjük el, uram?” – kérdezte a rendőr. „A Nyikolajevszkijről a letelepedési övezetbe?” „A finn pályaudvarról”, válaszoltam, és összeszorult a szívem a félelemtől, hogy visszautasítja, hiszen Finnországban sem volt jogom tartózkodni. Rám nézett, megnézte az útlevelemet, elgondolkodott, habozott, majd végül ásitott egyet, és azt mondta: „Rendben, menjen Finnországba.” A pályaudvarra egy rendőr kíséretében utaztam, aki nagyszerű fickó volt. Útközben a parasztok nyomorúságáról mesélt: nincs földjük, minden az arisztokraták kezében van! Adtam neki egy ezüstrubelt, ő pedig vigyázzba állt, egészen addig, amíg a vonat el nem indult; katonás tisztelegéssel búcsúzott tőlem, kezét sapkája ellenzőjéhez emelve.

A helsingforsi konferencia ifjúkorom cionista élményeinek csúcspontja volt, és biztos vagyok benne, hogy sokan azok közül, akik részt vettek rajta, ugyanezt mondanák, még az előző nemzedékhez tartozók is. Hiszen nemcsak bennünk volt fiatalság – a levegőben is ott volt; az egész ország fiatalsága, egész Európa fiatalsága. A világtörténelemben ritkán adódnak ilyen korszakok: amikor sok nép reményteljes várakozásban remeg, mint egy fiatal fiú, aki a szerelmére vár. Ilyen volt Európa az 1848-as év előtt, és ilyen volt a huszadik század elején is, abban a csalóka században, amely oly sok reményünket meghiúsította.

Helytelen volna azt mondani, hogy akkoriban naivak és tapasztalatlanok voltunk, és hogy könnyű és olcsó haladásban hittünk – mintha egyetlen ugrással a sötétségből a fénybe lehetne jutni. Már láttunk gyilkosságot az ünnep küszöbén, és különösen akkor, éppen azon a télen már tudtuk, hogy minden reakciós elem egy hatalmas, erős és félelmetes hadseregbe tömöríti sorait. Mindezek ellenére azonban szívünkben még nem halt ki

az a hit, a tizenkilencedik század varázsa. Szilárdan hittünk az elvont alapelvekben, a szent jelszavakban – szabadság, testvériség, igazságosság –, és mindennek ellenére biztosak voltunk abban, hogy elérkeztünk győzelmük napja, és le fogják győzni valamennyi akadályt.

Én, aki éppen csak megúsztam a letartóztatást – még én sem láttam semmiféle ellentmondást e megalázó élmény és azok között a merész követelések között, amelyeket másnap, a konferencián elmondandó beszédemben képviselni készültem: hogy Oroszországban nincs uralkodó nemzet, hogy valamennyi nemzetisége csupán „kisebbség” – az oroszok éppúgy, mint a lengyelek, a tatárok és mi magunk –, és hogy mindegyikük azonos státust élvez, s valamennyien önkormányzatra jogosultak.

Nem hasonlítom össze a helsingforsi konferenciát a Cionista Világkongresszussal: a hatodik kongresszus kivételével (ez volt az első, amelyen részt vettem) nem szerettem őket; mindig úgy „kóboroltam” rajtuk, mint egy idegen, és most már szinte testi kín belegondolnom, hogy talán ismét részt kell vennem egyen. A Ha-Cohár és a *Betár*⁷⁹ konferenciáit viszont nagyon szeretem. Amégsincs a Helsingforsban tartott konferenciánál kedvesebb emlékem.

Ennek oka talán az, hogy a revizionizmus és a Betár keserűséggel is keveredik, hiszen a küzdelem, amelyet ma folytatunk, cionista testvéreink ellen is irányul, és minden új kezdeményezés, amelyet összejëveteleinken előterjesztünk, egyben keményen el is ítéli azt, ami számukra kedves. Helsingforsban azonban még vállvetve, kéz a kézben álltunk; a cionista mozgalom valamennyi oroszországi irányzata – a világcionizmus központjában – együtt volt, és mindent, amit hirdettünk, mindannyiunk nevében hirdettünk.

Azt hittük, hogy új cionizmust teremtünk, a múltbeli *Hibbat Cion*⁸⁰ és Herzl politikai álmainak szintézisét (hiszen Helsingforsban a „gyakorlati munka” és az „erőpozíciók megszerzése Erec Izraelben” jelszavait hirdettük). Elképzeltük a népünk számára a *galutban* felépített

⁷⁹ A Betár (Brit Trumpeldor, „Trumpeldor Szövetsége”) 1923-ban alapított revizionista cionista ifjúsági mozgalom volt, amelyet Jozsef Trumpeldor emlékének és eszméinek szenteltek.

⁸⁰ A Hibbat Cion („Cion szeretete”), más néven Cion szerelmesei (Hovevei Cion) a 19. század végén kibontakozó proto-cionista mozgalom volt, amely a zsidók Erec Jisráélbe való bevándorlását és ottani letelepedését támogatta.

erődítményeket és azt a nagy erődítményt egyesítő szintézist, amelyet a Jordán folyótól nyugatra és keletre egyaránt magunkénak fogunk megszerezni.

A lengyelországi küldöttséget Jichak Grünbaum vezette. (Mi „Kolo”-nak – Kör – neveztük őket, és a konferencia szívének-lelkének tekintettük: közöttük volt Noah Davidson és Jan Kirschrot, két kiváló ember – olyanok, amilyeneket manapság nem könnyű találni közöttünk.) Grünbaum így foglalta össze törekvéseinket: „Azért jöttünk ide, hogy a cionista eszmét a katasztrofikus felfogástól az evolúció felé emeljük, és nemzeti újjászületésünket a világ haladására alapozzuk.”

Attól tartok, hogy a fiatal olvasó nem fogja érteni ezt a szóhasználatot. Meg kellene magyaráznom, de nem érdemes; azok az idők elmúltak, és nem térnek vissza. E problémáknak ma már sem értékük, sem valóságos jelentőségük nincs, akkoriban azonban értettük és hittünk bennük. Még most is azon kevesek egyike vagyok, akik hisznek a Helsingforsi Programban, és azt vallják, hogy mindennek ellenére eljön a hajnal, és elülnek a káosz viharai. Azokban az országokban, amelyek harminc évvel ezelőtt küldötteket menesztettek Finnország fővárosába, örökre rend fog uralkodni, mégpedig ugyanaz a rend, amelyről Helsingforsban álmodtunk.

Lelkiismeretem arra kényszerít, hogy itt egy merész és szemérmetlen vallomást tegyek: szívem legmélyén úgy érzem, én vagyok a Helsingforsi Program szerzője. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy gondolkodásunkat nem én, hanem Idelson irányította; és azt is tudom, hogy a program minden egyes részlete – kivétel nélkül valamennyi – a konferencia során folytatott számos beszélgetésben alakult ki és nyerte el végleges formáját, köztük a varsói és odesszai csoport tagjaival folytatott megbeszéléseken is, akikkel állandó kapcsolatban álltunk (Israel Trivus, Nahum Szirkin, Salom Schwartz és Chajim Grinberg).

Ha azonban nem fognám vissza lelkesedésemet, nem is tartanám vissza magam, és ezt az oldalt olyan bizonyítékokkal tölteném meg, amelyek igazolnák, hogy éppen nekem, és senki másnak nem adatott meg az a kiváltság, hogy a végleges szöveget megfogalmazzam. Mégis jobb, ha visszafogom magam, hiszen azok a többiek – talán ketten, vagy akár négyen is vannak – szintén ugyanezt a bizonyosságot érzik szívük mélyén, és talán ugyanezt a bizonyítékokkal teli oldalt és ugyanezt a jogot is magukénak tudják.

A politika művészete ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskedik, mint az építészeté. Erről eszembe jut egy egyetemi épület, amelyet valamivel korábban láttam az Egyesült Államok egyik városában: egy ötvenemeletes torony, álomszép, akár egy hullám az óceán közepén, amely *de profundis* emelkedik egészen az ég pereméig. A városban azonban senkit sem találtam, aki emlékezett volna az építője nevére. Még az étterem pincére sem tudta – pedig olyan ember volt, aki mindent tudott (ő tanácsolta, hogy nézzem meg az új egyetemet). Azt sem tudta, ki volt az építész. Mély bölcsességgel ezt mondta nekem – szó szerint idézem: „Ez nem fontos, uram. Az építész elkészítette a tervet, aztán mások jöttek, és továbbfejlesztették; majd megérkeztek a kivitelezők, és annyit rontottak rajta, amennyit csak tudtak, végül pedig a városi tanács ostobái jöttek, és lerombolták, amit csak lehetett. De az eredmény – ott van, és végső soron ez számít igazán. Ki építette? Amerika.”

Választások, házasság, Bécs

Helsingforsból sietve visszatértem Volhíniába. A Nemzeti Asszimilációs Párt hadat üzent nekünk. Azt állították, hogy az oroszországi Dumában nem szabad hangsúlyozni a cionista programot vagy magasba emelni a cionista zászlót, nehogy még a progresszív gondolkodású szövetségeseink is elhagyjanak bennünket. Azt mondanák: „Ha cionisták vagytok, miért követeltek polgárjogokat Oroszországban?” Siettem Szentpétervárra, és mozgósítottam jó barátomat, S. Poljakov-Litovcevet. (Veterán cionista volt, és valamennyi újságíró közül, akit valaha ismertem, akkoriban és azóta is ő volt az egyetlen, aki birtokában volt az interjúkészítés művészetének: úgy adta vissza beszélgetőpartnere szavait, hogy azok hűek maradtak azok szelleméhez és tartalmához.) Felkereste a Felszabadítás pártjainak vezetőit – Miljukovot, Kovalevszkijt, Kerenszkijt és sok más politikust –, és mindannyian megesküdtek neki, hogy hűségesen védelmezni fogják a zsidók jogait, függetlenül attól, hogy kit választanak meg a letelepedési övezetből: cionistát, asszimilánst vagy rabbit. Ezeket az interjúkat közöltem a *Русь* című lapban, majd siettem Rovníba stb., stb.

Végül nem választottak meg a Dumába. A zsidó választók (a választás kétfordulós volt) a zsidó Ratnert és az ukrán Makszim Szlavinszkijt választották jelöltként – ugyanazt a Szlavinszkijt, akit tizenöt évvel később a Petljura-kormány miniszterévé neveztek ki, és akivel aláírtam azt a megállapodást, amely miatt a zsidó világ minden zugában megátkoztak, és amelyet ma is kész lennék újra aláírni.⁸¹ De ezt a két jelöltet sem választották meg. Volhíniában, akárcsak a többi nyugati körzetben, a Fekete Százak győztek, így a zsidó letelepedési övezet jelentős számú megrögzött zsidógyűlölőt juttatott a második Dumába. A zsidó jelöltek közül mindössze hármat választottak meg. Ez a Duma sem tartott sokáig: ezt is feloszlatták, és még ugyanazon év végén ismét a választók elé álltam – ezúttal szülővárosomban, Odesszában –, de megint nem választottak meg.

⁸¹ A bevezetőben már említett ukrán nacionalisták – Zsabotyinszkij velük kívánt szerződést kötni az ukrainai zsidók megvédése céljából. Lásd a 9. sz. jegyzetet!

Számomra azonban 1907 októberének ősze egészen más okból maradt emlékezetes. Néhány nappal a választás előtt bérkocsit hívtam, és anyám, valamint nővérem kíséretében elmentem a zsinagógába. A zsinagóga küszöbén találkoztam Ányával, akit szintén anyja, nővérei és bátyja kísért; ugyanazzal a lánnyal, akit tízéves korában „Mademoiselle”-nek szólítottam, és ezzel megnyertem a szívét, ahogy azt gyermekkorom emlékei között korábban elmeséltem. A zsinagógában már várt ránk, a rabbi, a *minján* és a *hüpe*. Azt mondtam Ányának: „*Harei at mekudeset*” („Megszenteltetél”), szívemben pedig ezt esküdtem: „*Hareini mekudás*”; majd a zsinagógából siettem egy választási gyűlésre.⁸²

Itt meg kell jegyeznem, hogy szigorúan véve, a zsidó vallásjog szempontjából nem lett volna szükség esküvőre. Emlékszem egy estére Anya otthonában, hét évvel korábbról: barátok között voltunk, velünk volt bátyja, Eli Halperin, valamint három másik diák – Elie Epstein, Alexander Poljakov és Mose Ginsberg –, mindannyian olyan barátok, akikről oly sok mindent mondhatnék, ha megadatott volna a lehetőség, hogy leírjam életemnek azt a másik, „második felét”, amelyet úgy döntöttem, nem hozok nyilvánosságra. Aznap megkaptam a fizetésemet a *Novosztyínál*, és még ott volt a zsebemben egy aranyérme. Odaadtam Ányának, és mindenki előtt ezt mondtam: „*Harei at mekudeset li*, ezzel a pénzzel, *kedat Mose ve-Jisráél*” – „Megszenteltetél számomra ezzel a pénzzel, Mózes és Izrael törvénye szerint.” Az idős Ginsberg úr, barátom, Mose apja, jámbor zsidó és a zsidóság ortodox elitjének egyik tagja, megrázta a fejét, majd komolyan azt mondta Ányának, hogy el kell majd válnia tőlem, valaha mást akarnak választani.⁸³

A választást követő napot Usziskin⁸⁴ irodájában töltöttem a telefon mellett. Óránként érkeztek a hírek az összeszámlált szavazatok számáról. Már délre világossá vált, hogy nem választottak meg. Nem emlékszem,

⁸² A minján a zsidó vallási szertartásokhoz szükséges tíz felnőtt férfiból álló közösség; a hüpe a zsidó esküvő baldachinja; a *Harei at mekudeset* („Íme, ezennel megszenteltet sz nekem”) a házasságkötéskor elhangzó hagyományos héber formula.

⁸³ A zsidó vallásjog szerint a házasság egyik hagyományos formájában a férfi egy tárgyat – tipikusan pénzértmet vagy gyűrűt – ad a nőnek, miközben kimondja a házasságkötési formulát. Itt tehát Zsabotyinszkij azt állítja, hogy hét évvel a tényleges esküvőjük előtt, azon az estén lényegében már vallásjogilag házasságot kötött Ányával – az idős férfi pedig azt jegyezte meg, hogy más házassághoz ezek után már *get*, válópapír fog kelleni.

⁸⁴ Menahem Usziskin (1863–1941) oroszországi születésű cionista vezető, a Cionista Világszervezet egyik meghatározó alakja és a palesztinai zsidó településfejlesztés elkötelezett támogatója volt.

hogy felzaklatott-e a dolog; arra viszont emlékszem, hogy azokban az órákban egészen más járt a fejemben.

Fiatalkorom napjaitól kezdve egészen mostanáig hajlamos voltam időnként hosszabb elmélkedésekbe merülni – amit idegen szóval „introspekciónak”, önvizsgálatnak neveznek. Két-három éven át rendszerint panaszkodás nélkül végzem a megszokott életemet – többnyire még élvezem is –, aztán egyszer csak feltáru előttem a nagy belső titok: nevezetesen, hogy belefáradtam mindenbe, és ez nem az én utam. Ezúttal, sőt valójában már valamivel korábban is, ilyen lázadás kezdődött bennem. Semmiféle határozott vezérfonalat nem láttam az életemben, sem saját személyes vágyamnak és akaratomnak valamiféle „varratvonalát”. Olyan voltam, mint egy hullámok által ide-oda hányt fatörzs, egy hajótörött. A külső körülmények kénye-kedve szerint sodródtam ide-oda, engem vezettek, nem én vezettem, feloldódtam a cionista tömegben, ahogyan korábban elmerültem a hivatásos humoristák soraiban is, akiket a könnyed tárcák korszakában azért fogadtak fel, hogy szórakoztassák a lusta olvasókat. Még korábban, Rómában, beleolvadtam azoknak az olasz fiataloknak a világába, akik Frascati és Grot szőlőinek borát itták egy fiatal varrónő társaságában.

És én? Hol vagyok én? Mi lett belőlem? Csak adok, de nem kapok. A közönségnek prédikálok – én, a tudatlan –, olyan tanításokat, amelyeket magam sem ismerek. Amióta elhagytam az egyetemet, egyetlen dolgot sem tanultam, csak másokat tanítottam. Minden újságíró ismeri az agynak ezt az éhségét, amelyet nap mint nap kiürít, tartalmát az olvasókra zúdítva. Nincs ideje újratölteni az üres edényt... „*Basta!*” Elég ebből!

A feleségem éppen a holmiját csomagolta, hogy Franciaországba utazzon, ahol Nancyban agronómiát tanult. Azt mondtam neki: „Berlínig elkísérlek; ott elválunk, én pedig Bécsbe megyek. Tanulni akarok.” Körülbelül egy évet töltöttem Bécsben. Senkivel sem találkoztam, és cionista gyűlésekre sem jártam, legfeljebb egyszer-kétszer. Faltam a könyveket. Ausztria azokban a napokban valóságos iskola volt a „nemzetiségi kérdés” tanulmányozásához. Egész nap az egyetemi könyvtárban vagy a Reichstag könyvtárában ültem. Megtanultam csehül és horvátul olvasni (azóta persze elfelejtettem őket); tanulmányoztam a ruszinok és a szlovákok történetét, sőt még a svájci Graubünden kantonban élő negyvenezer román történetét, az örmény egyház szokásait (Bécsben van egy könyvtárral rendelkező mechitarista kolostor), valamint a magyarországi és romániai cigányság életét is.

Minden könyvből és füzetből jegyzeteket készítettem; héberül írtam le őket, hogy gyakoroljam nyelvünket, amelyet szintén nem ismertem kellőképpen. Egyébként ekkor szoktam hozzá ahhoz, hogy a hébert latin betűkkel írjam; ez az írásmód könnyebb számomra, mint az asszír négyszögletes írás.

Konstantinápoly

Időközben forradalom tört ki Törökországban, és egy szentpétervári újság azt javasolta, hogy utazzak Konstantinápolyba. Az ifjútörökök sóvárogtak a nyilvánosság után: számtalan miniszter fogadott, és valamennyien egyöntetűen azt hirdették, hogy országuk ettől fogva és mindörökké paradicsom lesz, és hogy semmi különbség nincs török, görög vagy örmény között – mindannyian „oszmánok”, egyetlen nemzet, egyetlen nyelvvvel. „Milyen nyelv, *effendi* – török? Nincs török nyelv, uram – oszmán!” Ugyanezt a történetet hallottam Szalonikiben is, ahol találkoztam Dzsavid béggel, egy zsidó származású muszlimmal, aki a Sabbatáj Cvi-féle⁸⁵ szektához tartozott; valamint Enver pasával, egy fiatal, kifinomult tiszttel, akinek olyan szép arca volt, akár egy női frizurák készítésére szakosodott fodrászé. A zsidó bevándorlásról is mindannyian ugyanígy vélekedtek: „Miért ne? Nagyon örülnénk, ha szétszóródnának az ország valamennyi tartományában, különösen Macedóniában, főleg, ha vállalják, hogy »oszmánul« beszélnek.”

Konstantinápolyban és Szalonikiben is találtam cionistákat. Egy londoni cionista bank fiókját már a forradalom előtt létrehozták Konstantinápolyban. Valódi bank volt, bár semleges nevet viselt, és igazgatójává Victor Jacobson⁸⁶ nevezték ki. Izrael és Cion újjászületéséről olaszul tartottam beszédeket, másnap pedig ezt olvastam a spanyol nyelvű *El Tiempo* című lapban: „J. úr a legtisztább oszmán hazafiságtól áthatott beszédet mondott” (*„vibrante de patriotismo Ottoman”*).

Amikor Szalonikibe értem, különösen az Enverrel és Dzsavid béggel folytatott beszélgetés után, elfogyott a türelmem. Felkértek, hogy tartsak előadást az Alliance diákkörében – az asszimilánsok fellegrvárában, akik egészen tegnapig franciának tekintették magukat, és most azt sem tudták, mit kezdenek magukkal, illetve hogy kihez asszimilálódjanak. Azt

⁸⁵ Sabbatáj Cvi (1626–1676) szakadár zsidó vallási vezető és misztikus volt, aki Messiásnak nyilvánította magát.

⁸⁶ Victor Jacobson (1869–1934) oroszországi születésű cionista vezető és diplomata volt, a Cionista Világszervezet egyik meghatározó alakja, aki az Oszmán Birodalomban és később Törökországban a cionista mozgalom képviselését is ellátta.

mondtam nekik, ne siessenek. Elmeséltem nekik az osztrák példát: a németeknek nem sikerült „elnémetesíteniük” a szlávokat, annak ellenére sem, hogy magas kultúrájuk és gazdagságuk elsöprő fölényben volt. Arra is utaltam, hogy Törökországban a kulturális és gazdasági előnyök nem az uralkodó nemzet kezében vannak, hanem éppen a görögök, az örmények és az arabok rendelkeznek velük.

Az „új” Törökországot két dologról teljesen meggyőződve hagytam el: először is arról, hogy ez az új rendszer vak és őrült, és elkerülhetetlenül fel fogja gyorsítani a padisahok birodalmának felbomlását; másodszer pedig arról, hogy ez a felbomlás semmi mást nem fog hozni Törökország valamennyi népének – kezdve magukkal a törökökkel –, csak előnyöket, sőt talán még nekünk is hasznunkra válik.

Szalonikiből hajón Erec Jiszráélbe utaztam. Mivel ez a könyv Tel-Avivban fog megjelenni, nincs szükség arra, hogy leírjam, milyen volt a héber *jisuv*⁸⁷ 1908-ban. Csak néhány olyan részletet említek, amelyet talán már elfelejtettek, és amelyek közül némelyik talán meg is lepi az olvasókat a múlt és a jelen közötti óriási különbség miatt.

Jaffában Meir Dizengoff, ogyesszai barátom házában szálltam meg.⁸⁸ Minden reggel a feleségének el kellett mennie a kúthoz, finom kezével megforgatnia a pumpa fogantyúját, miközben kifinomult arcán derűs mosoly ült – férje pedig engem Jaffa északi részének homokdűnéi között sétáltatott, és ezt mondta nekem: „Megvettük ezt a földet itt, és ha az Úr velünk lesz, zsidó várost fogunk építeni, és a közepén felhúzunk egy iskolaépületet; már ha találunk valakit, aki előteremti rá a pénzt.”

A településeken kisebb munkáscsoportokat találtam; testvérként fogadtak, és arra kértek, meséljek nekik arról, mi történik a világban. Amikor gyenge héberséggel elmondtam nekik, mi történik Törökországban, mindenütt ugyanazt válaszolták: „Na és? Ez nem számít; az a fontos, hogy miért nincs bevándorlás Oroszországból?” Elmentem Galileába, egyik településről a másikra; munkát kereső munkáscsoportokat láttam, akik elkísértek. A legtöbbjük vállára vetett puskát és töltényövet viselt. Útközben gyakran talákoztunk lóháton közlekedő zsidó őrral (*sómer*), kezében szintén puskával. „Mi lesz, ha

⁸⁷ A jisuv a Palesztinában élő zsidó közösség, illetve annak az államalapítást megelőző, szervezett társadalma volt.

⁸⁸ Meir Dizengoff (1861–1936) oroszországi születésű cionista vezető, Tel-Aviv első polgármestere és a város alapításának egyik meghatározó alakja volt.

összetalálkoztok egy török csendőrrel?” – kérdeztem. „Azt fogja mondani: »Sálom, *hawaya*.«”⁸⁹

Mesában,⁹⁰ a Tábor-hegy alatt meglátogattam egy tanítót – természetes, magas, széles vállú férfi volt –, aki a következő történetet mesélte nekem: „Tegnapelőtt átlovagoltam Széjerába.⁹¹ Útközben találkoztam egy arab férfival, aki szintén lóháton volt. Megállította az állatot, és megkért, hogy gyűjtsak rá neki arról a cigarettáról, amit én szívtam. Vidékünkön ez a banditák szokásos trükkje. Ha hirtelen megpróbált volna megragadni, végem lett volna. Elővettem a revolveremet, a cigarettámat a csőbe dugtam, és odanyújtottam neki: »Tessék, gyűjtsd meg!«” Azt is elmondta, hogy mindössze egy héttel korábban ért véget náluk „a háború”. A két harcoló fél, két beduin törzs, az előző néhány hónapban egymással hadakozott, és voltak halálos áldozatok is.

Tiberiasban megpróbáltam héberül beszélni a szállodás tizennégy éves fiával, aki egy askenázi jesivában tanult, de jiddisül válaszolt. „Nem ismered a *leson ha-kódes-t*?”⁹² – kérdeztem. Felemelte a fejét, és így magyarázta: „A rabbim azt mondja: »Ki beszél héberül? A hitetlenek beszélnek héberül.«” A Tábor-hegy tetejéről pedig láttam a Jezréel-völgyet, amely akkor még sivatag volt.

Palesztinából hazatérőben megálltam Ogyesszában, hogy beszéljek Usziskinnel, majd Vilnában, az oroszországi cionisták központi bizottságának székhelyén. Elhatároztuk, hogy pénzt gyűjtünk, és felkérjük David Wolffsohnt, a Cionista Világszervezet elnökét, hogy alapítson újságot Konstantinápolyban.⁹³

1909 tavaszán ismét Szentpéterváron találtam magam. Még mindig erősen vágytam a tanulásra; nem számított, mit tanulok, csak elmerülhessek egy olyan nyomtatott szövegben, amelyet nem én írtam. Arnold Seidman, a *Rasszjet* szerkesztőbizottságának egyik társa (nem emlékszem, akkoriban pontosan mi volt a lapunk neve; mostantól *Rasszjetnek* fogom nevezni), jó tanácsot adott: „Ha erre vágysz, miért nem szerzel egyetemi diplomát?”

⁸⁹ Hawaya: arabul „idegen”, itt kb. uram.

⁹⁰ Ma: Kfar Tavor, Izrael.

⁹¹ Ma: Ilanija, Izrael.

⁹² Héber: a szent nyelv.

⁹³ David Wolffsohn (1856–1914) oroszországi születésű cionista vezető, Theodor Herzl közeli munkatársa és utódja volt a Cionista Világszervezet elnöki tisztségében.

Huszonhét éves voltam, ami a diplomához már kissé előrehaladott kornak számított. Ennek ellenére belementem, és nehéz elképzelni azt az örömet, amelyet az elfeledett ábécé, a latin nyelvtan, sőt még az orosz nyelvtan is szerzett nekem. (Gondoljátok el: Edgar Allan Poe *A bolla* című versét az én fordításomban már évekkel korábban kinyomtatták egy antológiában.) Az egyetlen vizsga, amelyen majdnem megbuktam, az orosz fogalmazás volt. Olyan jegyet kaptam, amelyre nem voltam büszke, és egy másik hallgató, egy népszerű újság riportere ragaszkodott hozzá, hogy lapjában szenzációként tálalja ezt a hírt; nagyon nehéz volt rávenni, hogy elálljon ettől. De végül megkaptam a diplomámat.

Ezután ismét Konstantinápolyba hívtak. Ott találtam Wolfsohnt, és közösen kidolgoztunk egy programot. Nekem a török fővárosban kellett maradnom, hogy Jacobsonnal együtt felügyeljem nem egyetlen újság, hanem egy egész cionista sajtó működését, amely a következőkből állt: (a) egy általános jellegű, francia nyelvű napilap, a *Le Jeune Turc*; (b) egy szintén francia nyelvű cionista hetilap, a *L'Aurore* (*A Hajnal*); (c) az *El Judío*, egy judeo-spanyol⁹⁴ nyelvű hetilap. Nem sokkal később hozzáadtuk (d) a *Ha'mevaszer* című héber hetilapot is. Kétlem, hogy Oroszországban húszezer franknál többet tudtunk volna összegyűjteni erre a célra, bár a frank értéke azokban az időkben igen magas volt, különösen Törökországban.

Természetesen szó sem lehetett arról, hogy ennyi új lapot én szerkesszek. A szerepem hasonló volt ahhoz, amit a szovjetek országában „politkomnak” neveznek. A napilap szerkesztője egy török nemzetiségű férfi, Dzselal Nuri bég volt, egy magas rangú tisztviselő – egy ázsiai tartomány kormányzója vagy valami hasonló – fia. Ő maga fiatalember volt, Belgiumban tanult. A spanyol hetilapot David Elkanav szerkesztette, vagy inkább – miért is kellett volna neki „szerkesztenie”, amikor szó szerint minden egyes sort ő írt a lapban? Ő nyalta meg a bélyegeket, vezette a könyvelést, és ő szedte be az előfizetési díjakat, valamint a hirdetések árát is. Szorgalmas, lelkes fiatalember volt, hűséges cionista, és általában véve is nagyszerű ember. A francia *Rasszvet* (*L'Aurore*) szerkesztője, Lucien Sciutto, újságírónak született: sikeresen ötvözte a realizmust, a jó intuíciót, az alkalmazkodóképességet és a gazdag, zamatos stílust.

⁹⁴ Ez a ladino nyelv: a ladino a spanyolországi zsidók (szefárdok) hagyományos nyelve, amely alapvetően a középkori spanyolból alakult ki, héber és más nyelvek hatásával. Hagyományosan héber betűkkel írják.

Hochberget bíztuk meg azzal, hogy ennek az összetett vállalkozásnak a pénzügyi ügyeivel foglalkozzon. A Hibbat Cion és a politikai cionizmus közötti nemzedékhez tartozott, és mintegy húsz évet töltött Palesztinában és Szíriában. Ismerte a Keletet és szokásait, valamint az előző rendszer embereit is. Hamarosan rájöttem, hogy ez legalább olyan fontos, mint az új rendszer vezetőinek ismerete. Jogi és politikai tanácsadónk is volt, Isaac Nofech, aki néhány évvel korábban érkezett Konstantinápolyba, hogy török jogot tanuljon.

Zsidó körökben a munkánk sikeres volt. Ha létezik reinkarnáció, és ha újjászülethetnék, és odafentről engedélyt kapnék arra, hogy magam válasszak nemzetet és fajt, azt mondanám: „Rendben, legyen a zsidóság, de kérem, hadd legyek szefárd!” Beleszerettem a szefárdokba, talán éppen azoknak a tulajdonságoknak köszönhetően, amelyeket askenázi testvéreik kigúnyolnak: a felszínességükbe, amelyet ezerszer inkább választok a mi olcsó mélyenszántásunknál; a tehetetlenségükbe, amely számomra vonzóbb, mint az a hajlamunk, hogy minden múltó szeszély után rohanjunk; szellemi passzivitásuk nemzedékein át öröklődő vonásába, amely megőrizte lelki tisztaságukat. Ami pedig a kulturális életerőt illeti, kétlem, hogy egy liter francia és olasz műveltség vagy egy tonna orosz miszticizmus valóban közelebb viszi az embert a nyugati civilizáció küszöbéhez (véleményem szerint nincs is más civilizáció – a civilizáció és a Nyugat ugyanazt jelenti). Szalonikiben, Alexandriában és Kairóban ugyanolyan színvonalú zsidó értelmiséget találunk, mint Varsóban és Rigában; Olaszországban pedig felülmúlják a párizsi vagy bécsi értelmiséget is. Készséggel elismerem, hogy a cionista tevékenységet illetően van egy nagy hibájuk (jóllehet a nemzeti eszme viszonylag szélesebb körben elterjedt közöttük, mint nálunk): nincs szívükben hódítási vágy, nincs ambíciójuk. De ezek is fel fognak ébredni a maguk idejében.

Propagandánk mind az askenázi, mind a szefárd közösségekben sikeres volt. Nazim bégnél azonban nem jártam sikerrel. Ő volt az Ifjútörök Párt főtitkára, a forradalom szerzője és valódi kezdeményezője, s talán az is, aki döntő szerepet játszott az Oszmán Birodalom bukásának felgyorsításában. Szerénynek találtam, és olyan szegénynek, mint egy középkori szerzetest, fanatizmusa pedig hideg és csendes volt, akár Torquemadát. A valóság iránt ugyanolyan vak és süket volt, mint egy fatönc. Megint ugyanaz a nótá: nincsenek görögök, nincsenek örmények; oszmánok vagyunk, és szívesen látjuk a zsidó bevándorlást Macedóniába. Mindannyian – miniszterek, parlamenti képviselők és újságírók –

ugyanazt a nótát fűjták. Általában nem szoktam túl nagy jelentőséget tulajdonítani a hatalmon lévők első elutasításának; ha úgy hozza a helyzet, még a másodiknak vagy akár a harmadiknak sem. Majd meggondolják magukat; várjunk és folytassuk a munkát. De itt azonnal éreztem, hogy semmiféle tapasztalat vagy nyomás nem segíthet. Az elutasítás szerves szükségszerűség: az általános asszimiláció az alapvető feltétele annak, hogy fennmaradhasson az államuk egész képtelensége, és a cionizmus számára nincs más remény, mint hogy ez a képtelenség magától összeomoljon.

Gyűlöltem Konstantinápolyt és a haszontalan munkámat. Télen Hamburgba utaztam a Kilencedik Kongresszusra. Élveztem a szünetet, Európa szépségét, amely egy időre elfeledtette velem a gyűlölt Keletet – ám azon kívül, hogy ismét szavazhattam a kongresszuson, nemigen volt ott más dolgom, ezt pedig többnyire az oroszországi küldöttek többi tagjával együtt tettem. Visszatértem Konstantinápolyba, szívem ismét tele volt azzal a nyugtalansággal, vonakodással és önmagam elleni lázadással, amely annak idején Bécsbe hajtott. Jacobson már a Hamburgba indulás előtt beteg volt, és a kongresszus után Európában maradt kezelésen. Konstantinápolyban pedig Hochberg megmutatta nekem a könyvelést: az Oroszországban összegyűjtött pénzből már csak nagyon kevés maradt a pénztárunkban. Írtam Kölnbe, Wolfsohn otthonába, Ogyesszába, Vilnába. Mindannyian az én tanácsomat kérték: mit tegyünk? Ennek ellenére lankadatlan energiával folytattuk a munkát.

1910 nyarán nagyon komoly konfliktus robbant ki köztem és Wolfsohn között. Azokban a napokban a cionista vezetést egy hármas irányította: Wolfsohn elnökként, akit Hágában Jacobus Kahn, Kölnben pedig Bodenheimer segített.⁹⁵ Körülbelül egy évvel korábban Jacobus Kahn Palesztinába utazott, és könyvet írt az útja során szerzett benyomásairól, amelyet három kiadásban – hollandul, németül és franciául – gyönyörűen kinyomtattak. Megkaptam a könyvet Konstantinápolyban – és megdöbbsentem. Jacobus Kahn őszinte szókimondással politikai autonómiát és héber kormányt követelt Palesztina számára, valamint egy zsidó hadsereget a rend fenntartására – mindezt azonnal. Ő volt az avant la lettre⁹⁶ revizionista. A sors iróniája, sőt, az iróniánál is több: valóságos

⁹⁵ Jacobus Henricus Kahn (1872–1944) holland zsidó cionista vezető, ügyvéd és diplomata volt, aki a Cionista Világszervezet vezetésében is szerepet vállalt, és később a holland diplomácia szolgálatába állt.

⁹⁶ Idő előtti.

komédia, hogy éppen én, és senki más, döbbsentem meg ezektől az elképzelésektől. Higgyék el azonban, amikor azt mondom, hogy nem maguk az elképzelések döbbsentettek meg, hanem a végrehajtó bizottságunkban uralkodó káosz.

Alig egy évvel korábban itt, Konstantinápolyban fogalmaztuk meg a programunkat az elnökkel és Jacobsonnal. Követeléseink a bevándorlás és a nyelv voltak; csak ezek, semmi más – bevándorlás és nyelv. Olyan veszélyes kérdésekre, mint az autonómia, még csak célozni sem lett volna szabad. Az „autonómia” volt az ifjútörökök füle számára a leggyűlöletesebb szó, a végső átok és az ellenszenv legmagasabb foka; ettől az irányvonalától egy hajszálnyit sem térhettünk el, sem jobbra, sem balra, különben kiutasítottak volna bennünket Törökországból, kiadványainkat pedig bezárták volna. És most ugyanennek a szervezetnek az alelnöke kiáll, és kijelenti, hogy a cionista szervezet konstantinápolyi képviselői nem mások, mint családok.

Én szívből ragaszkodom a politikai cionizmushoz – gyermekkorom óta nem ismertem másfajta cionizmust –, de a logika még ennél is fontosabb számomra. Nemcsak megdöbbsentem, hanem haragra is gerjedtem, és részletes levelet írtam Wolfsohnak, amelyben határozottan kértem, hogy állítsa le a könyv terjesztését.

Azonban körülbelül két nappal azután, hogy elküldtem a levelet, megtudtuk, hogy Jacobus Kahn több neves töröknek, parlamenti képviselőnek és hazafias lapok szerkesztőinek is elküldte ajándékba a könyvét. Néhány nappal később az egyik újság bejelentette, hogy hamarosan megkezdzi „ennek az érdekes könyvnek, a cionisták követeléseiről szóló részletes hivatalos állásfoglalásnak” a közlését – napról napra, részletről részletre, világos és pontos fordításban.

Pánik tört ki cionista közösségünkben. Összegyűltünk, hogy megvitassuk a helyzetet: mintegy húszan, a főváros legjobb cionistái, valamennyi lapunk szerkesztői (természetesen Dzsela Nuri bég kivételével), újságírók, szervezeti vezetők, a Makkabi vezetői, tanárok és mások, köztük az askenázi közösség rabbija, dr. Marcus, a cionizmus régi híve. Egyhangúlag úgy döntöttünk, hogy sürgős táviratot küldünk Wolfsohnak, hogy megakadályozzuk munkánk teljes megsemmisülését. Követeltük Jacobus Kahn lemondását, valamint azt, hogy a végrehajtó bizottság nyilvánosan határolódjon el a könyvtől. És én is aláírtam.

Nem érdemes részletesen elmesélni az ezt az ultimátumot követő távirat- és levélváltást, és a részletekre magam sem emlékszem. Elég annyit mondani, hogy mindkét oldalon indulatos szavak és feddések hangzottak el, és természetesen Jacobus Kahn nem mondott le – én viszont igen, bár nem azonnal. Mindenesetre már a konfliktusunk előtt beszéltem Wolfsohnnal, és akkor már elhatároztam, hogy Oroszországba utazom, hogy feltöltssem a bankszámlámat. El is utaztam, de nem kaptam pénzt, mert az oroszországi cionisták is elvesztették a reményt a törökországi propaganda kilátásait illetően – S. Rosenbaum szavaival élve: „Fákhoz és kövekhez beszélünk”. Tagja volt a nagyobbik cselekvési bizottságnak és a vilnai központi tanácsnak. Ekkor mondtam le. Meg kell azonban említenem, hogy mielőtt elhagytam Konstantinápolyt, Hochberg – az a Hochberg, aki „ismerte a Keletet és szokásait” – felkereste annak az újságnak a szerkesztőjét, amely a könyvet közölni készült, és a fordítás végül nem jelent meg.

Szeretem és tisztetem Jacobus Kahnt, és ha vigaszra van szüksége, hát tessék: valójában mindez semmit sem számított volna. Még ha a művét törökül kinyomtatták volna, és a Hagia Sophia mecset falaira is kifüggesztették volna, akkor sem ártott volna. Lehetetlen kárt okozni ott, ahol amúgy sincs mit elérni. Ami engem illet, örökké hálás leszek neki, amiért segített megszabadulnom egy haszontalan helyzettől, bár nagyon sajnáltam, hogy el kellett válnom konstantinápolyi cionista barátaimtól.

Válaszúton

1910 nyarának közepétől a világháború kitöréséig Oroszországban maradtam. Lelkem mélyén kétlem, hogy helyes volt-e ennek a fejezetnek a „Válaszúton” címet adnom. Tartalmát tekintve életemnek ez az Oroszországban töltött időszaka méltóbb címre szolgálna. Éppen ebben az időszakban szereztem bizonyos hírnevet, amelyért egyáltalán nem kell szégyenkeznem, íróként és közéleti emberként is (bár többnyire magányos közéleti emberként). Mindazonáltal ugyanaz az elégedetlenség, amely Bécsbe menekített, napról napra tovább növekedett bennem, és úgy éreztem, hogy ezúttal még Bécs sem mentene meg, hogy nem elégednék meg pusztán a tanulással. Egész lényem vágyakozott valami után, ami még csak embrionális állapotban volt, és annak ellenére, hogy semmi olyasmi nem történt, amiért szégyenkeznem kellene, nem szeretem ennek a négy évnek az emlékét, ezért csak futólag foglalkozom vele.

Odesszában telepedtünk le, és mintegy két évig ott maradtunk; ott született meg 1910 decemberében a fiam, Eri Teodor.⁹⁷ 1912-ben Jaroszlavlba mentem, a Moszkvától északra fekvő városba, amely egy ősi jogi főiskolának adott otthont. Letettem a vizsgát, és egyetemi diplomát kaptam, ami a letelepedési övezeten kívüli lakhatás jogát jelentette; pontosabban: azt a jogot, hogy Szentpéterváron lakhassak anélkül, hogy ezentúl borravalót kelljen fizetnem a kapusoknak és a rendőröknek.

Miután visszatértem Konstantinápolyból, befejeztem Bialik verseinek fordítását. Ekkor Ogyessza közelében, egy üdülőhelyen egymás szomszédságában laktunk, és segített a fordításban, elmagyarázva az eredeti olyan részeit, amelyeket nem értettem. Azokban a hetekben meglehetősen közel kerültünk egymáshoz. Nem tudom, később megváltozott-e a jelleme, mert ezután szinte soha nem találkoztunk, de

⁹⁷ Eri Teodor Zsabotyinszkij (1910–1969) Ze'ev fia, újságíró, író és politikus volt, aki később Izraelben a Herut párt, majd a Knesszet képviselője lett. Életéhez lásd: Veszprémy László Bernát: A zsidómentő, aki sonkás szendvicset követelt a Knesszet büféjében. *Neokohn*, 2019. június 6. <https://neokohn.hu/2019/06/06/a-zsidomento-aki-sonkas-szendvicset-kovetelt-a-knesszet-bufejeben/>

azon a nyáron nagyon élveztem nagy szerénységét. Megmutattam neki Edgar Allan Poe *A holló* című versének héber fordítását; több javítást is javasolt, majd végül azt mondta: „De a zeneisége mindent ellensúlyoz.” Úgy látszik, sok mindent kellett „ellensúlyoznia”. Bialik verseinek fordításait elküldtem különböző szentpétervári kiadóknak: nem kellett nekik – egy kivételével, amely 400 rubelt ajánlott a szerzői jogért *in perpetuum*, függetlenül attól, hogy egy vagy több kiadás jelenik-e meg. A kiadó levelében megmagyarázta, hogy kételkedik benne, találunk-e vevőket egy ilyen könyvre. Ekkor Zaltsman, aki Szentpétervárról érkezett (korábban már meghívták oda, hogy átvegye a *Rasszjet* adminisztrációját), elolvasta a levelet, és azt mondta nekem: „Én kiadom.” Így is tett: hét kiadást jelentetett meg, mintegy harmincötezer példányban. Egyesek szerint többen olvasták Bialikot oroszul, mint héber eredetiben. Ha ez igaz, az Bialik érdeme, nem az enyém. Gyakorlatilag egyetlen saját könyvem sem bizonyult érdemesnek második kiadásra.

Ismét elkezdtem hetente egyszer cikkeket írni a *Novosztyi* számára, többnyire zsidó témákról. A „sovinizmus” miatt sok vita tört ki köztem és a szerkesztőség többi tagja között, de Heifetz, a lap szerkesztője rendületlenül kitartott mellettem és megvédett. A *Fenilletons* című kötetben lefordított cikkek többsége 1910 és 1912 között jelent meg a *Novosztyiban*. Újságírói pályafutásom csúcspontjának ezt az időszakot tartom.

Ugyanebben az időszakban fokoztuk támadásainkat a Kulturális Támogatási Társaság ellen, amely az odesszai eloroszosítás fellegvára volt. Ezt a küzdelmet néhány évvel korábban Ahad Ha'am kezdte, de időközben Angliába költözött, és „a föld elcsendesedett”. Mi újra felvettük a harcot, de erről sincs sok mondanivaló: gyűlések, felszólalások, cikkek, választások, vereségek; és minden vereség, akár egy hatalmas lépés, közelebb vitt bennünket a győzelemhez. A győzelem azonban már azután következett be, hogy elhagytam Ogyesszát. Csak egyetlen, anekdotikus esetet említek, mert ebből tanultam meg, hogy egy vita hevében az ellenfél nem hallja meg a hangodat, és nem olvassa el, amit írsz; csak a saját hangjára figyel, és csak azt érti meg, ami kellemes a számára. Küzdelmünk jelszava a „kétötöd” volt – vagyis hogy egy zsidó iskolában a tanítási idő kétötödét a héber tanulmányokra kell fordítani. Írtam egy ugyanilyen című cikket: „Kétötöd!” Másnap az asszimilánsok vezéralakja válaszolt nekem a saját lapjában, idézte a cikkemet, teljes egészében leírta a nevemet, majd így fejezte be: „Így követelik a

cionisták, hogy az idő több mint felét a héber nyelv és történelem tanulmányozására fordítsák.”

1911-ben vita bontakozott ki köztem és a varsói sajtó között. Az endecja⁹⁸ körei még ma sem bocsátottak meg nekem, és én sem bocsátottam meg nekik. A szabad Lengyelország ma Pilsudski, nem pedig az ND jelszava, és remélem, imádkozom azért, hogy e nemes nemzet kormánya soha többé ne kerüljön olyan emberek kezébe, mint akik Dmowski idején elárulták a nemesség hagyományát. Ennyi elég is – nem írok többet erről.

Cionista tevékenységem fő részét azonban ezekben az években a héber nyelv terjesztése tette ki: azt akartam, hogy a *galut* iskoláiban minden tantárgy oktatásának nyelve a héber legyen. A fiatal olvasó nem fog nekem hinni, ha azt mondom, hogy ezért az elképzelésért nem az asszimilánsokkal – Isten ments! –, hanem a hozzám hasonló cionistákkal kellett megküzdenem. De ez az igazság. Ezt a követelést ostoba fecsegésnek tekintették. Ötven városban és településen mondtam el ugyanazt a beszédet: „A héber a kultúra nyelve.” Szóról szóra megtanultam, és bár nem tartom magam jó szónoknak, és nem is szeretem magam szónokként, ez az egyetlen beszéd, amelyre utolsó napomig büszke leszek. Mindegyik városban meghallgatták a beszédemet és megtapsolták, majd odajöttek hozzám, és úgy beszéltek velem, mint komoly ember egy pajkos és rosszalkodó gyerekkel.

1911-ben összeült a tizedik Cionista Kongresszus. Nem voltam hajlandó megválasztatni magam, és Bázélbe sem mentem el, ami a mozgalomhoz való csatlakozásom óta először történt meg. Már nem emlékszem az okokra. Arra emlékszem, hogy a legfontosabb ezek összessége volt: az elidegenedés érzése. A *Rasszjethez* és az oroszországi cionisták központi bizottságához fűződő kapcsolatom már hosszú ideje, valójában évek óta megromlott. Haragudtam rájuk, mert nem volt ideológiai álláspontjuk, és nem tudták, illetve nem is akarták vezetni a mozgalmat. Valójában gúnyolódtak is ezeken a szavakon – „álláspont”, „vezetni” –, de a barátságosság nem zárja ki az iróniát. A nyugati cionistákkal egyáltalán nem álltam kapcsolatban. Menjek Bázélbe? Nem mentem, hiába unszoltak minden oldalról; annak a szívélyes kapcsolatnak a tipikus jele volt, amely akkoriban még mindannyiunkat összekötött, hogy az orosz

⁹⁸ Az Endecja a lengyel Nemzeti Demokrácia (Narodowa Demokracja, ND) nacionalista, jobboldali politikai mozgalma volt, amelynek meghatározó vezetője Roman Dmowski volt.

cionisták konferenciája táviratot küldött nekem: „Lelked velünk van.” Kár, hogy két évvel később mégis elmentem a bécsi kongresszusra, a háború előtti utolsóra. Ha nem tettem volna, talán Bécsből is küldtek volna nekem egy baráti táviratot, ahelyett hogy elszakították volna az utolsó szálát is, amely még összekötött ezzel a naiv cionizmussal.

1912-ben véget ért a harmadik Duma megbízatása, és az ogyesszai cionisták ismét felkértek, hogy induljak a választáson. Irgalomért könyörögtem; azt írtam a központi bizottságnak (amely időközben Vlnából Szentpétervárra költözött), hogy ennek semmi értelme; mire jó egy, két, vagy akár három zsidó képviselő egy olyan vadállatokból álló csöcseléssel szemben, amelyet az előző Dumában láttunk, és amelyet valószínűleg az új Dumában is látni fogunk? A központi bizottság azonban másképp döntött, én pedig engedelmeskedtem. Egy hónappal később ugyanazok a cionisták úgy döntöttek, hogy visszavonják a jelölésemet és Sliozberg jelölésével váltják fel, mert úgy találták, hogy abban az első választási fordulóban, amelyben ő indult, nagyobb esélye van egy zsidónak bejutni, mint nekem a második fordulóban. Nem értettem egyet velük, de engedelmeskedtem. Mindkét választáson antiszemitákat választottak meg. Ezután Szentpétervárra költöztem, és ott maradtam a háborúig.

1913 nyarán elmentem a bécsi, tizenegyedik kongresszusra, és ott, az orosz cionisták konferenciáján benyújtottam a következő határozati javaslatot: „Minden nemzeti iskolában az országban kizárólag a héber legyen az oktatás nyelve.” Körülbelül egy hónappal a konferencia előtt a kormány benyújtott és jóváhagyott egy törvényjavaslatot, amelyet az Államtanács elé terjesztettek (vagyis a törvényhozás felsőházához, amelynek alsóháza a Duma volt): a törvényjavaslat lényege az volt, hogy magániskola alapítói szabadon választhassák meg az oktatás nyelvét. Nehéz elhinni és lehetetlen megmagyarázni, de a cionista kongresszuson haraggal és gúnyolódással fogadtak. Talán az én hibám volt, és annak a furcsa képességemnek tudható be, amelyről már korábban is említettem, hogy ingereljem az embereket. Nemcsak a javaslat miatt haragudtak – a tényeket sem hitték el, amelyeket elmondtam nekik, noha az új törvényt minden újság közölte; azt hitték, kitaláltam az egészet. Természetesen egy cionista gyűlésen nem utasíthattak el egy ilyen indítványt, ezért nevetés és felkiáltások közepette elfogadták: „Ez a törvény csak akkor fog megvalósulni, amikor eljön a Messiás.” Én pedig úgy hagytam el a gyűlést, mint egy mostohagyerek, aki elhagyja a házat, amelyet mindig is az otthonának tekintett. Hirtelen idegennek nevezték.

Volt egy próféta Izraelben, aki amikor fia született, a „Loammi” („Népem nincs vele”) nevet adta a gyermeknek. Nem túlzok: ha azokban a napokban fiam született volna, „Ivriani”-nak („Héber vagyok”) neveztem volna. De ismét éreztem azt az elidegenedést legbensőbb énem mélyén, ezúttal olyan erővel, mintha hurrikán tört volna ki a lelkemben: lázadás volt ez az életem, egész múltam és jelenem ellen. Most először értettem meg világosan, hogy vannak vad teremtmények, amelyeknek még saját testvéreik között sincs otthonuk vagy menedékük. Egy ilyen teremtménynek vagy magának kell építenie egy *szukkát*, sátrat, kunyhót vagy annál is kevesebbet, egy viskót – de teljesen a sajátját –, vagy arra ítéltetik, hogy magányos vándorként bolyongjon a szellemi diaszpórában. Cionizmus? Levegőm neve: cionizmus – nincs más, amit belélegezhetnék; de az a cionizmus sem az enyém.

Ha akkoriban arra kértek volna, hogy röviden határozzam meg, mi az „én” cionizmusom, talán nehezemre esett volna megfogalmazni; de ostoba fecsegés azt állítani, hogy egy megfogalmazás hiánya egy világos elképzelés hiányát jelenti. Az orosz cionizmus alapvető hibája azokban a napokban világos volt előttem. A nyugat-európai cionizmus nem érdekelt, és nem is láttam értelmét – nem hozott gyakorlati eredményeket. Igaz, a második *alija*⁹⁹ Erec Jiszráélbe már megkezdődött – munkások bevándorlása azzal a céllal, hogy a településeken „meghódítsák a munkát”; én is láttam őket Palesztinában. Konstantinápolyból azonban azzal a meggyőződéssel tértem vissza, hogy egy komoly vállalkozás *sine qua nonja*¹⁰⁰ a törökök kiűzése. Mindazonáltal, akár sokat, akár keveset, de ott, Palesztinában legalább próbáltak valamit építeni. Itt, Oroszországban viszont úgy tűnt, mintha nem lenne más dolgunk, mint elméleteket és programokat kidolgozni, minden fontos kérdésben *Stellungnahmét* („állásfoglalást”) kialakítani, és semmi mást.

Struve, a jól ismert *Russzkaja Miszl* című havilap szerkesztője megkért, hogy írjak egy cikket a zsidó nemzeti mozgalomról. Emlékszem, hogy hangsúlyoztam ezt a különös betegséget: a filozofálás túltengését és a cselekvés hiányát. Ekkor jelent meg egy fontos könyv, amelyet az azóta elhunyt Kaszteljanszkij szerkesztett – áttekintés Oroszország különböző nemzeteinek politikai mozgalmairól –, és cikkemben rámutattam egy jellegzetes vonásra: az észet mozgalomról szóló fejezet felsorolja az általuk

⁹⁹ Az Alija („felmenetel”) a zsidók Erec Jiszráélbe való bevándorlását jelölő héber kifejezés.

¹⁰⁰ Latin: nélkülözhetetlen feltétel.

alapított iskolák számát, míg a zsidókról szóló, Dubnov¹⁰¹ által írt fejezet nyolc párt nyolc programját ismerteti. Lehet, hogy valóban könnyelmű vagyok, de számomra egy programnak nincs értelme, ha nem váltják tettekre. Nem érdekel, hogy sikeres-e vagy sem; akkor is előrelépést jelent. Emlékszem, hogy Kijevben konferenciát szerveztek nyelvünk barátai, Hillel Zlatopolszkij kezdeményezésére, aki már akkor elkezdte propagálni a beszélt héber elterjesztését. Nem tudtam részt venni rajta, de írásban elküldtem egy javaslatot: „Ne fogadjatok el más határozatot, csak ezt az egyet: alapítsatok iskolákat!” Usziskin, akire rábíztam a levelemet, később elmondta, hogy ezt a mondatot szándékosan nem olvasta fel. „Ez nem gyakorlatias.” A helyi politikában a kisebbségek szövetségét javasoltam, és tárgyalásokat sürgettem az ukránokkal és a litvánokkal. Magam is tettem néhány lépést: sok barátom volt ukrán körökben, mert a *Novosztjiban* megjelent cikkeimben támogattam a mozgalmukat, de a többi cionista közömbösen és leplezetlen gúnnyal szemlélte ezeket a kezdeményezéseket. Az általános cionista politika terén is régóta úgy éreztem, hogy vissza kell térnünk Herzl hagyományához. Elkezdtem írni egy német nyelvű cikket „Vissza a Chartához” címmel, és egy héber cikkbe is belefogtam „Ülünk, és egy ujjunkat sem mozdítjuk” címmel. Egyiket sem fejeztem be, mert mélyen az az érzés élt bennem, hogy senkit sem érdekelne.

Ugyanezen a bécsi kongresszuson elfogadták Weizmann javaslatát egy Héber Egyetem létrehozásáról, én pedig beleegyeztem, hogy megválasszanak az erre a célra kinevezett bizottságba. Hamarosan azonban világossá vált, hogy Weizmann doktor csak „kutatóintézeteket” akar, ahol a tudósok dolgoznának és azon igyekeznének, hogy elnyerjék a Nobel-díjat, nem pedig olyan iskolát, ahol a diákok tanulnak. Tiltakozó levelet írtam a Cionista Szervezet berlini központi bizottságának, és a mai napig emlékszem egyik részletére: „Azt is belátom, hogy jelenleg képtelenek vagyunk jó egyetemet létrehozni; nem számít – kezdjük egy rosszal, mert látni fogjátok, hogy nemzeti és oktatási értéke egy tucat kiváló kutatóintézetével ér fel.” Közben Belgiumba mentem, hogy két magánegyetemen, a leuveni és a brüsszeli egyetemen megvizsgáljam a költségvetés kérdését. Elmentem Padovába is, ahol egy híres egyetem szintén korlátozott költségvetésből működött. Visszafelé Berlinben megálltam bizottságunk ülésére, követeltem a kutatóintézetekre vonatkozó program visszavonását, és azt szorgalmaztam, hogy fogadják

¹⁰¹ Simon Dubnov (1860–1941) oroszországi zsidó történész, író és politikai gondolkodó volt, a zsidó autonómia híve; a cionizmussal szemben a diaszpóra zsidóságának nemzeti-kulturális autonómiáját támogatta.

el a diákokra összpontosító iskola elvét. A bizottság egyetlen tagja támogatta követelésemet: Avram Idelson. A többség jóváhagyta Weizmann tervét. És ismét egy döntő és forradalmi eredmény helyett kaptunk egy játékszt.

1914 nyarának eleje volt, két héttel a szarajevói merénylet előtt. Különös emlék: ugyanebben a városban, Leuvenben kezdett érdekelni az anatómia kérdése, mivel tudtam, hogy Belgiumban is nehéz holttesteket szerezni boncoláshoz, Palesztinánkban pedig ez a kérdés még bonyolultabb. Arthur Van Gehuchten, a híres neurológus, aki az Anatómiai Intézetet vezette, szinte sírva mesélt nekem az előtte álló akadályokról. „Nincsenek holttestek! A közvélemény, a városvezetés és az egyházak – valamennyien – ellenzik, hogy a halottakat boncolásra átadják. Ha elmesélném magának azokat a módszereket, a lopásokat, amelyekhez folyamodnom kell, hogy továbbra is legyen egy következő orvosgenerációnk, amely érti a dolgát, hát, uram, azt hinné, hogy középkori történeteket mesélek.” Ez ugyanaz a Leuven volt, amelyet két hónappal később elárasztott a német mészárlás vére.

Itt ér véget életem történetének első része, mert a fonal magától megszakadt; olyan időszak volt, amelynek nem lett folytatása. Ha élni akartam, újjá kellett születnem. De harmincnégy éves voltam, régen túl a fiatalságomon, és már a középkorúság felénél jártam, miközben mindkettőt elpazaroltam. Nem tudom, mit tettem volna, ha az egész világ nem fordul a feje tetejére, és nem sodor előre nem látott utakra. Talán Erec Jiszráélbe mentem volna, talán Rómába; talán létrehoztam volna egy politikai pártot, de azon a nyáron kitört a világháború.

Amikor kitört a vulkán

A *Kirjat Szefer*¹⁰² kritikusa rámutatott történetem első részének néhány hibájára; némelyik meglehetősen súlyos volt. Például a helsingforsi konferenciát „az orosz cionisták hatodik konferenciájának” neveztem, holott a harmadik volt – és ki tudhatná és emlékezhetne erre jobban nálam, aki magam is egyike voltam a kezdeményezőinek? Vagy amikor egyesszai látogatásomról írtam, amelyre önkéntelenül került sor, és Neidgardt kormányzót Suvalovnak neveztem; számomra is különös ez a tévedés, hiszen Neidgardtot számos cikkben gúnyoltam.

Másfelől számomra az is különösnek tűnik, hogyan keverhettem össze Nachman Szirkin nevét Nahum Szirkinével, amikor az 1898-as berni „antiszemita beszédről” írtam, amely cionistává válásom első lépését jelentette. A gyűlésen ugyanis nem Nahum, hanem Nachman vett részt, és kétkem, hogy ezután akár egyszer is találkoztam volna vele; Nahum Szirkin viszont a barátom volt, akinek emléke ma is él a szívemben.

Valószínűleg ebben a második részben is elkövetek majd ilyen hibákat, talán még nagyobb számban és még súlyosabbakat is. Hajón írom ezt a részt (az első részt is hajón írtam). Dél-Afrikában fogom folytatni vagy befejezni, utazásom végállomásán. De még ha abban a városban írnék is, ahol élek, és éppen a saját lakásomban, egy vándornak nincsenek archívumai, és még ami irattartókban vagy bőröndökben van elraktározva, annak is a nagy része nehezen hozzáférhető, nekem pedig nincs időm keresgélni.

Nem emlékszem, hogy 1914 nyarán „hittem-e a háborúban”. Igaz, mintegy két és fél évvel korábban, 1912. január 1-jén megjelentettem egy cikket egy egyesszai újságban, amelyben a maga teljességében megjósoltam az eseményt – félig helyesen, félig tévesen. A cikk címe

¹⁰² A „Kirjat Szefer” (קריית ספר, „Könyvek városa”) eredetileg Jeruzsálem egyik könyvkiadója és folyóirata volt, amely héber nyelvű művek kiadásával és terjesztésével foglalkozott.

„Horoszkóp” volt; orosz nyelvű írásaim egyik kötetében is megjelent. Mindazonáltal kétlem, hogy azon a nyáron, az osztrák trónörökös meggyilkolása és annak minden következménye ellenére, felismertem volna, hogy elérkezett a nap. Arra emlékszem, milyen érzéseket tápláltam a háború iránt: az első pillanattól kezdve teljes szívemből Oroszország vereségét reméltem és azért imádkoztam. Ha azokban a hetekben rajtam múlt volna a háború kimenetele, így döntöttem volna: gyors béke Nyugaton, győztesek és legyőzöttek nélkül – de mindenekelőtt Oroszország veresége. Nem hiszem, hogy itt esküdöznöm kellene arra, hogy nem azért kívántam hadseregének pusztulását, mert gyűöltem a hazámat: úgy gondoltam, hogy ha Oroszországot a csatatéren legyőzik, belső szabadságra tesz szert. Ha viszont győzne, a rabszolgaság rendszere győzne.

Tíz évvel korábban, a Japánnal vívott háború idején ezt a véleményt az egész értelmiség osztotta, még a keresztény haladó körökben is. Most azonban még a zsidók között is magamra maradtam: szinte valamennyien „Oroszország oldalán álltak”. Talán messzebbre láttak nálam, és fel tudták mérni a különbséget aközött, milyen következményekkel járt a japán hódítás Kelet-Szibériában, illetve milyen következményekkel járna egy német invázió itt, Ukrajna két nagyvárosának küszöbén; vagy talán egyszerűen az „Anglia” név hagyományos varázsa hatott rájuk.

Ismertem hozzám hasonló cionistákat, a *Rasszpyet* csoportjának fiatalembereit (az újságot akkoriban más néven adták ki, de az olvasóval már megegyeztünk abban, hogy itt a számomra kedves utolsó nevén fogom említeni), fiatalembereket, akik elmentek a Téli Palota előtti téren rendezett tömegtüntetésre, és a körülöttük álló több ezer emberrel együtt térdre borultak, amikor II. Miklós cár megjelent az erkélyen. Aznap este, amikor Izrael Roszov otthonában gyűltünk össze vacsorára, egyikük ezt mondta nekünk: „Nem pusztán kényszerből térdeltem le – abban a pillanatban úgy éreztem, mintha kilenc nemzedék állna előttem a palota erkélyén, az egész arany láncolat, közepén Nagy Péterrel.”

Ha emlékezetem nem csal, dühösen rátámadtam. Ő is élesen válaszolt, és a jelenlévők mind bekapcsolódtak a vitába – így rövid idő alatt mindannyian egymást túlkiabálva vitatkoztunk az asztal körül „mellette” és „ellene” –, még a keresztény cseléd lányok előtt is, akik érezhették a feszültséget. Azért említem őket, mert azt hallottam, hogy most, az új

Oroszországban senki sem merne egyetlen szót sem mondani a vezetők ellen, még a saját fiainak sem.

Még egy, ugyanilyen jellemző eset annak a rabszolgarendszernek a bemutatására, amelynek pusztulásáért imádkoztam: barátaim egyikénél találkoztam egy népszerű újság, a *The Stock Market News* szerkesztőjével, egy politikailag mérsékelt, ám hazafias kérdésekben igen szélsőséges lappal. Meghallgatta „ellenkező” véleményemet, és felkért, hogy cikkben fejtssem ki eretnek nézeteimet. Óvatosan fogalmaztam, de teljesen egyértelmű voltam: a rendszer megreformálásának minden reménye hiábavaló, ha „mi” győzünk, és mindazoknak, akik győzelmet akarnak, tisztában kell lenniük azzal, hogy haladó álmaikat áldozzák fel. A cikk pedig megjelent, és a szerkesztőséget még a cenzor sem rótt meg érte, mert mindenki tudta, hogy igazam van.

Nemcsak az volt kezdettől fogva világos számomra, hogy melyik oldalon állok a „mellette” és „ellene” kérdésében, hanem számos más fontos dolog is. Például „nyilvánvaló” volt számomra, hogy a viszály nem tart majd hat hónapnál tovább; az is „nyilvánvaló” volt, hogy én, a harmincnégy éves, rövidlátó szemüveges ember, minden körülmények között szabad maradok, és semmi esetre sem kell majd katonai szolgálatot teljesítenem, bármi történjék is. Csak egyetlen dolog nem volt világos, egyáltalán nem: hogyan fogom eltartani a családomat?

Az orosz sajtóban való rendszeres részvételem mintegy két évvel korábban megszűnt, mivel szinte semmi sem érdekelt már abból, ami a szerkesztőt és az olvasót érdekelte. A *Rasszujet* nem jelentett jövedelemforrást. Szentpéterváron megjelent egy jiddis nyelvű újság, a *Der Frajnd*, de eszembe sem jutott, hogy egy hozzám hasonló ember cikkeket írhatna azon a nyelven, amelyet akkoriban „zsargonnak” nevezünk, és amelyen még az egyszerű kifejezéseket sem tudtam volna megfogalmazni (legalábbis akkor így gondoltam). Mintegy két éven át főként előadásokból éltem: ez biztos és széles tevékenységi területet jelentett egy hatmillió zsidó lakossággal rendelkező országban. Egész éven át lehetett előadásokat tartani; ám ez a jövedelemforrás a világháborús katasztrófával megsemmisült – legalábbis akkor így tűnt számomra. Mit tegyek?

Pusztán véletlen volt, semmi más, ami arra készítetett, hogy Nyugatra utazzam. Az azóta elhunyt Isaac Goldberg, közeli barátom, éppen Szentpéterváron tartózkodott, és meglátogatott. Beszélgetés közben

elmondta, hogy szüksége van valakire, aki üzleti ügyben Hollandiába utazna. Megkérdeztem tőle: „Elküldene engem?” Beleegyezett.

Másnap sietve kimentem a pályaudvarra, és vonatra szálltam Moszkva felé. A *Russzkije Vedomosztyi* afféle ősatya volt az egész orosz sajtónak, a haladó liberális hagyomány temploma, a jó és a rossz legfelsőbb bírósága. Manapság már sehol a világon nincs hozzá hasonló újság; Angliában a háború előtt csupán a *Manchester Guardian* élvezett hozzá hasonló erkölcsi tekintélyt. Hogy miért mentem oda, magam sem tudom. A szerkesztőségben szinte senkit sem ismertem, de jól tudtam, hogy valamennyien rendkívül szigorúan őrködnek a haladó eszmék tisztasága fölött, miközben a cionisták haladó mivolta akkoriban még korántsem számított magától értetődőnek. Ennek ellenére meglehetősen szívélyesen fogadtak, és azt is elfogadták, hogy javaslatom szerint a lap külön tudósítójaként dolgozzam „a nyugati fronton és annak környékén”. Megkérdeztem: „Meddig szól a megállapodás?” „Amíg vissza nem jössz.”

Ezt az üzleti ügyintézési módot az „orosz lélek nagylelkűségének” nevezték, amely még az üzleti életben is gyakran előnyösebb, mint bármiféle aprólékos számolgatás. A fizetésem is ugyanezen „nagylelkűség” jegyében alakult. Remélem – és hozzáértő emberektől is ezt hallottam –, hogy nem bánták meg a megállapodást. Én mindenesetre biztosan nem; nem túlzás azt mondanom, hogy az egész, vagy csaknem az egész küzdelmemet a zsidó légióért – mintegy három éven át – a moszkvai újság költségén folytattam.

Pontosan mi volt az az üzleti megbízatás, amelyet Goldbergtől kaptam? Nem emlékszem. Hogy rendesen elvégeztem-e? Abban sem vagyok biztos; de abban biztos vagyok, hogy ő is, ott fenn, az égi békesség közepette, nem bánja, hogy ő indított útnak. A fiam ekkor három és fél éves volt. Születése első napjától kezdve kizárólag héberül beszéltem hozzá – de vándorlásaim során általában sem sok alkalmam nyílt vele beszélni; megtanult engem megérteni, ő azonban oroszul válaszolt, a dajkája, egy Kaluga környéki születésű asszony akcentusával. Amikor bementem a szobájába, hogy elbúcsúzzam tőle, ezt mondta: „Sz Bogom!”¹⁰³ Az édesanyja, ahogy mindig előtte is és utána is, azt mondta nekem: „Minden rendben lesz; ne aggódj miattunk, és vigyázz magadra.” Édesanyám, a nővérem és az unokaöcsém Ogyesszában éltek. Úgy

¹⁰³ Orosz: Isten veled!

indultam útnak, hogy el sem búcsúztam tőlük. Egy évvel később három napra meglátogattam őket, aztán egészen a háború utánig, Palesztinában való találkozásunkig nem láttuk egymást.

Csak egy hónappal a háború kitörése után indultam útnak. Finnországon keresztül utaztam, és Helsingforsban megálltam, hogy az orosz bankjegyeimet aranypénzekre váltsam; az aranyat egy bőrszékenybe tettem, amelynek nyílását erős cérnával összevarrtam, majd az erszényt az ingem alatt a nyakamba akasztottam. Akkoriban valamennyien meglehetősen naiv elképzeléseket tápláltunk a háborúban részt nem vevő országokban való utazás veszélyeiről. Hamarosan természetesen megtudtam, hogy még egy világháború idején is a nadrágzszeb a legalkalmasabb hely a pénz számára, és csak bolond visz magával aranypénzeket papírpénz vagy csekk helyett.

A svéd határon vámhivatal állt, és természetesen orosz csendőrök is szolgáltak benne. (Finnország akkor még az Orosz Birodalom része volt.) Csak abban a pillanatban, amikor az útlevélem ellenőrzésekor a kék egyenruhás tiszt előtt álltam, döbbentem rá, hogy veszélyes és ostoba hibát követtem el. Mielőtt elhagytam Moszkvát, leveleket kaptam Jefim Csljonovtól, a Cionista Világszervezet végrehajtó bizottságának tagjától, berlini kollégái, Hantke doktor és mások számára. Természetesen ezek a levelek cionista ügyekkel foglalkoztak, de ekkor arra gondoltam: ha én lennék a cár, nem engedélyezném, hogy az ellenséges ország alattvalóival levelezzenek. Jellemző, hogy egyetlen pillanatra sem gondoltunk a veszélyre – sem én, sem a körültekintő és pedáns Csljonov. Jellemzője volt ez annak a paradox szabadságnak, amelyet abban a homályos országban korábban már említettem, és szinte csoda, hogy ez a paradoxon még a háború alatt sem szűnt meg. A tiszt visszaadta az útlevéletemet, nem kutatta át a zsebeimet, és kérdéseket sem tett fel. Ma már nehéz elhinni.

Ki tudja a bölcsek közül, mi a neve Haparandának? Ez egy kis, elfeledett és elhagyatott város a finn–svéd határon, és nem vagyok biztos benne, hogy még e két ország térképein is körrel és névvel jelölnék. Mindazonáltal Haparanda immár kétszer is abba a különös helyzetbe került, hogy meghatározó szerepet játszon a világpolitikában. Először a krími háború idején, a tizenkilencedik század közepén, amikor a brit haditengerészet blokád alá vette Oroszország balti-tengeri partvidékét. Németország és Oroszország közötti teljes kereskedelmi forgalom ekkor kényszerűen megváltoztatta útvonalát, és Haparanda felé terelődött. A

városi fürdő női alkalmazottja ezt mondta nekem: „Tizenöt család él itt – milliomosok, akik azokban az időkben gazdagodtak meg –, és ezeknek a gyerekei, majd az ő gyerekeik sem hagyták el a várost, mert pontosan tudták, hogy egyszer megint ránk kerül a sor.”

Most a németek vették blokád alá, és ezúttal angol árukról volt szó. Nem tudom, szükséges-e magyarázatot fűznöm a „fürdőnőhöz”. Skandináviában még a férfi fürdőkben is nő az, aki a fürdőt vezeti, és ha emiatt szégyenkezne vagy undorodna, őrülnék tartanák. Hány éves lehetett? Nem mertem alaposan megnézni az alakját és az arcát, ezért csak áhítatos tisztelettel teli hangon megkérdeztem: „Asszonyom, ön még emlékszik a krími háborúra?” E merész kérdésért azonnal barátságos pofonnal fizetett: „Még a nagyanyám sem volt férjnél akkor, maga szemtelen fiatalember” – válaszolta vidáman.

Harci kedv?

Szeptember elején átléptem a határt; december közepén érkeztem Egyiptomba. Tíz héten át bejártam Svédországot, Norvégiát, Angliát, Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot, Spanyolországot, Portugáliát, Marokkót, Algériát, Tunéziát, Szardíniát és Olaszországot. Egész könyvet megtölthetnék utazásom benyomásaival – arról a világról, amelyet már megfertőzött az őrlület, de még nem jött rá, hogy mérget nyelt –, de mivel egy egész könyv megírására nincs lehetőség, megpróbálok a legfontosabb dolgokra összpontosítani.

És a legfontosabb az őrlület volt. Az első tüneteit a Haparandán való átkelést követő napon, Stockholmban fedeztem fel. Nem számítottam ilyen meglepetésre. Be kell vallanom, hogy addig általában nem is sejtettük, hogy Svédországban létezik politikai közhangulat, a birodalmi államférfiúi ambíciók iránti vágy, a nagyságra való étvágy és így tovább. Igaz, a század elején mintegy húsz éven át az irodalmi és színházi világ skandináv alkotásokkal kényeztetett bennünket, mi pedig úgy fogadtuk ezt a szellemi áradást, mint valami balzsamot, amely a Szambatjonon¹⁰⁴ túlról, a valóságon kívül létező valamiféle legendás paradicsomból érkezik hozzánk. Az volt a benyomásunk, hogy Christiania (amelyet ma Oslónak hívnak), Stockholm és Koppenhága azért létezik, hogy könyvekkel és színházzal lásson el bennünket, és ennyi. Eszünkbe sem jutott, hogy ezeknek a fővárosoknak más gondjaik is vannak. Az orosz sajtóban hosszú cikkeket olvastunk, amelyek Knut Hamsunt és Selma Lagerlöföt magasztalták, a külföldi hírek között azonban szülőhazájukat gyakorlatilag soha nem említették, mintha ott semmi olyasmi nem történt volna, és nem is történhetne soha, ami megérdemelné az „esemény” elnevezést.

Mielőtt azonban még lett volna időm bárkivel is találkozni Stockholmban, megláttam egy könyvet egy könyvesbolt kirakatában. Borítóján színes kép volt hat tengeralattjáróról: tengeri ütközet, két hadihajó tüzet és füstöt okád egymásra, az egyik az orosz, a másik a svéd

¹⁰⁴ A Szambatjon a zsidó hagyomány legendás folyója, amelyen túl a tíz elveszett izraelita törzs élt.

zászlót viseli. Bementem, és megvettem a könyvet; olcsó volt, a tömegeknek szánt könyv. A szerző nem tüntette fel a nevét, az előszóból azonban kiderült, hogy a haditengerészet egyik tisztje. Belelapoztam a könyvbe: a történet egy Oroszország és Svédország között a közeljövőben kitörő háborút írt le, amely számos fordulat után svéd győzelemmel végződik.

Elmentem a legfontosabb újság szerkesztőségébe, és kértem, hogy beszélhessek a főszerkesztővel. Azt hiszem, említettem már emlékirataim első részében, hogy annak a komoly újságírónak, aki mélyreható, komoly és pontos képet akar kapni arról, mi történik a világban, nem kormánytisztviselőkkel kell beszélnie: keveset tudnak, mert palotájukat sánc és árok veszi körül, amelyen nincs híd, amit pedig tudnak, azt nem árulhatják el. Egy újságírónak inkább egy másik újságíróval kell beszélnie: ő tudja, mi folyik, és örömmel el is mondja. Megmutattam a könyvet kollégámnak, és megkérdeztem: „Mi ez? Véletlen egybeesés vagy tünet?”

Olyan titkokról beszélt nekem, amelyekről addig a leghalványabb fogalmam sem volt, és amelyekről soha nem is hallottam. Az orosz politika titkos terveiről beszélt, amelyekről mi – sem szerény személyem, sem a vezető újságok kollégái – Szentpéterváron mit sem tudtunk, itt Skandináviában viszont – legalábbis az ő elmondása szerint – mindenki ismerte őket, a legapróbb részletekig, férfi, nő és gyermek egyaránt. Oroszország jégmentes téli kikötőt akar. Mivel Anglia soha nem engedné, hogy délen elfoglalja Konstantinápolyt, az oroszok már régóta Skandinávia nyugati partjára vetették a szemüket. A norvégiai Bergen a céljuk. Ott halad el a Golf-áramlat, nincs jég, és a többi már magától értetődő. Oroszország csak a kedvező pillanatra vár, hogy megtámadja északi szomszédait. A tervnek semmi köze a jelenlegi háborúhoz; történelmi célról van szó, amely már időtlen idők óta létezik. Itt, Svédországban ezt mindenki tudja, készülnek is rá, és szövik az álmaikat.

Megpróbáltam meggyőzni, hogy az egész történet egyszerűen hazugság, hogy Szentpéterváron nincs egyetlen tisztviselő vagy külügyminisztériumi tanácsadó, sőt még a legolcsóbb újság egyetlen szerzője sem, aki ilyesmiről álmodozna. Ennek bizonyítéka az is, hogy tíz évvel korábban ugyanez a nyugtalan Oroszország a Távolszél Keleten keresett magának jégmentes kikötőt, nem pedig itt, északon, és így tovább. Hiába próbálkoztam. Nem hitt nekem. Skandinávia egyetlen lakója sem hitt volna nekem, hiszen nyilvánvaló, hogy Bergen közel van, Svédország és Norvégia pedig gyenge, és... Röviden, érvei a híres zsidó vádaskodásra

emlékeztettek: „Hát nem ezüstkanalak ezek? Nincs két kezed? Nem tolvajnak születted, és nem ez a hivatásod? Nyilvánvaló.” A szerkesztő azt tanácsolta, látogassam meg Sven Hedint, a híres felfedező.

Korunk legnagyobb felfedezője fogadott az irodájában, ahol a falakon, az asztalokon, minden szabad felületen egymás mellett sorakoztak királyok, hercegek, grófok, méltóságok, tábornokok és diplomaták képei, mindegyiken dedikálással és aláírással. Ezt mondta nekem: „Itt van Őfelsége II. Miklós cáρ fényképe, amelyet mindössze öt évvel ezelőtt ajándékozott nekem. A Téli Palotában voltam a vendége. És itt vannak nagybátyjaitól, unokatestvéreitől és minisztereitől kapott ajándékok is. És most mindannyian ellenem fordultak, valamennyien árulónak neveznek, mert volt bátorságom megmondani az igazat a népemnek. Azt kérdezi, mi ez az „igazság”, uram? A Bergenre leselkedő veszély!”

Persze nem vitatkoztam vele; elvégre nem az én dolgom volt. A beszélgetések után azonban furcsa benyomás maradt bennem: mintha nem is a félelem lett volna a legfontosabb, hanem valami másfajta pszichológiai jelenség – nevezzük mondjuk harci viselkedésnek. Később, amikor már a transzjordániai fronton voltam, Patterson ezredes (aki Írországból született) elmesélte egy honfitársának történetét: egy vándorét, aki egy idegen városba érkezett, és a piactéren zavargást látott; vagy egy tucatnyi kemény fiatalember püfölte egymást halálos ütésekkel. Megállt nézni, arcán irigység, nosztalgia és vágyakozás tükröződött; végül udvariasan odafordult az egyik bábáskodóhoz, és megkérdezte: „Bocsásson meg, uram: ez magánverekedés, vagy egy idegen is becsúszhat?”

Svédország békés ország volt, és Norvégia is; mindkettőnek romantikus múltja volt azonban, és úgy látszik, az olyan országok számára, mint ezek, a távolból felhangzó ágyúdörgés és a kardok csiszolásának zaja valami rejtett, izgalmas vonzerőt jelent. Később Christianiában is beszélgettem újságírókkal; azt tapasztaltam, hogy ők is érezték a Bergenre leselkedő nyilvánvaló és közismert veszélyeket, bár csendesebben és kisebb aggodalommal beszéltek róluk, mint stockholmi kollégáik. Megkérdeztem tőlük: „Miért ez a különbség?”

Ezt válaszolták: „Svédország lakossága hatmillió, a miénk mindössze kettő. Természetesen még Svédország is túl kicsi ahhoz, hogy beleavatkozzon a titánok háborújába, de Stockholmban legalább

álmodozhatnak róla. Mi viszont itt nem engedhetjük meg magunknak, hogy álmodozzunk.”

Néhány héttel később Európa túlsó végén, Lisszabonban találtam magam. Ott is hasonló hangulattal találkoztam. Igaz, Portugália hivatalosan nem volt semleges ország: már több mint háromszáz évvel korábban szerződést kötött Angliával, és most több különítményt is Franciaországba küldött. De a háborúban csak a front mögött, kiegészítő, fegyvertelen szolgálatokban vettek részt; Anglia és Franciaország sem kért tőlük ennél többet – hálásak is voltak érte, és ennyi elég is volt nekik. Lisszabonban mégis azonnal azt éreztem, hogy számukra ez nem elég.

Ismét ugyanaz a titokzatos, mágneses erő tombolt a távolban: természetesen Portugáliának is kicsi a lakossága, akárcsak Svédorszáég, de az elmúlt négy évben forradalmak és ellenforradalmak kirobbantásával voltak elfoglalva – és most a lapjaikban a legbiztatóbb matematikai számításokra bukkantam, amelyek ragyogó reményeket kínáltak: az első forradalmat 532 ember csinálta, és sikerrel jártak; a másodikat hetvenheten csinálták, és nekik is sikerült; a harmadik forradalom... Ki mondta, hogy egy külső, idegen háborúban nincs helye egy ilyen miniatűr módszernek?

Az elmék pedig már buzgón dolgoztak azon, hogy olyan indítékokat, okokat és célokat találjanak ki, amelyek igazolhatnák az aktív dinamizmus elméletét. Valaki rámutatott, hogy a németek veszélyt jelentenek Angolára, ezért Portugáliának komolyan, nem pedig – mint jelenleg – csak látszólag kell felfegyverkeznie Németországgal szemben. Egy másik arra célzott, hogy maga Anglia, régi portugál szövetségese ellenére, titkos megállapodást kötött ugyanazzal a Németországgal Angola felosztásáról – és ezért...

“Nem számít, uram!” – mondta nyugodtan az az újságíró, aki az információk nagy részét szolgáltatta nekem. A kormányunk nem fogja követni ezeket az álmodozókat, és még ha meg is próbálná, mi, álmodozók magunk döntenénk meg. A hősi tettek iránti nosztalgia teljesen természetes Vasco da Gama leszármazottai számára. Még a mindennapi életben is találkozhatunk ennek a megalomániának a naiv megnyilvánulásaival: mindenkinek három-négy keresztnéve van a családnéve mellett, amely már önmagában is kettős (az apa és az anya családnéve); az utcai házszámok pedig nem az épületek, hanem az

ablakok számát jelölik; az alapvető pénzegység pedig a „mil-réis”. Ezért amikor, uram, megkapja a mosónő számláját, kérem, ne lepődjön meg: „Maria-Emilia-Catarina Magaliane-Di-Fonseca, 472–474–476, ilyen és ilyen utca, fizetendő 4850 mil-réis...”

Két héttel később ugyanezt a cselekvés iránti vágyat Olaszországban is megtaláltam. Itt nem fékezte a kis lélekszám miatt kialakult természetes kisebbségi érzés és gyengeségtudat. Tunéziából érkeztem oda egy legfeljebb 250 tonnás gőzhajón; útközben elhaladtunk egy olasz cirkáló mellett, amely távolról szemaforjelekkel kezdett „beszélgetni” velünk, és egyik hajótiszt, akivel összebarátkoztam, lefordította nekem a jeleket. „Vannak külföldiek a fedélzeten?” „Egy. Egy orosz.” „Mi a foglalkozása?” „Újságíró.” „Mi a neve?” (Itt láttam, amint a nevemet „leírják” a szivárvány mind a hét színének valamiféle kombinációjával; igazán elragadó látvány volt.) És Olaszország akkoriban még semleges volt.

Cagliariban, Szardínia legdélebbi kikötőjében szálltam partra, és az éjszaka mintegy felét ifjúkorom egyik római barátjával, Emanuel Sillával töltöttem beszélgetéssel. Rómában költőként ismertem; itt az egyetem közgazdaságtan-professzora volt. Elmagyarázta, milyen hangulatra számíthatok másnap Rómában. Nekünk, idegeneknek, az olaszországi helyzet meglehetősen homályos volt. Olaszországot évtizedeken át Németország és Ausztria esküdt szövetségeseinek tekintették, most azonban tartózkodott attól, hogy ebben a konfliktusban az ő oldalukra álljon. A bécsi és berlini újságok leplezték haragjukat. Épp ellenkezőleg: hízelegtek Olaszországnak, mert attól tartottak, hogy az ellenséges táborhoz csatlakozik. Már tudtam (nem emlékszem, szóbeszédből hallottam-e, vagy már hivatalosan is bejelentették), hogy Ferenc József nagy vesztegetési ajánlatot szándékozott tenni az olaszoknak. Trentino tartományt Olaszországnak adták volna, Triesztben olasz egyetemet alapítottak volna, és így tovább. Mindezeket az engedményeket nem azért ígérték volna az olaszoknak, hogy – Isten ments! – segítsék őket, hanem csupán azért, hogy visszatartsák őket attól, hogy „a másik oldalra álljanak”. Mindezt tudtam, de az olasz közvélemény álláspontját nem ismertem.

„És biztos vagyok benne”, mondta nekem Silla, „hogy harcolni fogunk, még hozzá teljes egészében Franciaország és Anglia oldalán. Holnap Rómában lesz, és látni fogja, hogy ez az általános vélemény.” Megkérdeztem: „Minek? Mit nyernek vele? Trentino már a kezükben

van. Ha hasznót keresnek, Triesztet is megkapják anélkül, hogy egyetlen lövést leadnának. Mit akarnak még? Másfelől tegnapelőtt beszéltem a tuniszi olasz újság szerkesztőjével, és óvatosan megfogalmazott szavaiból kihallottam azt az ősi álmot, amelyet maga is ismer: Tunézia, mint olasz gyarmat. Ez azt jelenti, hogy mindkét oldalon mérlegelni lehet a nyereséget és a veszteséget. Honnan veszi hát a bizonyosságát, hogy a közvélemény már kialakult és meggyőződött?”

A válasz: „Hogy miből ered a bizonyosságom, azt nem tudom, de biztos vagyok benne. Mit nyerünk? Talán Dalmáciát vagy Albániát, vagy semmit. De...” A barátomnak igaza volt: Rómában is minden ismerősöm ugyanilyen magabiztosságot mutatott, és jóslata is helyesnek bizonyult. Még ma is arról vitatkoznak az olasz politikai vezetők, hogy megérte-e nekik megtenni ezt a lépést. A hasznosság és a nyereség szempontjából ez vitatható kérdés. De biztos vagyok benne, hogy amikor elérkezett a végső döntés pillanata, sem a hasznosság, sem a nyereség nem számított.

Két évvel később Amerika döntésében sem a nyereség bizonyult döntőnek. Én még nem jártam az Egyesült Államokban, de biztos voltam benne, hogy az európai konfliktus kezdetétől fogva ott is érezhető volt ugyanannak a hatalmas, gigantikus, világméretű erőnek a távoli visszhangja. Patterson elmesélte nekem, mennyire vágyódik szegény Írországa után. Biztos vagyok benne, hogy már a háború első hónapjaiban, azon a napon, amikor Wilson elnök felkiáltott: „Vannak nemzetek, amelyek büszkesége nem engedi, hogy harcoljanak!”, ő már akkor tudta, és már akkor harcolni akart.

A háború mágneses ereje a világ egyik alapvető és meghatározó hatóereje volt. Ha időm és tehetségem engedné, hogy megírjam az egyén és a társadalom szívében rejlő titkok történetét, sokat beszélnék ennek a tényezőnek a mélységéről, jelentőségéről és hatóköréről, és erkölcsi természetét is elemezném: vajon jó vagy rossz célból ültette-e belénk a Teremtő? Én azonban a saját életem történetét írom, annak egy részét, amit láttam; és azokban a sorsfordító hónapokban, amikor a világ válaszút előtt állt, ezt láttam északon, nyugaton és délen egyaránt. Ha valaki azt mondaná – talán –, hogy a lelkemben ez az érzés, kerekedett felül, nem pedig a megfontolás, nem értenék vele egyet, de nem is vitatkoznék vele, és nem szégyellném.

A front közelében

Mindazonáltal személyes és szakmai emlékeimről is be kell számolnom, amelyeket a frontot járó újságíróként szereztem. Londonból Hollandiába hajóztam – erről nincs sok mondanivalóm –, onnan pedig Belgiumba utaztam. Ott szembesültem először a háború valóságával: a csipkeiparáról híres Mechelen városának egyik fele már romokban hevert, a másik felében pedig bádogtányért szorongató szegények álltak sorban a városi konyha előtt. Azt hallottam, hogy közöttük olyanok is vannak, akiket még előző nap jó módúnak tartottak. Oostendében éjszaka két robbanásra ébredtem: a németek átrepültek az égbolton, és bombákat dobtak le.

Belgiumból Franciaországba mentem, és furcsa, bonyolult útvonalakon, legalább egy tucatszor vonatot váltva végül eljutottam Párizsba. Korábban még soha nem jártam Párizsban, noha Franciaország más városait már meglátogattam. Nem érdemes részletesen leírnom, mit találtam a fények és a vidámság fővárosában: nem volt sem vidámság, sem fény, de még főváros sem, hiszen a hatóságok már Bordeaux-ba költöztek, lakói pedig eltűntek, felszívódtak, vagy egyszerűen otthonaikba húzódtak. Nem mintha féltek volna, inkább mintha szégyelltek volna magukat. Ha emlékezetemre hagyatkozhatom, talán egyetlen szóval foglalhatnám össze első benyomásomat erről a soknemzetiségű, katasztrófa sújtotta, valóban szenvedő városról, amely éppúgy szenvedett, mint London vagy Szentpétervár: „Az emberek szégyelltek magukat.”

Nyomasztó érzés volt ez, valamiféle általános megalázottság. Minden nő szégyellte, hogy a férje és a fiai, nem pedig ő maga kockáztatja a halálát; a bank pénztáránál ülő hivatalnok, a boltban dolgozó fűszeres, a nyomda

szedője sietett elmagyarázni egy idegennek – aki még csak nem is kérdezte –, hogy az egyik férfi sánta, a másik ötvenéves, még ha az arca félrevezető is, ez pedig nagyon fontos, a szakmájában pótolhatatlan szakember. Még a vonaton megismert katonák is megpróbálták igazolni, hogy miért nem haltak még meg.

Elmentem a színházba: ugyanazt éreztem, mintha valamennyien valami nagy és csúf árulást követnének el – színészek és nézők egyaránt –, amiért ilyen időkben összegyűlünk szórakozni. Mindenütt érezni lehetett egy finom, mérgező anyagot, amely átjárta a levegő minden atomját, és amely elől nem lehetett elmenekülni.

Szakmai büszkeségem arra késztet, hogy itt megemlítssem azt az esetet, amelyet életem könyvében „a nyugati front különleges tudósítójaként” tanúsított éleselméjűségem csúcspontjának tekintetek, noha attól tartok, hogy történetem ma már senkiben sem fog különösebb izgalmat kelteni.

Az eset akkor történt, amikor Reims-be, Champagne fővárosába és a híres bor termelésének központjába utaztam. Párizsba érkezésem előtt mintegy két héttel az egész civilizált világ megdöbbenve értesült arról, hogy a németek ágyúzták Reims-t, és megrongálták ősi katedrálisát. A hír igen nagy hatást gyakorolt. Ma már nehéz megérteni, miért – számomra is –, de akkoriban mindannyiunk számára magától értetődő volt, hogy bár emberekre lőni megengedett, egy történelmi épületet mégsem szabad bombázni, különösen akkor, ha művészi értéket képvisel. A Párizs felé utazva olvasott cikkek rendkívüli felháborodásról tanúskodtak, de engem leginkább az lepett meg, hogy egyetlen újságírónak sem – sem franciának, sem külföldinek – sikerült még eljutnia Reims-be, és nem is lehetett arra számítani, hogy a tilalmat hamarosan feloldják.

Elhatároztam, hogy megpróbálom; megpróbáltam, és sikerrel jártam. Párizsban körülbelül egy héten át próbáltam engedélyt szerezni az útra – már nem is emlékszem, hány hatóságnál –, de valamennyien elutasítottak. Így hát engedély nélkül indultam el; még az „út” szót is csak nagyvonalúan kell értelmezni. Vonattal Épernay-ig jutottam, onnan pedig gyalog folytattam utamat dombokon és erdőkön, valamint katonai állásokon keresztül. Nem tudom, miért nem tartóztattak le; úgy látszik, néha szerencsém volt, bár nem túl gyakran.

Végül elértem Reims-t, és láttam a megrongálódott katedrális. Az éjszakát abban a szállodában töltöttem, ahol a hadsereg valamennyi

főparancsnoka megszállt; beszélgettem velük, ők pedig megmutatták Reims városának önkormányzata által kibocsátott helyi „pénzt”, én pedig megmutattam nekik Épernay és Aix városi „pénzét”. Az éjszaka folyamán a németek ismét bombázták a várost, majd reggel újra. Az egyik bomba annak a borbélyüzletnek a bejárata előtt csapódott be, ahol előzőleg megborotválokotam. Kilencszáz szavas táviratot küldtem az újságomnak – olyan táviratot, amilyenhez hasonló, legalábbis remélem, nem jelent meg sem a párizsi *Temps*-ban, sem a londoni *Times*-ban, sem a *New York Times*-ban. Végül is hosszú táviratot Reims meglátogatása nélkül is lehet küldeni...

Volt egy másik eset is – szintén „különleges tudósítónk” kalandja a frontok környékén –, amelyről nem számoltam be az újságomban, de amelyet érdemes itt elmesélni. Egyszer egy másik újságíróval Párizson kívülre utaztam; nem emlékszem, milyen úti célt próbáltunk elérni, de Senlis-ben megálltunk. Véletlenül ugyanabban a szállodában szállt meg a kerületi bíróság ügyészhelyettese is, a szomszédos szobában, mivel saját otthonát német bombák pusztították el. A vékony falon keresztül meghallotta a beszélgetésünket – oroszul beszélünk –, és úgy tűnt neki, hogy a nyelv német. Egy szót pontosan hallott, sőt azt is tudta, mit jelent: ez a *durchaus*¹⁰⁵ szó volt, amely – mint köztudott – fordításban azt jelenti: „átkelni a vonalakon”. (Esküszöm, hogy ezt mondta.)

Azonnal összehívtak egy katonai vizsgálóbizottságot – a parancsnokot, két tisztet és az ügyészhelyettest. Elmagyaráztuk nekik, mit jelent a *durchaus*, és tisztáztuk azt is, milyen nyelven beszélgettem a barátommal. „De mindenesetre – üvöltötte a parancsnok –, elismeri, hogy ért németül!” „Igen – válaszoltam –, és olaszul is értek, héberül is...”

„Héberül? Ez nagyon rossz, nagyon gyanús: a zsidóknak nincs országuk...” Itt közbelépett két tisztje és az ügyészhelyettes – irataink átvizsgálása már meggyőzte őket arról, hogy „rendben vagyunk”, és le akarták csillapítani a parancsnokukat. Én azonban nem engedtem: követeltem, hogy vonja vissza a vádat. Esküdözött, kiabált, dörgött, és le akart tartóztatni: „Ma éjjel szénán fog aludni, uram!” Sőt már ki is adta a parancsot: „Négy katonát, szuronyt a puskára!” Végül az egyik tisztje összeszedte a bátorságát, és kikísérte őt a szobából, egy másik pedig engem vitt át egy másik helyiségbe. Amikor visszatértem Párizsba, panaszt tettem Bordeaux-ban, a hadügyminiszternél, Millerand-nál, és a

¹⁰⁵ Feltétlenül, minden bizonnyal (német).

következő választ kaptam tőle: „Vizsgálatunk alapján úgy tűnik, hogy a tiszt az adott esetben nem tanúsította a szükséges tapintatot, ezért megrovásban részesítettük.”

Mindazonáltal általában véve, a katonai tudósító munkája manapság meglehetősen unalmas. Ötven évvel ezelőtt talán még valóban megengedték neki, hogy írjon. Ha nem félt, egy hegyoldalról, száz lépésnyire élvezhette a csatajelenetek látványát, miközben odalent egy küldönc várta, hogy kéziratát elvigye a távírdába; manapság maga a parancsnok sem lát és nem tud semmit. Mit lehet tenni? Egyszerűen az olvasó iránti együttérzésből lehetetlen volt lemondani a retorikai díszítésekről.

Még valamit be szeretnék vallani: a „tudósításaim” között, amelyek annak idején feltűnést keltettek, volt egy *A bun* című beszámoló is. (Abban az időben így nevezték a német népet Attila és ősi hagyományának tiszteletére.) Egy megsebesült és fogságba esett német tudósról szólt, akivel egy hadifogolyvonaton beszélgettem; és miről beszélgettünk? Mindenekelőtt provence-i költészetéről, valamint a költőről, Mistralról, a *Mirèio* szerzőjéről. Ez azonban, legnagyobb sajnálatomra, szintén soha nem történt meg. Ennek a „tudósításnak” az eredete egy általam elkövetett irodalmi bűn. A párizsi unalom idején lefordítottam a költeményből a „Magali énekét”, és elégedett voltam a fordításommal, kár lett volna eltemetni. Ezért megpróbáltam valamiféle keretet teremteni köré, természetesen katonai háttérrel – és...

A zsidó szempont

A Moszkvából Bordeaux-ba vezető utazásom benyomásainak szentelt fejezetekben egyetlen szót sem ejtettem cionista ügyekről. Nem is volt miről beszélni. Igaz, Stockholmból táviratot küldtem a berlini Cionista Központi Bizottságnak, ahonnan egy küldönc jött elém, és ha nem tévedek, Julius Berger volt az. Azt mondta, nincs semmi újság. Ugyanezt hallottam Weizmann doktortól is, aki londoni tartózkodásom idején Manchesterből utazott oda: semmi hír. Megértő mosollyal emlékeztünk vissza arra a nézeteltérésre is, amely fél évvel korábban a Héber Egyetem Bizottságának tagjai között alakult ki arról a sürgető és hevesen vitatott kérdésről, hogy az egyetemet oktatásnak vagy tudományos kutatásnak kell-e szentelni.

Nordaut és Marmoreket¹⁰⁶ nem találtam Párizsban, mivel a magyar és osztrák állampolgárokat kiutasították Franciaországból; arra pedig már nem emlékszem, hogy megpróbáltam-e kapcsolatba lépni más cionistákkal, vagy ha sikerült, miről beszélgettünk: egyszerűen nem volt miről beszélni. A világot teljesen más ügyek foglalkoztatták, amelyeknek semmi közük nem volt a cionista vízióhoz; az egész helyzetből feltűnően hiányzott a zsidó szempont.

Ez a helyzet egyetlen éjszaka alatt, hirtelen megváltozott. Akkor Bordeaux-ban voltam – azért érkeztem oda, hogy lássam, mit csinál egy emigráns kormány –, és ott érkezett hozzám a hír, hogy Törökország csatlakozott Németországhoz és Ausztriához, és Anglia, Franciaország és Oroszország ellen fog harcolni.

Nem tudom, és nem is érdekel, hogy büszkének vagy szégyenkezniem kell-e amiatt, amit most bevallok: egyetlen éjszaka alatt megváltoztattam korábbi álláspontomat, és magamévá tettem az új célt, A-tól Z-ig mindent hátrahagyva. Lelkem mélyére fojtottam minden kifogásomat és

¹⁰⁶ Oskar Marmorek (1863–1909) osztrák építész és cionista vezető volt, a Cionista Világszervezet egyik vezető tisztségviselője, valamint Theodor Herzl közeli munkatársa.

sérelmemet az orosz rendszerrel kapcsolatban; „eltemettem” minden számításomat arról, milyen kilátásokkal járna az egyenlő jogok szempontjából a győzelem, illetve a vereség, és így tovább. Mindent félretettem, kivéve azt, ami a legfontosabb: sorsunk Erec Jiszráél török uralom alóli felszabadításától függ, és nekünk héber katonai egységként részt kell vennünk ebben a felszabadításban.